

**ESSA**

Eurasian Social Sciences Association



**Eurasian Academic  
Research Journal**

**MULTILINGUAGE SCIENCE JOURNAL**

2018. № 12 (30)

Yerevan 2018



**EDITORIAL BOARD**

**Editor-in-Chief**

**Stefanchuk Mykola**

PhD (Law), Associate Professor, Honored Lawyer of Ukraine. Taras Shevchenko National University of Kyiv

**Executive editor**

**Harutyunyan Robert**

President of Eurasian Social Science Association

**Deputy Editors**

**Dovhan Valerii**

Doctor of Science (Public Administration), Associate Professor.  
Ukrainian Doctors Assembly of Public Administration

**Kalaur Ivan**

Doctor of Science (Law), Professor, Honored Lawyer of Ukraine. Ternopil National Economic University

**Kulnych Roman**

Doctor of Science (Economics), Professor. Khmelnytsky University of Management & Law

**Editors**

**Etel Leonard**

Doctor Habilitatus (Law), Professor.  
University of Bialostok

**Havryliuk Ruslana**

Doctor of Science (Law), Associate Professor.  
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

**Hryniak Andrii**

Doctor of Science (Law), Professor.  
Research Institute of Private Law  
and Entrepreneurship,  
National Academy of Law Sciences of Ukraine

**Kostytskiy Vasyl**

Doctor of Science (Law), Professor,  
Academician of National Academy of Legal Science,  
Honored Lawyer of Ukraine.  
Ukrainian Lawyers Association

**Kresin Oleksii**

Doctor of Science (Law), Associate Professor.  
V. M. Koretskyi Institute of State and Law,  
National Academy of Sciences of Ukraine

**Kulnych Omelian**

Doctor of Science (Economics), Professor.  
Khmelnytsky University of Management & Law

**Muzyka Anatolii**

Doctor of Science (Law), Professor,  
Corresponding Academician of National Academy  
of Legal Science

**Muzyka-Stefanchuk Oksana**

Doctor of Science (Law), Professor.  
Taras Shevchenko National University of Kyiv

**Patsurkiivskyi Petro**

Doctor of Science (Law), Professor,  
Honored Lawyer of Ukraine.  
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

**Ruskowski Eugeniusz**

Doctor Habilitatus (Law), Professor.  
University of Bialostok

**Stefanchuk Ruslan**

Doctor of Science (Law), Professor.  
Corresponding Academician of National Academy  
of Legal Science

**Stefanchuk Maryna**

Doctor of Science (Law). Kyiv National Economics  
University

**Stepanyan Ani**

PhD (Law).  
Eurasian Social Science Association

**Voloshyn Yurii**

Doctor of Science (Law), Professor,  
Honored Lawyer of Ukraine.  
Institute of Legislation  
of the Verkhovna Rada of Ukraine

**Babii Iryna**

PhD (Economics), Associate Professor.  
Khmelnytsky National University

**Butenko Andrii**

PhD (History), Associate Professor.  
European University

**Harutyunyan Lusine**

MIP (Law, Intellectual Property).  
Eurasian Social Science Association

**Ilikchiieva Kateryna**

PhD (Law).  
Kyiv National Economics University

**Kojoyan Hripsime**

PhD (Law), Associate Professor.  
Russian-Armenian University

**Khomenko Mykhailo**

PhD (Law).  
Association of Civil Lawyers of Ukraine

**Levkiskiy Bohdan**

PhD (Law), Senior Researcher.  
Research Institute of Private Law  
and Entrepreneurship,  
National Academy of Law Sciences of Ukraine

**Rozhko Oleksandr**

Doctor of Science (Economics), Associate Professor.  
Institute of Postgraduate  
& Continuing Education  
Taras Shevchenko National University of Kiev

**Sargsyan David**

PhD (Law).  
European Regional Educational Academy

**Sviatotskiy Oleksandr**

Doctor of Science (Law), Professor,  
Academician of National Academy of Legal Science,  
Honored Lawyer of Ukraine

**Shoshin Sergey**

PhD (Law), Associate Professor.  
N. G. Chernyshevsky  
Saratov National Research University

**Vyhovskiy Dmytro**

PhD (Law), Associate Professor.  
Khmelnytsky University of Management & Law

CONTENTS

Kovalenko A. A. Social Functions of the Law in the Context Legal Activity and Practice	6
Kovalko N. M. Powers of Local Self Governments in the Field of Debt Securities	10
Kvasnii O. Assessment of Formation of Tax Potential of Local Budgets of Ukraine in the Context of Financial Decentralization	20
Balanyuk M. Approaches to the Development of Mechanisms for the Development of Participants in the Banking Sector in the National Economy	25
Zavadska O. P. Fault as a Condition of Civil Responsibility for the Harm Done by Act of Terrorism	31
Muronenko I. V. Legal Regulation of Mediated Neighboring Influences: Modern Approaches	41
Soloviova A. Criminal Legal Protection of Property under the Legislation of the Baltic Countries	48
Klantsa A. I. The Main Indicators of Maintaining Public Health as a Condition of National Security of the State	54
Dovhan V. I., Kharchenko S. A. The Problem of Ensuring Information Security in the Activities of the Security Service of Ukraine in the Interaction with Certain Government Bodies	60
Tomchuk O. V. Theoretical and legal analysis of the category «financial security»	68
Chyzh P. O. The Right to a Fair Investigation of Death as an Element of Civil Protection of the Right to Life	74
Polnyi D. Specific Aspects of the Content of Protection of Subjective Civil Rights and the Protection Law	79
Miskevych L. Legal Nature of Water Reserve Land Rental Agreement	86

CONTENTS

Коваленко А. А. Соціальні функції права у контексті юридичної діяльності та практики	6
Ковалко Н. М. Повноваження органів місцевого самоврядування у сфері боргових цінних паперів	10
Kvasnii O. Assessment of Formation of Tax Potential of Local Budgets of Ukraine in the Context of Financial Decentralization	20
Баланюк М. В. Підходи до формування механізмів розвитку учасників банківського сектору у національній економіці	25
Завадська О. П. Вина як умова цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану терористичним актом	31
Мироненко І. В. Правове регулювання опосередкованих сусідських впливів: сучасні підходи	41
Соловійова А. М. Кримінально-правова охорона власності за законодавством країн Балтії	48
Klantsa A. I. The Main Indicators of Maintaining Public Health as a Condition of National Security of the State	54
Довгань В. І., Харченко С. О. Проблема забезпечення інформаційної безпеки в діяльності органів Служби Безпеки України при взаємодії з окремими органами державної влади	60
Томчук О. В. Теоретико-правовий аналіз категорії «фінансова безпека держави»	68
Чиж П. О. Право на справедливе розслідування смерті як елемент цивільно-правового захисту права на життя	74
Польний Д. А. Окремі аспекти сутності захисту суб'єктивних цивільних прав та права на захист	79
Міськевич А. Р. Поняття та правова природа договору оренди земель водного фонду	86



УДК 347.73:336.148

**Коваленко Анатолій Анатолійович**

*Доцент кафедри міжнародного права  
та порівняльного правознавства*

*Київського міжнародного університету*

*кандидат юридичних наук*

## **СОЦІАЛЬНІ ФУНКЦІЇ ПРАВА У КОНТЕКСТІ ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПРАКТИКИ**

**Kovalenko A. A. Social Functions of the Law in the Context Legal Activity and Practice**

**Abstract.** The article deals with social functions. Special attention is paid to social functions in the context of legal activity and practice. Social functions are analyzed in the context of the theory of natural law.

**Key words:** *function, law, social function, legal practice, legal activity.*

Функції права мають чимало міжгалузевих зв'язків. У цьому контексті заслуговує на увагу питання соціальних функцій крізь призму юридичної діяльності та практики. Так, з-поміж соціальних функцій виокремлюють, наприклад, такі: культурно-історичну, виховну, інформаційно-орієнтуючу і функцію соціального контролю [1, с. 156–157]. Розглядаючи ці функції, А. В. Константинова наголошує, що вони відображають окремі аспекти напрямів правового впливу, зважаючи на що недоцільним є їхнє самостійне виокремлення. Так, функція соціального контролю є проявом ідеологічної функції, а культурно-історична — існує в межах соціально-культурної функції [2, с. 25]. Вважаємо, що соціальні функції інколи можуть набувати ознак правових функцій чи функцій права. Наприклад, ідеологічна функція тісно пов'язана із правових вихованням, правовою інформацією.

Аналізуючи соціальні функції права, відомий соціолог та правознавець М. С. Тімашов пропонував розглядати ці функції з двох точок зору:

1) з точки зору індивіда в його якості члена даної соціальної групи. Тут найбільш загальною функцією права є розподіл сил в суспільстві. Цей розпо-

діл може бути виражений у поняттях свободи (волі), інтересів і цінностей, тобто в тих категоріях, які використовувалися в науці права різними теоріями;

2) з точки зору соціальних груп, що складаються з певного числа членів, чий природні прагнення підлягають соціалізації (тут основною функцією права є створення «порядку», який може виражатися в таких поняттях, як «мир», «безпека» або «організація», саме мир, безпека та організація — це не три різні функції права, а три вираження однієї загальної соціальної функції права [3, с. 146–148].

Цікавою є думка про те, що право є виключно соціальною функцією і тому передбачає людське спілкування. Навіть за теорією природного права, право виникає лише в людському суспільстві [4, с. 181].

Також у соціології права соціальна функція діяльності юристів полягає в тому, щоб уніфікувати різні погляди, що стосуються права, а також знаходити рішення відповідно з усією системою норм права, а не лише відповідно до окремих норм права. На цьому ґрунті між юристами і не фахівцями в галузі права, можуть виникати непорозуміння. Так, звичайні люди схильні до того, аби робити висновки, що зачіпають

питання права, на підставі однієї чи кількох норм права, які можуть їм здаватися цілком зрозумілими; тобто особа розглядає ці норми поза загального правового контексту, внаслідок чого вона може прийти до помилкових висновків. Юрист же, навпаки, приходить до висновків на основі аналізу система права в цілому і того місця, яке займає певна норма в цій системі. Можна сказати, що мислення юриста має бути системним [3, с. 144].

Взагалі, науковці розглядають такі види юридичної практики:

1) залежно від виду юридичної діяльності (правотворча, правореалізаційна, інтерпретаційна);

2) за суб'єктами юридичної практики (законодавча, судова, слідча, нотаріальна, податкова тощо);

3) залежно від виду поведінки суб'єкта права (практика дотримання виконання норм права, практика використання норм права, практика застосування правових норм);

4) за функціональною спрямованістю (контрольна, установча, координаційна, правосистематизуюча тощо);

5) інші підстави [5, с. 17].

Вважається, що функції юридичної практики — засновані на узагальненому юридичному досвіді основні напрями щодо вдосконалення правової матерії, юридичної діяльності та соціальної дійсності в цілому. Вони характеризуються такими властивостями: це повторювана і об'єктивно необхідна особлива предметна діяльність в різних сферах соціальної дійсності; функції юридичної практики тією чи іншою мірою виконують всі учасники юридично значимої діяльності; зміст і перелік функцій значною мірою зумовлюються сутністю права, його соціальним призначенням і завданнями, що стоять перед суспільством; це історично мінливі, еволюційні напрями впливу юридичної практики на навколишню дійсність, похідні від цілей і завдань, що стоять

перед практикою, а також перед суспільством на певному етапі його розвитку; реалізація функцій забезпечується переважним використанням владно-примусових, юридичних методів впливу [5, с. 17].

З-поміж функцій юридичної консультативної діяльності Я. Волошина виокремлює такі: консультативну, захисну, організаційну, виховну, комунікативну, контрольну, пошуково-пізнавальну, прогностичну функції [6, с. 35]. Автор О. М. Палагіна у ряді функцій, властивих пізнанню по відношенню до практики, виділяє інформативно-відбивну, проектно-конструктивну, регулятивну й інші [5, с. 20].

Також виокремлюють функції правової (юридичної) діяльності за різними критеріями:

1) за критерієм значимості для суспільства: основні та неосновні (додаткові) функції (таке розмежування дозволяє враховувати цінність тієї чи іншої сторони практики для реальної дійсності в певній історичній етап розвитку суспільства, брати до уваги специфічні напрями впливу різновидів практики і соціальне життя, що виражають їх особливу природу, виділяти відповідні під функції);

2) за часом дії: постійні та тимчасові;

3) за сферою розповсюдження і завдань, що вирішуються практикою: внутрішні і зовнішні;

4) за об'єктом впливу: загальносоціальні (відображають вплив практики на навколишню дійсність; їх об'єктом виступає соціальна дійсність в цілому) і спеціально-юридичні (об'єктом впливу є права дійсність). Якщо загальносоціальні функції спрямовані назовні, на суспільство, то спеціально-юридичні — всередину правової системи, на її вдосконалення. Саме спеціально-юридичні функції відображають сутність і соціальне призначення юридичної практики в процесі правового регулювання, в процесі самовдосконалення правової системи [5, с. 19, 23].

Підтримуємо думку про те, що практика, будучи рупійною силою, чинником розвитку правовідносини, виконує детермінуючу функцію по відношенню до пізнання. Детермінуючи пізнавальну діяльність і визначаючи генезис знання, практика разом з тим слугує і засобом об'єктивної оцінки результатів пізнання. Виділяють також такі функції практики: критеріальну функцію (по відношенню до пізнання, ціннісну й інші неосновні функціональні прояви гносеологічної функції, що відрізняються меншим ступенем спільності); гносеологічну функцію (полягає у тому, що практика є основою пізнання, критерієм його істинності і засобом перетворення соціальної системи); сигнально-інформаційну функцію (є відбивною здатністю юридичної практики сигналізувати про переваги і недоліки правового регулювання, що дозволяє їй забезпечувати динамізм права, бути діяльною частиною процесу правового регулювання суспільних відносин); орієнтувальну функцію (полягає у тому, що юридична практика направляє, орієнтує суб'єктів на певний шлях з метою досягнення бажаних (з погляду законодавця і перспективи суспільного розвитку) результатів. Ця функція являє собою засноване на взаємодії з іншими соціальними регуляторами (мораль, політика, релігія тощо) засіб визначення соціальної цінності різних явищ суспільного життя); функцію оновлення та коригування права (юридична практика

впливає на процес формування та розвитку права у вигляді здійснення в діючі або проєктуються правові акти потреб і правил, що склалися в діяльності суб'єктів практики); правозабезпечувальну функцію (як засіб забезпечення процесу правового регулювання в цілому); прогностичну функцію (за її допомогою у межах юридичної практики прогнозують і робляться висновки про тенденції здійснення правового регулювання, пропонуються рішення існуючих проблем крізь призму їх перспективи) [5, с. 21–25].

Практика пов'язується із діяльністю. З огляду на це, виокремлюються функції діяльності у контексті діяльності держави. Так, основними правовими функціями сучасної держави називають такі функції: правоустановлення, правотворення, правозабезпечення, правосуддя, правозахиста, охорона права, законотворчість, регулювання і самообмеження. Основними неправовими функціями сучасної держави є організаційно-політична, ідеологічна, економічна, соціальна, економічна, фінансова, екологічна функції, а також функція забезпечення національної безпеки [7, с. 9]. Тобто правові функції держави пов'язуються із завданнями самої держави, її публічної діяльності. Для неправових функцій держави (допоміжних функцій) право є інструментом їх реалізації, при цьому будь-яка неправова функція пов'язана чи обумовлена однією або декількома правовими функціями держави.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Теория государства и права : Курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. — М.: Юристъ, 1997. — 672 с.
2. Константинова А. В. Формы осуществления функций права : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. — Челябинск, 2014. — 179 с.
3. Мережко А. Социология права Н. С. Тимашева : Монография. — Одесса: Фенікс, 2012. — 240 с.
4. Еллинек Г. Общее учение о государстве / Вступ. ст. докт. юрид. наук, проф. И. Ю. Козлихина. — СПб.: Издательство

- «Юридический центр Пресс», 2004. — 750 с.
5. Палагина Е. Н. Функции юридической практики: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. — Саратов, 2003. — 26 с.
6. Волошина Я. Функции юридической консультативной деятельности // Научный часопис Національної академії прокуратури України. — 2014. — № 4. — С. 32–38.
7. Дембицкий А. А. Правовые и неправовые функции государства: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. — М., 2017. — 181 с.



## REFERENCES:

1. Matuzova N. I., Malko A. V. (Eds.) (1997). *Teoriya gosudarstva i prava : Kurs lektsiy*. [Theory of State and Law : Lecture course]. M. Yurist. 672 p. [in Russian].
2. Konstantinova A. V. (2014). *Formy osushchestvleniya funktsiy prava: diss. ... kand. yurid. nauk: 12.00.01* [Forms of the implementation of the functions of law: diss. ... Cand. legal Sciences]. Chelyabinsk. 179 p. [in Russian].
3. Merezhko A. (2012). *Sotsiologiya prava N. S. Timasheva: Monografiya* [Sociology of law N.S. Timasheva: Monograph]. Odessa. Feniks. 240 p. [in Russian].
4. Ellinek G. (2004). *Obshcheye ucheniye o gosudarstve*. SPb. Izdatelstvo «Yuridicheskiy tsentr Press». 750 p. [in Russian].
5. Palagina E. N. (2003). *Funktsii yuridicheskoy praktiki: avtoref. diss. ... kand. yurid. nauk: 12.00.01* [Functions of legal practice: author. diss. ... Cand. legal Sciences]. Saratov. 26 p. [in Russian].
6. Voloshina Ya. (2014). *Funktsii yurydychnoi konsultativnoi diyalnosti*. Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy. [Scientific journal of the National Academy of Public Prosecutor of Ukraine]. 4. P. 32–38. [in Ukrainian].
7. Dembitskiy A. A. (2017). *Pravovyye i nepravovyye funktsii gosudarstva: diss. ... kand. yurid. nauk: 12.00.01* [Legal and non-legal functions of the state: diss. ... Cand. legal Sciences]. M. 181 p. [in Russian].



УДК 336.777.6

**Ковалко Наталія Миколаївна**

*Доцент кафедри фінансового права*

*Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

*кандидат юридичних наук, доцент*

## **ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ БОРГОВИХ ЦІННИХ ПАПЕРІВ**

**Kovalko N. M. Powers of Local Self Governments in the Field of Debt Securities**

**Abstract.** The article is devoted to the powers of local self governments in the field of debt securities. Issues of decentralization of power in Ukraine are considered. The powers of bodies with a special constitutional status are investigated. Particular attention is paid to the problems of financial policy in the field of borrowing.

**Key words:** *local self-government bodies, borrowing, budget, debt securities.*

Процес децентралізації влади, розпочатий у 2014 р., зумовлює необхідність перегляду вітчизняної доктрини місцевого самоврядування. Окрім організаційних змін у структурі місцевої влади, відбулося суттєве переосмислення та розширення засад матеріально-технічної і фінансової самостійності новоутворених об'єднаних територіальних громад. У зв'язку з цим виникла нагальна потреба наукового аналізу повноважень органів місцевого самоврядування у сфері запозичень, які, при належному плануванні, можуть стати вагомим статтею при формуванні доходів місцевого бюджету.

Слід погодитися з думкою Е. П. Шульца, який зазначає, що місцеві запозичення мають виступати важливим інструментом для ефективного забезпечення виконання функцій органів місцевого самоврядування, і нехтувати процесом їхнього розвитку є вкрай необачно [1, с. 884]. Напевно держава також усвідомила це правило, адже у низці законодавчих та підзаконних актів прописала принципи фінансової самостійності регіонів. Так, Законом України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 р. (ст. 10) передбачена фінансова підтрим-

ка держави, яка спрямовується на формування інфраструктури та забезпечення соціально-економічного розвитку.

В свою чергу Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р) передбачає надання органам місцевого самоврядування доступу до залучення кредитних ресурсів для інвестиційного розвитку шляхом спрощення процедур погодження запозичень і місцевих гарантій та збалансування їх із способами державного контролю, спрямованого на запобігання банкрутству об'єктів права комунальної власності. Це свідчить про індивідуалізацію на державному рівні засобів та способів забезпечення фінансової стійкості та конкурентоспроможності територіальних громад.

На нашу думку, процес децентралізації сприяв створенню реального підґрунтя фінансової самостійності місцевого самоврядування, засади якого закріплені в Конституції України. Зокрема, ст. 142 Основного Закону визначає матеріальну та фінансову основу місцевого самоврядування, до якої включено не лише доходи місцевих бюджетів, а й

інші кошти, що перебувають в управлінні районних і обласних рад (це можуть бути і боргові цінні папери). Більш ґрунтовно повноваження органів місцевого самоврядування деталізовані у бюджетному законодавстві.

Стаття 74 БК України закріплює мету, обсяги та умови здійснення місцевих запозичень, а також встановлює персональну відповідальність Міністерства за реєстрацію місцевих запозичень. Достатньо принципово, що у вказаній статті є декілька норм, що мають характер застереження. Якщо відобразити ці норми в окремих тезах, то вони матимуть наступний вигляд: держава не несе відповідальність за боргові зобов'язання АР Крим та територіальних громад; обслуговування місцевого боргу здійснюється за рахунок коштів загального фонду місцевого бюджету; видатки на таке обслуговування не можуть перевищувати 10 % видатків цього фонду протягом бюджетного періоду; якщо порушується графік погашення місцевого боргу з вини позичальника, останній не має права здійснювати нові місцеві запозичення протягом п'яти наступних років.

Вбачається, що наведена вище стаття суттєво впливає на характер повноважень органів місцевого самоврядування у сфері запозичень, адже виникає необхідність не тільки вирішувати питання договірної характеру (відносини між позичальником та кредитором), а й виконувати інші контрольні і організаційні функції. На нашу думку, той факт, що держава по суті знімає з себе відповідальність за місцеві боргові зобов'язання, певним чином суперечить принципу державної підтримки місцевого самоврядування, який декларовано у більшості вищезгаданих законодавчих та підзаконних актах. З огляду на це, відповідні державні гарантії втрачають своє функціональне призначення.

Однак в рамках цього дослідження, нас передусім цікавлять окремі повноваження органів місцевої влади у сфері

боргових цінних паперів, а також їхнє нормативно-правове закріплення і характер реалізації. Тому, з'ясувавши природу означених повноважень, перейдемо до їхнього безпосереднього правового аналізу. Вбачаємо за доцільне окремо розглянути повноваження АР Крим, місцевих рад Києва і Севастополя та повноваження обласних і районних органів місцевого самоврядування. Це обумовлено особливим конституційним статусом означених територіальних утворень. Почнемо з суб'єктів першої групи.

Внаслідок анексії території Кримського півострова державою-агресором органи влади, що розміщувалися на цій території тимчасово не можуть виконувати свої повноваження, зокрема і у сфері обслуговування боргових зобов'язань. Тому повноваження органів влади АР Крим та Севастопольської міської ради на сьогодні не реалізуються з об'єктивних причин. Але враховуючи той факт, що Україна та уся світова спільнота визнає анексію півострова міжнародним злочином, на нормативно-правовому рівні ці повноваження не виключені, адже мова йде про тимчасову окупацію.

У ст. 8 Закону України «Про Автономну Республіку Крим» від 17 березня 1995 р. до відання органів влади автономії віднесені питання складання і затвердження бюджету республіки, а також встановлення переліку доходів, які утворюють бюджет. Означена норма вказує на право формувати політику у сфері запозичень, а, отже, і обслуговувати боргові цінні папери. За перший напрям відповідальна Верховна Рада АР Крим, яка має необхідні повноваження. Зокрема, згідно ст. 9 Закону України «Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим» від 10 лютого 1998 р., парламент півострова має повноваження приймати рішення щодо випуску місцевих позик. Вбачається, що означений орган влади має виключно представницькі повнова-

ження і не відповідає за виконання боргових зобов'язань.

У свою чергу функції обслуговування боргових зобов'язань виконує Рада Міністрів АР Крим, яка має відповідні повноваження у бюджетній сфері. Згідно п. 5 ст. 2 Закону України «Про Раду міністрів Автономної Республіки Крим» від 16 червня 2011 р., цей орган виконавчої влади забезпечує розроблення бюджету АР Крим, змін до нього, виконання бюджету на основі єдиної податкової і бюджетної політики України. На нашу думку, така законодавча модель є прийнятною, оскільки повністю корелюється з принципом розподілу влади. У цьому сенсі додатковою гарантією є повноваження забезпечувального характеру, які має Рада міністрів АР Крим. Зокрема, Міністр фінансів Криму надає гарантії щодо виконання боргових зобов'язань. В організаційно-правовому аспекті ці гарантії, а також відносини щодо формування, трансформації й повернення боргу АР Крим не відрізняються від традиційних форм фінансових відносин, пов'язаних з комерційним і фінансовим кредитуванням чи обігом боргових цінних паперів [2, с. 568].

Необхідно зауважити, що повноваження органів влади АР Крим у сфері боргових цінних паперів обмежені необхідністю узгодження окремих аспектів виконання зобов'язань з центральними органами виконавчої влади. Наприклад, згідно п. 6 Порядку здійснення місцевих запозичень, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2011 р. № 110, Верховна Рада АР Крим надсилає до Міністерства фінансів України обґрунтування обсягу доходів бюджету розвитку спеціального фонду бюджету, який планується спрямовувати на погашення основної суми місцевого боргу протягом всього періоду його погашення.

В умовах тимчасової окупації півострова, держава вжила деяких невідклад-

них кроків у сфері боргових зобов'язань, а саме:

1) Верховна Рада України прийняла Закон України «Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України» (12 серпня 2014 р. № 1636-VII), яким встановлено охорону прав на цінні папери та прав за цінними паперами, але з урахуванням того, що набуття і припинення прав на цінні папери і прав за цінними паперами емітентів на тимчасово окупованій території України, а також їхнє обтяження зобов'язаннями чи обмеження в обігу підлягають реєстрації на іншій території України у порядку, встановленому НКЦПФР [3]. Це стосується і боргових цінних паперів, виконання зобов'язань за якими, набуває особливого порядку, зокрема в частині реєстраційної діяльності;

2) НКЦПФР ухвалила Рішення «Про особливості провадження депозитарної діяльності у зв'язку з тимчасовою окупацією території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» (11 листопада 2014 р. № 1512), в якому зобов'язала депозитарні установи, що виконують операції, пов'язані з припиненням прав на цінні папери за розпорядженням депонентів, керуючих рахунків у цінних паперах депонентів, діяти лише за умови наявності у розпорядженні даних щодо місцезнаходження особи, яка є одержувачем відповідних цінних паперів, даних про правочин щодо цінних паперів, а також інформації щодо проведення грошових розрахунків за таким правочином [4]. У даному випадку йдеться про підтвердження легітимності боргових вимог, що є дуже важливою умовою законності здійснення операцій з цінними паперами.

У Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. деталізовано особливий конституційно-правовий статус міст Київ та Севастополь, зокрема визначені окремі

організаційні аспекти та питання взаємодії з органами державної влади та іншими адміністративно-територіальними інституціями. Слід зазначити, що більшість повноважень означених суб'єктів закріплені у спеціальних нормативно-правових актах. Так, у Законі України «Про столицю України — місто-герой Київ» від 15 січня 1999 р. (ст. 19) визначено особливості формування та реалізації бюджету столиці України, а також конкретизовано організаційно-правову основу бюджетної діяльності.

За роки незалежності влада не встигла прийняти окремих законодавчих актів щодо правового статусу Севастополя. З 2006 р. у Верховній Раді України перебуває проект закону України «Про місто-герой Севастополь», у якому досить чітко прописані повноваження щодо формування бюджету міста, але досі документ не прийнято (за умов відсутності профільного законодавчого акта, повноваження міської ради Севастополя у сфері боргових цінних паперів регламентовані статтями 63–69 БК України) [5]. На сьогодні актуальність цього документу з позиції практичної реалізації положень достатньо сумнівна, однак, на нашу думку, документ має важливе політичне значення, адже Україна не визнає анексії Криму. Втім варто зазначити, що в умовах тимчасової окупації, органи влади у Севастополі не можуть виконувати свої повноваження, зокрема і у сфері боргових цінних паперів.

Інше місто зі спеціальним конституційно-правовим статусом — це Київ. У даному випадку ми можемо говорити про достатньо активну діяльність у сфері запозичень, що відбувається за наявності повноважень у сфері боргових цінних паперів. Як зазначає І. Й. Магновський, особливістю правосуб'єктності міста Києва як можливості бути учасником конституційно-правових відносин, і водночас, як основа для включення в такі конституційно-право-

ві відносини, проявляється через інші елементи конституційно-правового статусу міста Києва, а саме: через розширені, порівняно з іншими містами, функції міста та відповідні повноваження органів і посадових осіб місцевого самоврядування [6, с. 44].

Це стосується і повноважень у сфері боргових цінних паперів, адже у бюджеті міста Києва передбачено здійснення місцевих запозичень. При чому Департаменту фінансів Київської міської державної адміністрації делеговані повноваження підписувати від імені Київської міської ради угоди і документи, необхідні для здійснення правочинів з місцевим боргом (Рішення Київської міської ради від 21 грудня 2017 р. № 1043/4050). Слід припустити, що на рівні міста Києва здійснюється управління місцевим боргом, що вказує на фінансову самостійність столиці України. Підкреслимо, що такий обсяг самостійності обумовлений не тільки особливим статусом міста Києва, а й тим, що у столиці зареєстровано значно вищі показники споживання на душу населення (внаслідок цього місто отримує додаткові цільові бюджетні надходження) [7, с. 60].

Виконання зобов'язань у сфері запозичень передбачає можливість випуску облігацій місцевих позик, що фіксується у відповідних повноваженнях Київської міської ради. Зокрема, ст. 9 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» регламентує право розміщення облігацій місцевих позик. В свою чергу законодавством передбачена реєстрація випуску облігацій місцевих позик, яку здійснює НКЦПФР. Означені норми вказують на наявність низки організаційних повноважень щодо боргових цінних паперів, які реалізуються на підставі відповідних управлінських рішень.

Передусім йдеться про повноваження щодо випуску боргових цінних паперів, які виражаються в окремих нор-

мативно-правових приписах. У якості прикладу, слід навести Проспект емісії облігацій місцевої позики Київської міської ради на 2012 рік, у якому, з-поміж іншого, наведено інформацію щодо наданих гарантій стосовно виконання боргових зобов'язань, а також відомості про характер зобов'язань емітента і облігації, щодо яких прийнято рішення про відкрите (публічне) розміщення [8]. У даному випадку слід говорити про повноваження не тільки організаційного, а й забезпечувального характеру, які супроводжують випуск та розміщення боргових цінних паперів.

Необхідно відзначити, що у Київської міської ради наявні повноваження щодо оперативного управління борговими цінними паперами. Мається на увазі життя кроків для нормального функціонування ринку цінних паперів. В рамках реалізації цих повноважень, власним Рішенням від 1 червня 2016 р. № 2434, Київська міська рада здійснила анулювання викуплених облігацій внутрішньої місцевої позики серії «Н» на суму 2 375 000 гривень [9].

Таким чином суб'єкти першої групи (АР Крим, міста Київ та Севастополь), маючи особливий конституційно-правовий статус, наділені комплексними повноваженнями у сфері боргових цінних паперів. Реалізація цих повноважень, забезпечує емісію, розміщення та обіг боргових цінних паперів (наприклад, облігацій місцевої позики). Представницькі органи вказаних суб'єктів, відповідальні за санкціонування запозичень та надання гарантій кредиторам, що свідчить про наявність окремих повноважень установчого характеру, які спрямовані на виникнення правовідносин у сфері боргових цінних паперів. Тому повноваження суб'єктів першої групи можна поділити на організаційні, забезпечувальні, установчі та повноваження оперативного управління.

Перейдемо до аналізу повноважень суб'єктів другої групи у сфері боргових

цінних паперів. До числа означених суб'єктів слід зарахувати: об'єднані територіальні громади; сільські, селищні та міські ради та їхні виконавчі органи; районні та обласні ради; органи самоорганізації населення (ст. 5 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р.). В умовах децентралізації влади, вказані суб'єкти набувають достатньої фінансово-економічної самостійності, яка є передумовою соціального та інфраструктурного розвитку громади, а також підвищення її конкурентоспроможності.

Відповідні принципи прописані у Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р). Зокрема декларовано створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для забезпечення здійснення органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень. Концепція визначає, що органам місцевого самоврядування базового рівня надаються повноваження відповідно до їх кадрового, фінансового, інфраструктурного потенціалу та ресурсів на новій територіальній основі.

На нашу думку, остання норма є достатньо принциповою, оскільки вказує на взаємообумовленість юрисдикції органу місцевого самоврядування та делегованих йому повноважень. Внаслідок цього, утворюється цілісна управлінська модель, яка дозволяє на правовому рівні формувати та реалізовувати відповідні цілі. Наприклад, якщо орган місцевого самоврядування має право здійснювати запозичення, то він повинен мати повноваження у сфері боргових цінних паперів. Подібний механізм використано у регіональних стратегіях децентралізації. Попри це, науковці постійно наголошують на необхідності життя рішучих кроків у сфері місцевих запозичень та боргових цінних паперів.

Зокрема, В. Ю. Ковбасюк до числа таких кроків зараховує: розширення доступу органів місцевого самоврядування до ринку внутрішніх та зовнішніх запозичень; спрощення процедур отримання дозволів та реєстрації випусків муніципальних облігацій; запровадження ефективних систем страхування ризиків дефолтів за місцевими позиками; грамотне проведення маркетингової компанії щодо здійснення місцевих запозичень [10, с. 42]. Вбачається, що вищевказані кроки вимагають розширення кола повноважень органів місцевого самоврядування в означеній сфері, адже громади та їхні виконавчі і представницькі органи повинні мати повноцінний інструментарій для формування боргової політики.

В свою чергу А. Є. Бряцкало резюмує, що сучасний ринок місцевих запозичень в Україні розвинутий ще недостатньо, і його не можна розглядати як важливу складову боргового ринку. Однак, не дивлячись на це, він є дуже важливим сегментом фінансового ринку і його обов'язково потрібно удосконалювати і створювати умови для його подальшого розвитку та зміцнення [11, с. 101]. Вважаємо, що одним із чинників такої нерозвинутості та недосконалості є відсутність досвіду делегування повноважень місцевим утворенням, внаслідок чого окремі механізми формування ринку місцевих боргових цінних паперів залишаються неефективними. Наприклад, механізм управління місцевим боргом є недосконалим, оскільки ефективність проведення боргової політики місцевих рад залежить від рівня освіти посадових осіб та депутатів, відсутність якої значно ускладнює процес управління борговими зобов'язаннями органів місцевого самоврядування [12, с. 110].

У наукових колах зустрічаються міркування про деякі політичні чинники нерозвинутості ринку місцевих боргових цінних паперів. До числа таких чинників колектив авторів під керів-

ництвом О. П. Кириленко пропонує віднести: соціально-політичну нестабільність в державі; відсутність дієвого громадського контролю місцевих запозичень; нерозвиненість регіональних фондових ринків; недостатнє залучення коштів фізичних осіб для інвестування; ризик невиконання зобов'язань за облігаціями місцевої позики; проблеми кадрового забезпечення [13, с. 161]. Безперечно усі вказані вище чинники зумовлюють необхідність розширення повноважень органів місцевого самоврядування, зокрема в частині взаємодії з громадськістю та ініціювання усунення недоліків на законодавчому та підзаконному рівні.

Також доцільно делегувати місцевій владі повноваження щодо впливу на регіональний фондовий ринок. Наприклад, можна делегувати повноваження: щодо розробки програми розвитку регіонального фондового ринку; щодо укладання міжнародних угод на рівні територіальних утворень про співпрацю у сфері регулювання ринку місцевих облігацій; щодо здійснення заходів, спрямованих на запобігання порушень законодавства про цінні папери на регіональному фондовому ринку; щодо контролю за ціноутворенням на регіональному фондовому ринку. На сьогодні усі вищевказані повноваження реалізуються НКЦПФР одноосібно.

Відносно ризиків невиконання зобов'язань зазначимо, що окрім суто економічного характеру (фінансові кризи та відсутність фінансування на державному рівні тощо), останнім часом стали актуальними й інші загрози, наприклад, сепаратизм та тероризм, які призвели до тимчасової окупації окремих територій Донецької та Луганської областей. У зв'язку з цим необхідно розробити та запровадити систему заходів локалізації загроз на регіональних фондових ринках, яка не дасть поширитися негативним тенденціям на ринки інших регіонів. Мається на увазі ін-

дивідуалізація регіональних фондів ринків за адміністративно-територіальною характеристикою емітента облігацій місцевої позики.

Якщо проаналізувати Порядок здійснення місцевих запозичень, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2011 р. № 110, то можна виділити наступні повноваження органів місцевого самоврядування щодо боргових цінних паперів: випуск облігацій місцевої позики; публічне розміщення облігацій місцевої позики та їх продаж; здійснення реструктуризації боргових зобов'язань; проведення розрахунків за місцевим боргом; формування звітності щодо виконання боргових зобов'язань; надання гарантій щодо виконання боргових зобов'язань. За характером ці повноваження ідентичні повноваженням суб'єктів першої групи, але слід підкреслити, що у сукупності вони складають необхідний функціональний мінімум для виконання боргових зобов'язань.

Як зазначає О. В. Духовна, існуюча в Україні система нормативно-правового регулювання місцевих запозичень накладає ряд обмежень на розміри та спрямованість місцевих запозичень, зобов'язує погоджувати здійснення місцевих запозичень з Мінфіном та реєструвати випуск облігацій у НКЦПФР, запроваджує ведення загального реєстру місцевих запозичень [14, с. 215]. Переважна більшість вказаних обмежень міститься у бюджетному законодавстві.

Зокрема, у ст. 16 БК України закріплено, що місцеві зовнішні запозичення можуть здійснювати лише Верховна Рада АР Крим, Київська, Севастопольська міські ради, міські ради міст обласного значення. При цьому місцеві зовнішні запозичення шляхом отримання кредитів (позик) від міжнародних фінансових організацій можуть здійснювати всі міські ради. У зв'язку з цим, окремі повноваження у сфері боргових цінних паперів стосовно зовнішніх за-

позичень, можуть здійснювати лише ті суб'єкти, які мають право на здійснення означених запозичень. Це свідчить про різний обсяг повноважень, який залежить від організаційно-правового статусу органів місцевого самоврядування.

Однак необхідно підкреслити, що у тій самій ст. 16 БК України окрім обмежень закріплені деякі повноваження у сфері боргових цінних паперів. Наприклад, регламентовано повноваження щодо залучення суб'єктів господарювання з метою надання агентських, консультативних, рейтингових та інших послуг, необхідних для управління місцевим боргом, за рахунок коштів місцевого бюджету в межах бюджетних призначень на обслуговування місцевого боргу. Також передбачені повноваження щодо здійснення на конкурсних засадах розміщення тимчасово вільних коштів місцевих бюджетів на депозитах або шляхом придбання цінних паперів, емітованих АР Крим, відповідною міською радою, з подальшим поверненням таких коштів до кінця поточного бюджетного періоду, а також шляхом придбання державних цінних паперів.

Таким чином повноваження суб'єктів другої групи у сфері боргових цінних паперів регламентовані на законодавчому (у чинному БК України) та підзаконному рівнях (акти Кабінету Міністрів України). В залежності від статусу органів місцевого самоврядування, обсяг їхніх повноважень у досліджуваній сфері може відрізнятися, зокрема за ознакою кредитора (зовнішні та внутрішні запозичення).

В умовах недосконалого ринку місцевих боргових цінних паперів в Україні, коли цільова спрямованість місцевих позик обмежена, і відсутні дієві механізми контролю та впливу на регіональний фондний ринок, існує необхідність суттєвого розширення кола повноважень місцевої влади, що дасть змогу формувати боргову політику на якісно новій організаційно-розпорядчій основі. Напри-



клад, органам місцевого самоврядування слід дозволити самостійно приймати рішення про здійснення місцевих запозичень, не погоджуючи його з Міністерством фінансів України.

На державному рівні вже здійснено перші кроки у напрямку лібералізації ринку боргових цінних паперів та підвищення конкурентоспроможності облігацій місцевих позик. Зокрема, підвищенню зацікавленості нерезидентів у придбанні ОВДП сприяли податкові нововведення: 7 вересня 2017 р. Верховною Радою України внесено зміни до Податкового кодексу, відповідно до яких доходи іноземних інвесторів, отримані від операцій з ОВДП та облігаціями місцевих позик, звільняються від оподаткування [15, с. 25].

Натомість, слід замислитися над дерегуляцією ринку місцевих боргових цінних паперів, що дозволить місцевій владі оперативніше корегувати ситуацію та впливати на показники боргової стійкості об'єднаних територіальних громад. Так, органи місцевого самоврядування, отримавши повноваження щодо управління корпоративним фондом інституту спільного інвестування, зможуть приймати участь в емісії та розміщенні актів корпоративного фонду або приймати участь в обранні (зміні) аудитора інсти-

туту спільного інвестування (Закон України «Про інститути спільного інвестування» від 5 липня 2012 р.).

Аналізуючи Середньострокову стратегію управління державним боргом на 2018–2020 роки, затверджену Постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 883, можна визначити повноваження органів місцевого самоврядування щодо державних боргових цінних паперів. Зокрема, на рівні органів місцевої влади може прийматися рішення про покупку ОВДП (номінтованих у гривні або іноземній валюті). Ця діяльність по суті стане джерелом фінансування внутрішнього державного боргу.

Зрозуміло, що це повноваження є певним опосередкованим впливом на стан боргової стійкості держави, але у деяких кризових випадках такі заходи можуть стабілізувати ситуацію з державним боргом. У перспективі держава має гарантувати органам місцевого самоврядування повноваження щодо формування боргової політики України. Наприклад, доцільно запровадити практику узгодження боргової політики держави з відповідною політикою окремих регіонів. Це дозволить скоординувати боргове навантаження на державний та місцеві бюджети.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Шульц Е. П. Місцеві запозичення: сутність, види та міжнародний досвід // Глобальні та національні проблеми економіки. — 2016. — № 14. — С. 880–884.
2. Федоров В. А. Види державного боргу України // Актуальні проблеми держави і права. — 2011. — № 27. — С. 568.
3. Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України: Закон України від 12 серпня 2014 р. № 1636-VII // Відомості Верховної Ради України. — 2014. — № 43. — Стор. 2944. — Ст. 2030.
4. Про особливості провадження депозитарної діяльності у зв'язку з тимчасовою окупацією території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя: Рішення На-
- ціональної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 11 листопада 2014 р. № 1512 // Офіційний вісник України. — 2014. — № 99. — Стор. 478. — Ст. 2949.
5. Про місто-герой Севастополь: Проект закону України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_2?pf3516=3187-1&skl=5](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3187-1&skl=5).
6. Магновський І. Й. Міста Київ та Севастополь: особливості конституційно-правового статусу // Юридичний вісник. — 2010. — № 1 (14). — С. 43–46.
7. Вдосконалення міжбюджетних відносин і стратегії державних видатків в сферах охорони здоров'я та освіти в Україні: вибрані питання. Документ Світового банку. — К.: ДП Видавничий дім «Козак», 2008. — 132 с.
8. Проспект емісії облігацій місцевої позики

Київської міської ради на 2012 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://fbp.com.ua/Prospect\\_KMR\\_G%20.pdf](http://fbp.com.ua/Prospect_KMR_G%20.pdf).

9. Про анулювання викуплених облігацій внутрішньої місцевої позики серії «Н»: Рішення Київської міської ради від 1 червня 2016 р. № 2434 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://kmr.gov.ua/sites/default/files/2434\\_0.pdf](http://kmr.gov.ua/sites/default/files/2434_0.pdf).

10. Ковбасюк В. Ю., Ващенко К. О., Толкованов В. В. Місцеве самоврядування в Україні: сучасний стан та основні напрями модернізації наук. доп. — К.: НАДУ, 2014. — 128 с.

11. Бряцкало А. С. Місцеві запозичення як джерело формування фінансових ресурсів органами місцевого самоврядування // Економіка та держава. — 2016. — № 3. — С. 98–101.

12. Проць Н. В. Бюджетна політика у сфері місцевих позик та місцевого боргу // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. — 2015. — № 4. — С. 105–111.

13. Місцеві фінанси: підручник / за ред. О. П. Кириленко. — К.: Знання, 2006. — 677 с.

14. Духовна О. В. Сучасний стан та особливості правового регулювання здійснення місцевих запозичень в Україні // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право. — 2011. — Вип. 16. — С. 213–219.

15. Аналіз управління державним боргом України у 1 кварталі 2018 року: аналітична доповідь. — К.: Експертно-аналітичний центр «Оптіма», 2018. — 26 с.

#### REFERENCES:

1. Shults E. P. (2016). *Mistsevi zapozychennia: sunist, vydy ta mizhnarodnyi dosvid* [Local borrowing: nature, types and international experience]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky* [Global and national problems of the economy]. 14. P. 880–884. [in Ukrainian].

2. Fedorov V. A. (2011). *Vydy derzhavnogo borbu Ukrainy* [Types of public debt of Ukraine]. *Aktualni problemy derzhavy i prava* [Actual problems of state and law]. 27. P. 568. [in Ukrainian].

3. Verkhovna Rada Ukrainy (2014). *Pro stvorennia vilnoi ekonomichnoi zony «Krym» ta pro osoblyvosti zdaisnennia ekonomichnoi diialnosti na tymchasovo okupovanii terytorii Ukrainy* [About the creation of a free economic zone «Crimea» and the peculiarities of economic activity in the temporarily occupied territory of Ukraine]. *Zakon Ukrainy vid 12 serpnia 2014 r. № 1636-VII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]. 43. Stor. 2944. St. 2030. [in Ukrainian].

4. Verkhovna Rada Ukrainy (2014). *Pro osoblyvosti provadzhenia depozytarnoi diialnosti u zviazku z tymchasoviu okupatsieiu terytorii Avtonomnoi Respubliky Krym ta mista Sevastopolia* [On peculiarities of depositary activity in connection with temporary occupation of the territory of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol]: *Rishennia Natsionalnoi komisii z tsinnykh paperiv ta fondovoho rynku vid 11 lystopada 2014 r. № 1512. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. [Official Bulletin of Ukraine]. 99. Stor. 478. St. 2949. [in Ukrainian].

5. Pro misto-heroi Sevastopol [About the hero city of Sevastopol]: *Proekt zakonu Ukrainy*. URL: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_2?pf3516=3187-1&skl=5](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3187-1&skl=5).

6. Mahnovskiy I. Y. (2010). *Mista Kyiv ta Sevastopol: osoblyvosti konstitutsiino-pravovoho statusu* [Cities of Kyiv and Sevastopol: features of the constitutional and legal status]. *Yurydychnyi visnyk*. [Legal Bulletin]. 1 (14). P. 43–46. [in Ukrainian].

7. *Vdoskonalennia mizhbudzhetykh vidnosyn i stratehii derzhavnykh vydatkiv v sferakh okobrony zdorovia ta osvity v Ukraini: vybrani pyttannia. dokument Svitovoho banku* [Improvement of interbudgetary relations and public expenditure strategy in the areas of health care and education in Ukraine: selected issues. World Bank document] (2008). Kyiv: DP Vydavnychiy dim «Kozaky». 132 p. [in Ukrainian].

8. *Prospekt emisii obliatsii mistsevoi pozky Kyivskoi miskoi rady na 2012 rik* [Prospectus of issue of bonds of local loan of Kyiv city council for 2012]. URL: [http://fbp.com.ua/Prospect\\_KMR\\_G%20.pdf](http://fbp.com.ua/Prospect_KMR_G%20.pdf).

9. *Pro anuluvannia vykuplennykh obliatsii vnutrishnoi mistsevoi pozky serii «N»* [On cancellation of redeemed bonds of domestic local loan of series «N»]: *Rishennia Kyivskoi miskoi rady vid 1 chervnia 2016 r. № 2434*. URL: [http://kmr.gov.ua/sites/default/files/2434\\_0.pdf](http://kmr.gov.ua/sites/default/files/2434_0.pdf).

10. Kovbasiuk V. Yu., Vashchenko K. O., Tolkovanov V. V. (2014). *Mistseve samovriadiuvannia v Ukraini: suchasnyi stan ta osnovni napriamy modernizatsii* [Local government in Ukraine: current state and main directions of modernization]: *nauk. dop. Kyiv. NADU*. 128 p. [in Ukrainian].

11. Briatskalo A. Ye. (2016). *Mistsevi zapozychennia yak dzherelo formuvannia finansovykh resursiv orhanamy mistsevoho samovriadiuvannia* [Local borrowing as a source of financial resources creation by local government bodies]. *Ekonomika*

- ta derzhava. [Economy and the state]. 3. P. 98–101. [in Ukrainian].
12. Prots N. V. (2015). *Biudzhetna polityka u sferi mistsevykh pozyk ta mistsevoho borbu* [Budget policy in the field of local loans and local debt]. *Ekonomichniy chasopys Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky* [Economic Journal of Lesya Ukrainka East-European National University]. 4. P. 105–111. [in Ukrainian].
13. Kyrylenko O. P. (Ed.) (2006). *Mistsevi finansy: pidruchnyk* [Local finance: textbook]. Kyiv. Znannia. 677 p. [in Ukrainian].
14. Dukhovna O. V. (2011). *Suchasnyi stan ta osoblyvosti pravovoho rebulivannia zdaisnennia mistsevykh zapozyichen v Ukraini*. [The current state and peculiarities of legal regulation of local borrowing in Ukraine]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*. [Scientific magazine of the NPU named after M. P. Drahomanov.]. Seriiia № 18. *Ekonomika i pravo*. Vyp. 16. P. 213–219. [in Ukrainian].
15. *Analiz upravlinnia derzhavnym borhom Ukrainy u 1 kvartali 2018 roku* [Analysis of Ukraine's State Debt Management in 1 quarter 2018]: *analychna dopovid* (2018). Kyiv. Ekspertno-analitychnyi tsentr «Optima». 26 p. [in Ukrainian].



UDC 336.2

**Kvasnii Oksana**

*Postgraduate*

*Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych*

**ASSESSMENT OF FORMATION  
OF TAX POTENTIAL OF LOCAL BUDGETS  
OF UKRAINE IN THE CONTEXT  
OF FINANCIAL DECENTRALIZATION**

**Kvasnii O. Assessment of Formation of Tax Potential of Local Budgets of Ukraine in the Context of Financial Decentralization**

**Abstract.** The article presents a methodology for diagnosing the formation of the tax potential of local budgets. It has been determined that timing of the diagnosis was determined in 2013–2017. The expediency of choosing such a time period has been substantiated, as it will allow to analyze effectively the use of taxpayer development tools that were provided as a result of the reform of local self-government and financial decentralization. The essence and stages of carrying out of diagnostics are determined. The calculation method uses the method of determining the integral index. Diagnostics of local budgets of regions of Ukraine was conducted. As a result of the assessment, it was determined that changes in regions-leaders and regions-outsiders did not occur as a result of the decentralization of the functioning of the fiscal system. The increase of the indicator of formation of tax potential of local budgets of regions with low level of economic development was also revealed.

**Key words:** *methodology of diagnostics of formation of tax potential of local budgets, integral indicator, decentralization, tax revenues, local budgets.*

**Problem statement.** The state-level benchmarks for Ukraine's development include formation of efficient, financially and administratively fluent local self-government. Relevant legislative and regulatory acts that can realize redistribution of functions between different levels of management and transfer of sufficient financial resources to the local level were adopted to achieve this goal. In this context, it is expedient to identify the main results of decentralization in the area of tax revenues redistribution and to find the answer to the question: have the main tasks set before the state authorities in the framework of the reform been achieved?

In this context, it is expedient to carry out an objective assessment of the effectiveness of formation of the tax capacity of local budgets, which can help overcoming problems in ensuring economic and social development of territories.

**Presentation of the main material.**

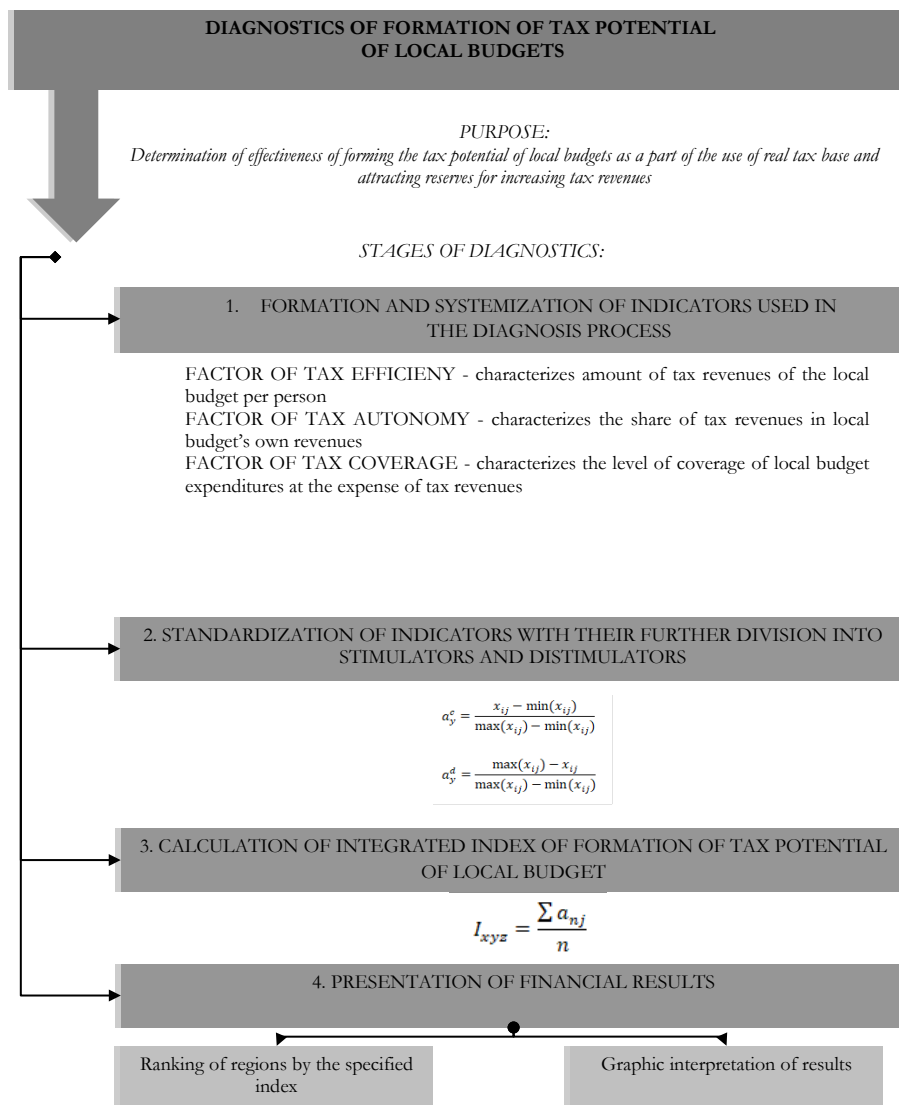
Nowadays there are researches in the field of analysis and assessment of tax potential [1, 2], however, they are mainly dedicated to the issue of determining the tax burden and its impact on functioning of economic entities. Therefore, the problem of analyzing the formation of the tax potential of the local budget remains unheeded and requires creation of a unified systematic methodology for its elaboration.

As a result of investigation of scientific researches in this field and methods for assessing financial capacity of regions [3, 4], based on the analysis of a set of general scientific and specific research methods (in particular, the method of multifactorial analysis, economic-mathematical modeling, index and rating methods), the method of diagnostics of formation the tax potential of local budgets has been generated. The main criterion for the analysis is the method

of constructing integral indexes. The object of the study is a local budget in terms of levels of government, which serves as an indicator of the level of economic and social development of the territory and peculiarities of formation of its tax potential.

Research deals with analysis of data of time period 2013–2017. This time pe-

riod allow analyzing effectively the use of taxpayer development tools that were implemented as a result of the reform of local self-government and financial decentralization. The essence and stages of the analysis of formation of tax potential of the local budget is presented schematically at Fig. 1



where  $a_j^e, a_j^d$  — a standardized stimulator indicator (a sign is called a stimulator with a monotonous growth of the object corresponding quality. In other words, if the higher value of the sign corresponds to a higher level of quality of the object); and a distemper indicator (a sign is a de-stimulator in the monotonous degradation of the object's quality. In other words, if the lower value of the sign corresponds to a better level of quality of the object);  $x_{ij}$  — actual value of the  $i$ -th indicator in the corresponding category;  $I_{xyz}$  — integral index for each category;  $n$  — the size of the interval.

Fig. 1. Methodology for diagnosing formation of tax potential of the local budget  
Source: Formed by the author

There were calculated following factors that influence the accumulation of tax revenues to the budget and are used for determining the integral index of formation of tax potential of the local budget:

1) the factor of tax efficiency ( $K_{\text{eff}}$ ) — an indicator that allows to analyze the volume of tax revenues of the local budget per person; is calculated by the ratio of the amount of taxes and fees collected to the budget at the territory to the number of inhabitants;

2) the factor of tax autonomy ( $K_{\text{aut}}$ ) — characterizes the share of tax revenues in the local budget's own revenue and is determined by the ratio of the amount of collected taxes and fees to the budget and the volume of own revenue of the budget;

3) the factor of tax coverage ( $K_{\text{cov}}$ ) — characterizes the level of coverage of local budget expenditures at the expense of tax revenues, which allows to establish the level of implementation of the powers of local self-government bodies through taxes and fees collected on the territory; is calculated by the ratio of expenditures, which are carried out from local budgets, to taxes and fees, collected on the territory.

While analyzing the peculiarities of formation of local budget revenues, we should turn to the analysis of the coefficients of tax efficiency and tax autonomy.

It should be noted that as a result of reforming the system of local self-government and financial decentralization, there was an increase in disproportions in the level of financial capacity of local budgets. Economically developed regions received additional tools and could ensure their effective use, while regions with low socioeconomic development were unable to activate their ability to increase financial capacity.

Understanding the peculiarities of formation of own revenues of local budgets in Ukraine facilitates a comprehensive definition of the role and place of tax revenues as a part of local budget revenues. The average indicator of the share of tax revenues in the total revenues of local budgets in

Ukraine is 29.0 %; if we do not take into account the data of Donbass region (due to possible distortions of information), this indicator is much higher — 36.4 %.

The share of tax revenues in local budgets' own revenues reaches 66.3 % (without Lugansk and Donetsk regions — 87.1 %).

An analysis of the dynamics of tax revenues per capita in 2013 and 2017 indicates an increase in the average Ukrainian indicator by 137.7 %. The average value in 2013 was 1401.9 UAH (excluding possible information distortions — 1727.0UAH), in 2017 — 3794.6 UAH. (4722.1UAH).

The highest indicators of tax revenues per person are characterized by economically developed regions (city of Kyiv, Kyiv, Dnipropetrovsk, Odesa, Poltava, Zaporizhzhia and Kharkiv regions). At the same time, income per person in these areas varies more than twice (10264,9 UAH in the city of Kyiv comparing to 5016,9 UAH in Kharkiv region). The lowest indicators are characterized by the regions of Donbass (1232.0 UAH in Lugansk region and 2509.2 UAH in Donetsk oblast) and underdeveloped Chernivtsi (2815.7 UAH), Ternopil (2996.6 UAH), Zakarpattia (3172.3 UAH) and Ivano-Frankivsk region (3211.2 UAH). At the same time, the highest share of tax revenues is observed in economically developed regions with a high income per person (in Kyiv it reaches 61.8 %, it is 45.0 % in average in other regions), the lowest one is in underdeveloped regions — Chernivtsi, Ternopil, Zakarpattia, Ivano-Frankivsk, Rivne and Volyn regions (26.8 % in average), that is, the difference is practically doubled. Such results indicate ineffectiveness of formation of the tax potential of territories and the inadequate use of opportunities and reserves of economic growth.

It is necessary to allocate the factor of tax coverage of local budgets. While analyzing this indicator, it should be noted that it is determined by the de-stimulator and 2.0000 is the limit values within the optimum (according to the methodology).

Analyzing the value of the coefficient for 2014 and 2017, it is clear that the ratio of expenditures of local budgets and tax revenues is characterized as a positive trend, as the share of expenditure powers that local self-government bodies can finance from their own tax revenues collected at the territory increases. This indicates an increase in their tax capacity to ensure their own powers. At the same time, only two regions, city of Kyiv (1.6437) and Kyiv oblast (1.9986), are within the limits of optimal value, the other regions are characterized by considerably higher rates. The average tax rate in Ukraine is 2.8470, that is, expenditures from local budgets exceed three times the tax revenues.

It should also be noted that the reform of financial decentralization has positive impact on reduction of the level of differentia-

tion of the tax rate in 2017 compared with 2014. If in 2014 the ratio of the maximum (Kyiv city, 1.6212) value to the minimum (Zakarpattia region, 48298) was 3.0 times, then in 2017 it decreased to 2.4 times (ratio 3.9978 (Chernivtsi region) to 1.6437 (Kyiv city)). It can be explained by the reason that the maximum decrease of the coefficient in 2017 comparing with the benchmark was characterized by a low-value region, indicating an increase in their tax capacity.

Having analyzed the coefficients that determine formation of the tax potential of local budgets in the diagnostic conditions, according to the proposed methodology (Fig. 1), we can define the integral index of formation of the tax potential of local budgets while the analyzed period, and we will rank the regions according to the corresponding values (Table 1, Fig. 2).

Table 1

**The integral index's dynamics for formation  
of the tax potential of local budgets of Ukraine during 2013–2017**

Regions	2013		2014		2015		2016		2017	
	Value	Rate	Value	Rate	Value	Rate	Value	Rate	Value	Rate
Vinnitsa	0,4350	16	0,3451	15	0,4080	15	0,3457	15	0,2775	22
Volyn region	0,1579	24	0,0937	22	0,1839	23	0,1426	22	0,3366	16
Dnipropetrovsk	0,8309	2	0,8863	1	0,8363	1	0,7739	2	0,8111	1
Donetsk	0,7718	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Zhytomyr	0,3930	17	0,4286	14	0,4172	14	0,3863	14	0,4352	14
Zakarpattia	0,1861	22	0,1668	21	0,2549	20	0,2768	20	0,3180	18
Zaporizhzhia	0,6989	4	0,6982	3	0,6928	2	0,7005	3	0,6444	4
Ivano-Frankivsk	0,3109	20	0,2554	18	0,2719	19	0,3133	17	0,2891	21
Kyiv region	0,6486	6	0,6534	4	0,6408	4	0,5473	7	0,7204	3
Kirovograd	0,5124	12	0,5626	7	0,5349	8	0,5796	4	0,6110	7
Lugansk	0,5818	9	-	-	-	-	-	-	-	-
Lviv	0,5057	13	0,4765	10	0,4807	11	0,5232	10	0,5089	11
Mykolaiv	0,5227	11	0,5570	8	0,5316	9	0,5240	9	0,5656	9
Odesa	0,5426	10	0,4763	11	0,5431	7	0,5288	8	0,6301	6
Poltava	0,6613	5	0,7128	2	0,6201	6	0,5534	6	0,4995	12
Rivne	0,3295	19	0,2997	17	0,2894	18	0,3345	16	0,3086	19
Sumy	0,4842	15	0,4650	12	0,4702	12	0,4593	11	0,5276	10
Ternopil	0,1803	23	0,1685	20	0,1954	22	0,1561	21	0,2525	23
Kharkiv	0,6292	7	0,6284	6	0,6325	5	0,5676	5	0,6443	5
Kherson	0,3054	21	0,1986	19	0,3366	16	0,3081	18	0,2919	20
Khmelnitskyy	0,3339	18	0,3261	16	0,3141	17	0,2885	19	0,3312	17
Cherkasy	0,4943	14	0,5126	9	0,4957	10	0,4457	12	0,4932	13
Chernivtsi	0,0284	25	0,0800	23	0,2259	21	0,1351	23	0,0578	8
Chernihiv	0,6065	8	0,4419	13	0,4638	13	0,3865	13	0,4298	15
Kyiv city	0,8351	1	0,6363	5	0,6667	3	0,8025	1	0,8089	2

Source: calculated by the author

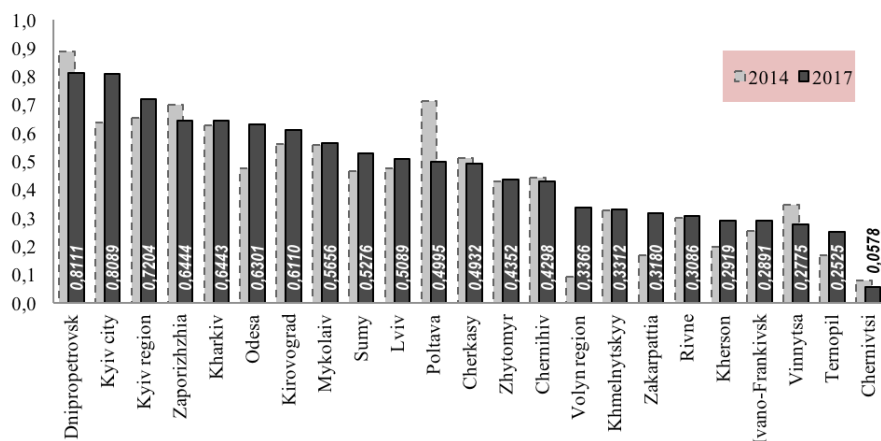


Fig. 2. Comparison of the integral index of formation of the tax potential of local budgets in 2017 and 2014

Source: calculated by the author

**Conclusions.** Analysis of the data presented in the table, allowed to state the following results of the dynamics of the index of formation of the tax potential of local budgets in the period 2013–2017:

1) firstly, changes in regions-leaders and regions-outsiders with changes in the basis of functioning of the fiscal system as a result of decentralization did not take place; only a significant decrease of the index in the Poltava region deserves attention, which was caused by decrease of the coefficient of tax coverage;

2) secondly, diagnosis of formation of the tax potential of local budgets allowed to reveal a decrease in the level of differentiation of integral index after the reform; in 2013–2014 the average differentiation rate was 0.8065, in 2015–2016 it was equal to 0.6598, and in 2017 — 0.5586. So, we can notice the growth of the indicator of formation of the tax potential of local budgets of regions with low economic development, in particular, Volyn, Zakarpattia, Kherson and Ternopil regions.

#### REFERENCES:

1. Apatov N. V. (2010). *Otsinka efektyvosti mistevykh biudzetiv* [Assessment of the efficiency of local budgets]. *Ekonomika rehioniv* [Economics of the regions]. 4. P. 15–22. [in Ukrainian].
2. Vakhovych I. M., Kaminska I. M. (2010). *Rezervy naroshchuvannya finansovoi spromozhnosti rehioniv Ukrainy* [Reserves for increasing the financial capacity of Ukraine's regions]. *Aktualni problemy ekonomiky* [Actual problems of the economy]. 3 (105). P. 187–196. [in Ukrainian].
3. Kulchitskyi M. I. (2015). *Teoretyko-metodolobichni osnovy mizhbiudzhetykh vidnosyn: problemy, tendentsii ta perspektyny rozvytku* [Theoretical and methodological foundations of inter-budgetary relations: problems, tendencies and prospects of development]. *Biznes Inform* [Business Inform]. 6. P. 174–181. [in Ukrainian].
4. Lunina I. O. (2014). *Biudzhetsna detsentralizatsiia: tsili ta napriamy reform* [Budget Decentralization: Goals and Directions of Reforms]. *Ekonomika Ukrainy* [Economy of Ukraine]. 11 (636). P. 61–75. [in Ukrainian].





УДК 336.71:005.52

**Баланюк Максим Вікторович**  
*Аспірант Національного університету  
водного господарства та природокористування*

## **ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ РОЗВИТКУ УЧАСНИКІВ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ**

**Balanyuk M. Approaches to the Development of Mechanisms for the Development of Participants in the Banking Sector in the National Economy**

**Abstract.** Despite the fact that in most cases protectionism is often justified, world experience shows that when a country is too distancing itself from the global economic system, it is not able to create an effective national economy. It is known that the banking sector ensures its stability because it is able to regulate the rate of economic growth. Economically developed countries have created effective mechanisms for supporting economic development. They formed favorable conditions for the development of participants in the banking sector. Therefore, foreign experience is of considerable interest both for the formation of domestic participants in the banking sector and the security of the national economy as a whole. At the present time, more than ever, it is important to study the mechanisms of development of participants in the banking sector, which is related to the need to ensure the stability of the banking system and to promote the further growth of the national economy as a whole.

**Key words:** *approaches to formation, development mechanisms, enterprises, banking sector, national economy.*

Дослідженням теорії розвитку учасників банківського сектору займався класик економічної науки Д. Рікардо [1], який був переконаний, що істотна різниця між банком і всіма іншими учасниками полягає в тому, що «...банк ніколи не був би заснований, якщо би він отримував прибуток тільки від використання власного капіталу; дійсна вигода від банку отримується лише тоді, коли він пускає в хід чужий капітал. Інші учасники нерідко отримують, навпаки, величезний прибуток, витрачаючи тільки свій власний капітал...» [1, с. 225]. Вчений стверджував, що «...все мистецтво банківського бізнесу полягає в умінні підтримувати можливо більш обширний обіг за допомогою найменшої можливої суми фондів, які зберігаються у формі готівки і злитків, які не приносять прибутку...» [1, с. 226].

На основі постулатів Д. Рікардо значною мірою сформувались банківські сектори США, Німеччини, Японії та інших країн світу. Для характеристики ефективності банківських секторів цих країн розглянемо окремі моделі їх економічного розвитку.

Серед десяти найбільших за економічним потенціалом країн найвищий показник ВВП на душу населення за даними на 2016 рік мають США — 55,8 тис. дол. (19-те місце у загальносвітовому рейтингу), за ними йдуть Німеччина — 46,9 тис. дол. (28-ме місце), Франція — 41,2 тис. дол. (38-ме місце), Великобританія — 41,2 тис. дол. (39-те місце) та Японія — 38,1 тис. дол. (42-ге місце). Великі європейські країни поступаються США за цим показником більше на 1000 тис. дол. на особу [2]. Порівнюючи Україну (7,5 тис. дол.) із

цією групою країн, можна констатувати, що вона перебуває на 151-му місці у світі, випереджаючи лише Індію (6,2 тис. дол.). Попри це, за рівнем ВВП на особу Україна поступається середньому рівню по ЄС (37,8 тис. дол.) у понад п'ять разів, а середньосвітовому по-

казнику (15,8 тис. дол.) у понад два рази. Десять найбільших банків світу за розміром власного капіталу подано у табл. 1.1. Серед десяти найбільших банків світу за розміром активів чотири представляють Китай, три — США, два — Японію та один — Великобританію.

Таблиця 1.1

Десять найбільших банків світу за розміром власного капіталу у 2016 р.

№	Банки	Країни	Капітал, млрд. дол.
1	ICBC	Китай	274,432
2	China Construction Bank	Китай	220,007
3	JPMorgan Chase & Co	США	200,482
4	Bank of China	Китай	198,068
5	Agricultural Bank of China	Китай	185,607
6	Bank of America	США	180,778
7	Citigroup	США	176,420
8	Wells Fargo & Co	США	164,584
9	HSBC Holdings	Великобританія	153,303
10	Mitsubishi UFJ Financial Group	Японія	131,753

Джерело: Складено автором на основі даних [2].

Десять найбільших банків світу за розміром активів капіталу подано у табл. 1.2. Серед десяти найбільших бан-

ків світу за капіталізацією по чотири представляють США та Китай і по одному Великобританію та Австралію.

Таблиця 1.2

Десять найбільших банків світу за розміром активів у 2016 р.

№	Банки	Країни	Активи, млрд. дол.
1	ICBC	Китай	3 420,3
2	Fannie Mae	США	3 221,9
3	China Construction Bank	Китай	2 826,0
4	Agricultural Bank of China	Китай	2 739,8
5	Bank of China	Китай	2 589,6
6	Mitsubishi UFJ Financial Group	Японія	2 458,8
7	Japan Post Holding	Японія	2 450,7
8	JPMorgan Chase & Co	США	2 423,8
9	HSBC Holdings	Великобританія	2 409,7
10	Bank of America	США	2 185,5

Джерело: Складено автором на основі даних [2].

Усвідомлюючи пряму залежність між сприянням розвитку малого та середнього бізнесу та рівнем економічної безпеки учасників, в економічно розвинутих країнах протягом останніх 15–20-ти років було знято більшість адміністративно-законодавчих обмежень та створені сприятливі фінансово економічні, в т.ч. податкові стимули для роз-

витку учасників банківського сектору економіки. Це принесло відчутні результати. Внаслідок впровадження такого комплексу заходів країни Західної Європи та Японія посіли на сучасному етапі розвитку світової економіки провідні позиції за рівнем розвитку бізнесу і за показниками економічної безпеки учасників банківського сектору еконо-

міки. Такі високі місця на міжнародних рейтингах за рівнем сприятливості економіко-правового середовища для ведення бізнесу забезпечили інвестиційну привабливість цих країн [3].

Відомо, сучасні банківські системи різних країн світу формуються під впливом політичних та фінансово-економічних особливостей регіонів, у яких вони функціонують. Незважаючи на певні відмінності є низка ознак, які властиві банківським секторам всіх національних економік, зокрема це, дворівнева побудова. Лише у п'яти країнах, таких як США, Німеччина, Швеція, Швейцарія та Нідерланди — передбачено підпорядкування центральних банків парламентам. У більшості держав світу центральні банки підпорядковані казначейству або міністерству фінансів. У законодавстві Японії, Великобританії, Франції, та Італії передбачене право, що міністерство фінансів може видавати інструкції цен-

тральним банкам, але це відбувається надзвичайно рідко [3].

У табл. 1.3 відображений досвід найрозвиненіших країн світу щодо розвитку учасників банківського сектору, який доцільно використати в Україні.

Управління власним капіталом банку здійснюється з позицій єдності процесного та системного підходів до формування механізмів розвитку учасників банківського сектору. Обидва підходи орієнтовані на управління за цілями [5]:

1) з позиції системного підходу — акцент робиться на множинності їх формалізації на основі кібернетичних, економіко-математичних моделей для опису елементів, системи механізмів управління власним капіталом банку та системи формування механізмів розвитку учасників банківського сектору;

2) з позиції процесного підходу акцент робиться на кількості та формі процесів управління, яка визначається цілями управління банку.

Таблиця 1.3

**Підходи корпоративного управління та розвитку учасників банківського сектору**

№	Підходи	Сутність підходів
1	Континентальний та японський	Передбачає збалансований інтерес різних груп учасників управління діяльністю банків, орієнтований на стійкий і стабільний розвиток, має меншу ступінь ризику, меншу питому вагу цінних паперів з високим ризиком в структурі матеріальних стимулів вищого керівництва банків
2	Англо-саксонський	Орієнтований на прибутковість та вартість акціонерного капіталу та матеріальні стимули керівництва банків у формі цінних паперів

Джерело: Складено автором на основі даних [4].

Порівняльна характеристика змісту та принципів процесного та системного підходів управління та розвитку учасників банківського сектору наведено на у табл. 1.4.

Проведені дослідження дозволяють стверджувати, що процесний та системний підходи застосовуються різними країнами при формуванні національних моделей розвитку учасників банківського сектору.

У табл. 1.5 наведена порівняльна характеристика моделей з корпоративного управління розвитком учасників банківського сектору у національних економіках різних країн світу та України з позиції процесного та системного підходів.

У процесі розвитку учасників банківського сектору на основі конкретної моделі із застосуванням першого підходу відбувається полівекторне дослідження перспективності розвитку учас-

Таблиця 1.4

Порівняльна характеристика формування механізмів розвитку учасників банківського сектору з позицій процесного та системного підходів

№	Підходи	Принципи
1	Процесний. Передбачає формалізований процес із чіткою послідовністю етапів і методів управління, за допомогою якого визначаються фактори, що впливають на елементи власного капіталу банку, формуються фінансові плани щодо їх формування та розподілу за визначеними об'єктами управління	1) відкритість; 2) динамічний характер; 3) інформованість; 4) регламентованість; 5) орієнтованість на управління за цілями
2	Системний. Передбачає взаємоузгоджене поєднання окремих елементів власного капіталу в межах наявного забезпечення, що базується на загальноприйнятих принципах управління, з метою отримання максимального ефекту синергії під час їх взаємодії	1) цілісність; 2) ієрархічність будови; 3) множинність; 4) структуризація; 5) орієнтованість на управління за цілями

Джерело: Складено автором на основі даних [5].

Таблиця 1.5

Порівняльна характеристика моделей корпоративного управління розвитком учасників банківського сектору у національних економіках різних країн світу

№	Параметри	Підходи			
		Процесний		Системний	
		Моделі			
		Англо-американська	Німецька	Японська	Українська
1	Система соціальних цінностей	Індивідуалізм	Соціальна взаємодія	Взаємодія та довіра	Індивідуалізм
2	Роль трудових колективів	Пасивна	Активна	Активна	Екстремальне реагування
3	Спосіб фінансування	Фондовий ринок	Банки	Банки	Банки
4	Інформаційна асиметрія	Менеджмент	Менеджмент	Головний банк	Менеджмент
5	Горизонт інвестування	Короткий	Довгий	Довгий	Короткий
6	Вартість капіталу	Висока	Середня	Низька	Висока
7	Основна економічна одиниця	Компанія	Холдинг	Фінансово-промислова група	Банк
8	Тип інновацій	Радикальний	Складний	Інкrementальний	Складний
9	Оплата управлінців	Висока	Середня	Низька	Договірна
10	Структура акціонерного капіталу	Дисперсна	Концентрована	Концентрована	Дисперсна

Джерело: Складено автором на основі даних [4, 6, 7].

ників банківського сектору. Розрізняють наступні можливості застосування різних наукових підходів для дослідження процесів функціонування та розвитку банківського сектору [6]:

1) еволюційний (полягає у дослідженні поступальних змін, передба-

час незворотність підвищення рівня організації банківської діяльності; «природний відбір» в банківській сфері та формування в ході еволюції банківських систем іманентно властивих їм особливостей, обумовлених попереднім розвитком);

2) інституційний (полягає у вивченні інституційних матриць банківських систем, дослідженні інституціональних змін у їхній еволюції, включаючи трансплантацію і дисфункцію інститутів та інституційні інновації);

3) синергетичний (полягає у вивченні процесів самоорганізації в банківській системі; аналізі її стійкості; передбачає розгляд закономірностей еволюції, які виявляються на основі інструментаріїв синергетичного підходу та дослідження можливостей регулювання банківської системи з урахуванням її самоорганізації);

4) системний (полягає у системному розгляді сукупності банків, які діють в країні, як єдиної цілісної системи, яка має певні властивості; передбачає вивчення еволюційних змін особливостей банківських систем та дослідження банківської системи як основного елемента кредитної системи і складової економічної системи країни в процесі її розвитку).

Відомо, що ефективне функціонування учасників банківського сектора не можливе без належного рівня їх фінансового забезпечення власними та позиковими фінансовими ресурсами. Але, на жаль, через економічну кризу в Україні відбувається істотне зменшення фінансування розвитку учасників за рахунок власних коштів [8]. З огляду на цю тенденцію в економіці має зростати зацікавленість держави у забезпеченні прямої фінансової підтримки учасників залежно від загальноекономічної стратегії, попиту та конкурентоспроможності продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках. Так, станом на кінець липня 2016 р. облікова ставка НБУ знаходилась на рівні 15,5 %, середньозважена вартість строкових депозитів у національній валюті становила 10,4 %.

Тоді як європейські банки залучають ресурси під 2,1 % в євро, при обліковій ставці Центрального європейського банку 0,05 % [9]. Вихід із такої ситуації стає можливим за рахунок розширення механізмів довгострокового рефінансування НБУ комерційних банків за фіксованою ставкою під заставу депозиту (депозитного сертифікату) у гривні під плаваючу процентну ставку. Це надасть змогу банкам надавати довгострокові кредити, не наражаючись на ризик зміни процентної ставки.

Упровадження комплексу проаналізованих підходів і моделей щодо розвитку учасників банківського сектора світової економіки може забезпечити:

1) високу фінансову ефективність роботи, фінансову стійкість та незалежність учасників банківського сектора;

2) технологічну незалежність та високу конкурентоспроможність технічного потенціалу учасників банківського сектора;

3) високу ефективність менеджменту, оптимальну та ефективну організаційну структуру учасників банківського сектора;

4) високий рівень кваліфікації персоналу та інтелектуального потенціалу учасників банківського сектора;

5) якісну правову захищеність усіх аспектів діяльності учасників банківського сектора;

6) захист інформаційного поля, комерційної таємниці та досягнення належного рівня інформаційного забезпечення роботи всіх підрозділів та відділів учасників банківського сектора;

7) ефективну організацію безпеки персоналу, його капіталу та майна, а також комерційних інтересів учасників банківського сектора.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Рикардо Давид. Предложение в пользу экономного и устойчивого денежного обращения, а также замечания о прибыли английского банка, поскольку она связана с интересами государства и собственников

капитала банка // Сочинения. — М.: Гос. изд-во политической литературы, 1955. — Т. 2. — С. 179–254.

2. Економіка зарубіжних країн: / С. В. Войтко, О. А. Гавриш, О. М. Згуровський, С. В. На-

- расвський. — К.: КПІ ім. І. Сікорського; Вид-во «Політехніка», 2017. — 400 с.
3. Холодна Ю. Є. Банківська система : навчальний посібник / Ю. Є. Холодна, О. М. Рац. — Х.: Вид. ХНЕУ, 2013. — 316 с.
4. Обельницька Х. В. Основні риси сучасного корпоративного управління в Україні // Економічний аналіз. — 2014. — Т. 15. — № 3. — С. 94–99.
5. Косова Е. В. Формалізація фінансового механізму управління власним капіталом банків // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. — 2014. — № 6 (81).
6. Степаненко О. П. Моделювання процесів функціонування та розвитку банківської системи України : дис. д-ра екон. наук. — К., 2015 — 513 с.
7. Конягіна М. Н. Стратегія розвитку корпоративних відносин в банківському секторі економіки. — СПб.: Изд-во СПб ГУЭф, 2010. — 223 с.
8. Зянько В. В., Стасюк Н. Л., Сінбін Д. Сутність та джерела фінансового забезпечення інноваційної діяльності малих учасників // Вісник Вінницького політехнічного інституту. — 2015. — № 4. — С. 57–62
9. Статистична інформація: Економічна статистика [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державної служби статистики України. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

#### REFERENCES:

1. Rikardo D. (1955). *Predlozhenie v pol'zu jekonomnogo i ustojchivogo denezhnogo obrazovanija, a takzhe zamechanija o pribyli anglijskogo banka, poskol'ku ona svjazana s interesami gosudarstva i sobstvennikov kapitala banka* [A proposal in favor of an economical and sustainable monetary education, as well as comments on the profit of an English bank, since it relates to the interests of the state and the owners of the bank's capital]. Moskva. Gos. izd-vo politicheskoy literatur'i. 2-ry. P. 179–254. [in Ukrainian].
2. Voitko S. V., Havrysh O. A., Zghurovskiy O. M., Naraievskiy S. V. (2017). *Ekonomika zarubizhnykh krain* [Economy of foreign countries]. Kyiv. KPI im. I. Sikorskoho, Vyd-vo «Politekhnik». 400 p. [in Ukrainian].
3. Kholodna Yu. Ye. (2013). *Bankinska systema* [The banking system]. Kharkiv. KhNEU. 316 p. [in Ukrainian].
4. Obel'nyts'ka Kh. V. (2014). *Osnovni rysy sучasnoho korporatyvnoho upravlinnia v Ukraini* [The main features of modern corporate governance in Ukraine]. Ekonomichnyj analiz. 3. P. 179–254. [in Ukrainian].
5. Kosova E. V. (2014). *Formalizatsiia finansovoho mekhanizmu upravlinnia vlasnym kapitalom bankiv* [Formalization of the financial mechanism of management of own capital of banks]. Derzhava ta rehiony. Seriia Ekonomika ta pidpriemnytstvo. 6. 81 p. [in Ukrainian]
6. Stepanenko O. P. (2015). *Modeliuvannia protsesiv funktsionuvannia ta rozvytku bankiv's'koi systemy Ukrainy* [Modeling of the functioning and development of the banking system of Ukraine]: Dys. ... d-ra ekon. nauk. Kyiv. 513 p. [in Ukrainian].
7. Konjagina M. N. (2010). *Strategija rozvytija korporativnih odnoshenij v bankovskom sektore jekonomiki* [Corporate Relations Development Strategy in the Banking Sector]. SPb GUJef. 223 p. [in Ukrainian]
8. Zian'ko V. V., Stasiuk N. L., Sin'in D. (2015). *Sutnist' ta dzherela finansovoho zabezpechennia innovatsijnoi diial'nosti malykh uchasykiv* [The essence and sources of financial support of innovative activities of small participants]. Visnyk Vinnits'koho politekhnichnoho instytutu [Bulletin of the Vinnitsa Polytechnic Institute]. 4. P. 57–62. [in Ukrainian].
9. Statystychna informatsiia (2018). *Ekonomichna statystyka* [Economy of foreign countries]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. [in Ukrainian].



**Завадська Ольга Петрівна**

*Аспірант кафедри цивільного права та процесу  
Хмельницький університет управління та права*

## **ВИНА ЯК УМОВА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ШКОДУ, ЗАВДАНУ ТЕРОРИСТИЧНИМ АКТОМ**

**Zavadzka O. P. Fault as a Condition of Civil Responsibility for the Harm Done by Act of Terrorism**

**Abstract.** Article is devoted to characteristic of fault as conditions of civil responsibility for the harm done by act of terrorism.

The conclusion is drawn on understanding of fault of the person which did harm commission of act of terrorism as awareness litsomobshchestvenno of the dangerous nature of the action which provided dangerous consequences and wished or consciously allowed their approach (the psychological theory of fault). It is necessary to understand rejection by the state of all of measures, dependent on it, for appropriate discharge of duty on ensuring the rights as fault of the state for the harm done to terrorist and freedoms of the person and prevention of harm (the behavioural concept of fault).

The following signs of fault as conditions of civil responsibility for the harm done by act of terrorism are defined: 1) only the deliberate form of fault of the person which did harm and also the fact of existence of fault of the state as subject of responsibility matters; 2) for the person which did harm the challenged fault presumption, and is applied to the state as subject of responsibility, — neocoupled a fault presumption.

The conclusion is drawn that the fault is the indispensable and only subjective condition of civil responsibility for the harm done by act of terrorism.

**Key words:** *fault, civil responsibility, harm, act of terrorism, fault presumption, intention, state, causer of harm.*

**Постановка проблеми.** Відповідно до цивільного законодавства України обов'язковою умовою виникнення цивільно-правової відповідальності є наявність вини. Таке правило є обов'язковим як у разі порушення договірного зобов'язання (ст. 614 ЦК України), так і у випадку завдання шкоди (глава 82 ЦК України). Зокрема, принцип цивільно-правової відповідальності за завдання шкоди сформульовано у ч. 2 ст. 1166 ЦК України: «Особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини». Однак законодавець зайняв неоднозначну позицію щодо поняття вини, що спричинило виділення в цивілістич-

ній доктрині поряд із психологічною також поведінкову концепції вини.

Вина як умова виникнення цивільно-правової відповідальності наділена низкою особливих ознак. Водночас вина має особливе виявлення для окремих випадків завдання шкоди, зокрема вчиненням терористичного акта. Це зумовлено тією обставиною, що тероризм є соціальним явищем, яке постійно розвивається і змінюється разом із суспільством (наприклад, поява кібертероризму). Тероризм має свою соціальну ціну, яку платить суспільство за його існування. Така ситуація зумовлена тим, що притягнути терористів до відповідальності за завдану шкоду досить таки

складно, тому такий тягар, як правило, несе держава чи безпосередньо потерпіле населення. Відповідно виникає питання про її відшкодування, що здійснюється згідно цивільного законодавства — на засадах вини.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** В юридичній літературі проблеми, пов'язані з терористичним актом були предметом дослідження у сфері кримінального, міжнародного права, політичних інститутів і процесів у працях А. В. Антипенко, В. Ф. Антипенка, О. С. Допілки, В. П. Ємельянова, Ю. А. Іванова, В. С. Канціра, В. О. Коршунова, В. В. Крутова, В. Н. Кубальського, І. Р. Серкевич, З. А. Шибзухова та ін. Поодинокими є дослідження терористичних актів в аспекті цивільно-правової відповідальності. На сьогодні можна назвати лише наукові напрацювання А. І. Мамушкіної, де вона вирішує питання про умови виникнення цивільно-правової відповідальності за заподіяння шкоди терористичним актом [1]. Водночас науковець не дослідила всі аспекти вини, як умови цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану терористичним актом.

**Виділення невирішених раніше частин загальної проблематики, яким присвячується стаття.** Водночас низка питань, пов'язаних із виною, як умовою цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану терористичним актом залишилися поза увагою законодавця та вчених, зокрема щодо її правової природи, значення форми та презумпції вини.

**Формулювання цілей статті.** Метою статті є вина як умова цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану терористичним актом.

**Виклад основного матеріалу.** Вина відноситься до основної та єдиної суб'єктивної умови цивільно-правової відповідальності, тобто ознаки, що характеризує здатність особи усвідомлювати значення своєї поведінки та вира-

жати свою волю. Таке ставлення до вини є традиційним для юридичної відповідальності в усіх галузях права. Так, в адміністративному та кримінальному законодавстві вина характеризує суб'єктивну сторону адміністративного правопорушення та злочину. Це пояснюється тим, що згідно ст. 23 Кримінального кодексу України «виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності».

У цивільно-правовій доктрині та судовій практиці пануючим було та залишається на сьогодні розуміння вини, що ґрунтується на положеннях кримінального законодавства. Це зумовлено тим, що у цивільних кодифікаційних актах вина розкривалася через форми (умисел, необережність). На думку Є. О. Харитонов, виною у зобов'язаннях відшкодування шкоди є негативне психічне ставлення деліктоздатної особи до її протиправного поведінки та його наслідків [2, с. 1059]. Подібні міркування висловлює С. Д. Гринько, яка характеризує вину, як «вольове ставлення особи до своєї протиправної поведінки та її шкідливих наслідків» [3, с. 231]. Свою позицію вона пояснює тим, що «воля є причиною появи як протиправної поведінки, так і причиною настання негативних наслідків. Вказівка на зв'язок волі особи з настанням негативних наслідків надасть можливість вирізнити форми і ступінь вини, які у передбачених законом випадках впливають на розмір відшкодування» [3, с. 231].

Значення такого розуміння вини О. С. Іоффе пояснює тим, що завдяки вині, правопорушення стає не лише об'єктивно неправомірним фактом, а й виявляє негативне ставлення правопорушника до інтересів суспільства чи окремого громадянина [4, с. 335].

Водночас, не будь-яке психічне ставлення особи до фактів дійсності є виною. Як слушно зазначає О. О. Красавчиков, вина означає психічне став-



лення суб'єкта до своїх протиправних дій та їх наслідків, тобто до таких дій, що порушують норми права, законні права та інтереси держави та суспільства, організацій чи окремих громадян [5, с. 521]. При цьому вчений із усіх елементів, що становлять психічне ставлення особи до своєї протиправної поведінки та її наслідків, надає істотне значення двом моментам — свідомому та вольовому. Перший означає рівень усвідомлення особою суспільно шкідливого характеру своєї поведінки та негативних наслідків останньої. Інший — вольовий, виражає бажання (небажання, байдужість) для особи настання наслідків [5, с. 521]. Охарактеризував вину як усвідомлений та соціально-змістовний психічний акт і О. С. Іоффе [4, с. 335]. При цьому вчений наголошує на тому, що для визнання правопорушника винним достатньо, щоб він усвідомив протипромадський характер своєї поведінки [4, с. 334].

Таким чином, у наведених вище позиціях щодо правової сутності вини вбачається низка публічно-правових елементів, що наближає їх до положень кримінального законодавства (ст. 24 «Умисел і його види», ст. 25 «Необережність та її види»). Розуміння вини як психічного ставлення особи до своєї протиправної поведінки та її наслідків було взято за основу для формулювання «психологічної» теорії вини у цивільному праві. Прихильники цієї теорії виділили три характерні для поняття вини моменти: «1) усвідомлення особою своєї поведінки та її наслідків — інтелектуальний момент; 2) усвідомлення особою протиправного характеру своєї поведінки — соціальний момент; 3) здатність особи керувати своїми діями — вольовий момент» [6, с. 99].

Значення психологічної теорії вини полягає в тому, що вона дозволяє виділити форми вини залежно від усвідомлення та волі: умисел та необережність. Відповідно така теорія дозволяє спро-

стити можливість доказування відсутності вини особи. На цей момент звертає увагу й О. О. Отрадна: «Відсутність у діях особи умислу або необережності звільняє її від відповідальності» [7, с. 900].

У цивілістичній літературі умисел та необмеженість як форми вини розкриваються подібним до кримінального законодавства чином. На думку О. С. Красавікова, умисна вина характеризується усвідомленням особою протиправності своєї поведінки, передбаченням наслідків своєї протиправної поведінки та бажанням або байдужим ставленням до їх настання; необережна форма вини характеризується тим, що особа, хоча й не усвідомлює протиправності своєї поведінки, не передбачає настання можливих наслідків, не бажає їх настання, однак повинна була усвідомити характер своєї поведінки та передбачити настання наслідків [5, с. 521].

Ставлення до вини у розумінні психологічної теорії змінилося з прийняттям у 2003 році ЦК України.

По-перше, вина пояснюється через форми (умисел або необережність) (ч. 1 ст. 614 ЦК України). Таким є тлумачення вини згідного ЦК України окремими вченими [7, с. 900].

По-друге, виною є невиконання особою усіх залежних від неї заходів щодо належного виконання обов'язку (абз. 2 ч. 1 ст. 614 ЦК України). Таку позицію займають розробники науково-практичного коментаря ЦК України за редакцією О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця [7, с. 900]. Вона пояснюється тим, що законодавець особу визнає невинуватою за умови, «якщо вона доведе, що вжила усіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання» (ч. 1 ст. 614 ЦК України). З огляду на категорію невинуватості визначають поняття вини й автори коментаря ЦК України за редакцією І. В. Спасиво-Фатєєвої. Водночас вони намагаються надати більш загальне його визначення з огляду на порушення договірною зо-

бов'язання, так й можливості завдання шкоди у недоговірних зобов'язаннях. Так, Л. М. Баранова пов'язує вини в цивільному праві з невиконанням особою заходів як для належного виконання зобов'язання, так і для запобігання завданню шкоди [8, с. 490]. Таким чином, спостерігаємо нову конструкцію вини у цивільному праві: на поведінці правопорушника, а не на його психічному ставленні. В цивілістичній літературі таке розуміння вини було взято за основу прихильниками *поведінкової концепції вини*.

На нашу думку, тлумачення вини через поведінку правопорушника не можна розглядати в якості загального правила, що поширюється на всі випадки порушення прав та інтересів осіб. Насамперед воно стосується випадків порушення відносного зобов'язання, що виникло із цивільно-правового договору. Такий висновок випливає із розміщення поняття невинуватості особи у ст. 614 ЦК України, яка поширюється на випадки невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (глава 51). На нетотожність категорії «вина» у відносинах відповідальності за порушення договірних зобов'язань та у відносинах позадоговірної відповідальності зазначав у свій час А. Л. Ткачук [9, с. 8]. Науковець запропонував розуміти вини у відносинах договірної відповідальності як «невжиття правопорушником спрямованих до належного виконання договору заходів, необхідних при такому ступені дбайливості й обачності, який вимагається від будь-якої особи відповідно до звичаїв майнового обороту й вимог, що звичайно ставляться» [9, с. 9]. Таким чином, він вказує на дбайливість та обачність як критерії вжиття особою заходів щодо належного виконання договірних зобов'язань.

Крім того, поняття невинуватості, як слушно зазначає С. Д. Гринько, «дозволяє лише встановити, чи всі заходи

було вжито боржником для попередження настання негативних наслідків. Крім того, підвести під запропоноване поняття вини можна лише необережну форму вини, а щодо умисної — то таке визначення є недостатнім» [3, с. 224]. Мас рацію також А. Л. Ткачук, який вважає, що визначення невинуватості не містить критерію достатності вжитих боржником з метою належного виконання зобов'язання заходів [2, с. 606].

На нашу думку, прихильники поведінкової та психологічної концепції вини у цивільному праві мають рацію. Доцільність застосування кожної з них залежить від суб'єкта на якого має покладатися обов'язок відшкодувати завдану шкоду. Зокрема їх обидві слід застосовувати при вирішенні питання про цивільно-правову відповідальність за шкоду, завдану терористичним актом.

*Психологічна концепція вини* має особливе значення для цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану терористичним актом.

**По-перше**, вона покладена за основу для визнання завдання шкоди дією, що становить терористичний акт. Це зумовлено тією обставиною, що терористичним актом є «свідома, цілеспрямована дія» (ч. 1 ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом»), тобто вчинена у формі умислу. Вина особи у формі умислу у розумінні психологічної концепції є обов'язковою ознакою терористичного акту. Використання психологічної концепції вини дозволяє відмежувати завдання шкоди терористичним актом від інших випадків спричинення шкідливого наслідку. На цей момент слушно вказує Є. О. Харитонов, на думку якого, зобов'язання відшкодування шкоди «містять низку публічно-правових елементів, і це наближає їх до кримінальних деліктів» [10, с. 95].

**По-друге**, за психологічною концепцією встановлюється факт наявності вини безпосередньо особи, яка завдала шкоди — терориста. Це означає,

що вона дозволяє встановити наявність суб'єктивної умови цивільно-правової відповідальності терориста за завдану ним шкоду. Це має значення, оскільки згідно Закону України «Про боротьбу з тероризмом» фізичні особи-потерпілі мають право одержати відшкодування завданої шкоди від держави, а юридичні особи-потерпілі такої можливості не надається. Свою вимогу про відшкодування шкоди вони мають право подати лише до без переднього завдавача шкоди — терориста. Тому виникає потреба встановлювати наявність вини завдавача шкоди для притягнення його до цивільно-правової відповідальності. Крім того, право держави на заявлення зворотної (регресної) вимоги у розмірі виплаченого відшкодування (ч. 2 ст. 1191 ЦК України), а також коштів, витрачених на лікування особи, яка потерпіла від злочину (ч. 2 ст. 1191 ЦК України) виникає лише до фізичної особи, винної у вчиненні злочину.

**Поведінкова концепція вини** застосовується для притягнення держави до цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану терористичним актом. Про вину держави у розумінні психологічної концепції мова йти не може. Це зумовлено тим, що держава несе ноксальну відповідальність [11] за шкоду, завдану іншою особою — терористом. Держава безпосередньо не завдала цієї шкоди. Водночас така шкода мала місце, оскільки держава не виконала покладеного на неї народом обов'язку. Так, у ст. 3 Конституції України зазначається, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». А «утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». Тому «держава відповідає перед людиною за свою діяльність».

В юридичній літературі виділяють низку особливостей вини як умови відповідальності за завдану шкоду. Так,

О. О. Красавчіков до таких особливостей відносить: 1) цивільний закон розрізняє дві форми вини — умисну та необережну; 2) норми цивільного закону не встановлюють різного розміру відшкодування залежно від того, шкода завдана умисно чи необережно; завдавач шкоди зобов'язаний до повного відшкодування шкоди; 3) діє презумпція вини завдавача шкоди; 4) обов'язок відшкодувати шкоду може бути покладено на завдавача шкоди незалежно від наявності його вини у випадках, передбачених цивільним законом [12, с. 358–360].

Певною особливістю наділена вина як умова цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану терористичним актом. При цьому, виділені О. О. Красавчіковим особливості вини як умови відповідальності за завдану шкоду загалом мають інше виявлення щодо випадку завдання шкоди терористичним актом.

1. Для цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану терористичним актом вина має виявлятися лише у формі умислу завдавача шкоди. Саме ця форма вина є визначальною для кваліфікації правопорушення злочинном вчиненням терористичним актом. Водночас для покладення цивільно-правової відповідальності на державу за шкоду, завдану терористичним актом слід встановити додатково факт наявності вини держави.

2. Форма вини завдавача шкоди не впливає на розмір відшкодування, оскільки терористичний акт завжди вчиняється умисно. Щодо вини держави, то суд не буде встановлювати форми її вини. Це зумовлено розумінням вини держави через її поведінку, що виявляється у **невжитті державою усіх залежних від неї заходів щодо належного виконання обов'язку по забезпеченню прав і свобод людини та запобігання шкоди**.

3. Цивільно-правова відповідальність, на відміну від кримінальної, виходить із припущення того, що особа, яка

діяла протиправно, — винна. Це зумовлено тим, що в цивільному праві діє презумпція вини правопорушника. Таке правило закріплено у ч. 2 ст. 1166 ЦК України: «Особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини». Тобто особа вважається винною доти, поки не доведе відсутність своєї вини.

Презумпція вини також застосовується як у випадках притягнення до цивільно-правової відповідальності особи, яка завдала шкоди, так і у разі ноксальної відповідальності інших осіб. Щодо другого випадку, то мова йде про відповідальність за шкоду, завдану: 1) малолітньою особою, — «якщо вони не доведуть, що шкода не є наслідком несумлінного здійснення або ухилення ними від здійснення виховання та нагляду за малолітньою особою» (ст. 1178 ЦК України); 2) неповнолітньою особою, — «якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини» (ч. 2 ст. 1179 ЦК України); 3) недієздатною фізичною особою, — «якщо він не доведе, що шкода була завдана не з його вини» (ч. 1 ст. 1184 ЦК України).

У разі завдання шкоди існування суб'єктивної умови припускається, відповідно припускається й саме правопорушення. Це породжує початок спору, процесу, стимулює сторін надавати докази правомірності своєї поведінки, відсутності вини. Відповідно таким чином досягається бажаний наслідок — прийняття справедливого рішення.

Презумпція вини широко застосовується для спрощення судового процесу по вирішенню питання про притягнення до цивільно-правової відповідальності. Це зумовлено тим, що у позивача та інших учасників процесу не завжди є можливість надати докази наявності вини суб'єкта відповідальності. Як слушно зазначає М. Д. Єгоров, вони не завжди обізнані про заходи, які прийняв правопорушник для належного

виконання обов'язку та які психічні процеси при цьому відбувалися в його свідомості [13, с. 548]. Крім того, суб'єкт відповідальності краще за інших осіб обізнаний про наявність або відсутність його вини. Водночас закріплена у цивільному законодавстві презумпція вини не позбавляє потерпілого права надавати докази вини правопорушника.

До характерних ознак цивільно-правової презумпції в юридичній літературі відносять такі: 1) міститься в цивільно-правовій; 2) стосується наявності чи відсутності обставин (фактів, правовідносин, подій тощо), які мають правове значення та спричиняють настання правових наслідків; 3) регулює суспільні відносини, оскільки передбачає необхідність (обов'язок) визнання без спеціальних доказів закріпленого в ній припущення встановленим, якщо не буде доказано протилежне припущенню [14, с. 27].

На нашу думку, презумпція вини має **різне юридичне значення для цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану терористичним актом**. Це зумовлено суб'єктивним складом тих, на покладається цивільно-правова відповідальність за завдану шкоду.

Слід зазначити, що в юридичній літературі виділяють види презумпцій за різними критеріями: 1) залежно від їх закріплення в законі — фактичні та юридичні презумпції (В. К. Бабаєв, В. І. Камінська, Д. І. Меєр та ін.) [15; 16, с. 35, 54; 17, с. 52–53]; 2) залежно від способу закріплення в нормі права — прямі та непрямі презумпції (В. А. Ойгензіхт) [18, с. 42]; 3) залежно від правового акта, де закріплено презумпцію — матеріальні та процесуальні (В. К. Бабаєв, В. І. Камінська, В. А. Ойгензіхт та ін.) [15; 16, с. 35, 54; 18, с. 42]; 4) залежно від можливості спростування презумпції — оспорювані (прості) та неоспорювані (абсолютні) (Д. І. Меєр, В. К. Бабаєв, І. Лібус) [17, с. 64; 15; 19, с. 10].

Виходячи із вищезазначених видів презумпцій у юридичній науці, пре-

зумпція вини у цивільному праві відноситься до юридичних, прямих, матеріальних презумпцій. Водночас щодо можливості спростування презумпції вини для цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану терористичним актом ми маємо такі міркування.

У разі притягнення до цивільно-правової відповідальності особи, яка завдала шкоди терористичним актом, її відповідальність ґрунтується на загальних правилах глави 82 ЦК України, де у ч. 1 ст. 1184 закріплено оспорювану презумпцію. Тому до такого відповідача застосовується презумпція вини наявності якої безпосередній завдавач шкоди може оспорити.

Водночас, вважаємо *недопустимим застосування законодавчо закріпленої оспорюваної презумпції вини до держави як відповідальної за завдання шкоди терористичним актом. У цьому випадку має застосовуватися неоспорювана презумпція вини держави, що позбавляє її можливості доводити відсутність вини.*

Слід зазначити, що в науковій літературі питання про існування неоспорюваних презумпцій порушується досить часто, що призводить до наукових дискусій.

Неоспорювана презумпція — це припущення про існування певного факту, що встановлене законом та яке не можна оспорити [14, с. 27]. Тобто закон надає такій презумпції категоричного значення, начебто вона є істиною для всіх випадків, які вона охоплює [15, с. 46–49].

Ми виходимо із трьох аспектів. По-перше, розуміння вини держави згідно поведінкової концепції. По-друге, підвищеної вимоги до діяльності держави, яка виступає гарантом утвердження та забезпечення основних прав і свобод людини. По-третє, завдання шкоди іншою особою — терористом, який свідомо і цілеспрямовано вчинив терористичний акт.

Щодо третього аспекту, слід зазначити таке. Якщо допустити застосування презумпції вини до держави, то в неї завжди будуть докази відсутності її вини. Це пояснюється особливістю вчинення терористичних актів, які характеризуються раптовістю вчинення щодо часу, місця, осіб тощо.

Водночас, для виконання державою свого обов'язку перед людьми створюються та діють різні правоохоронні органи та військові формування. Так, на поліцію покладаються завдання щодо забезпечення публічної безпеки і порядку (ст. 3 Закону України «Про Національну поліцію»). Служба безпеки України зобов'язана вчиняти дії по попередженню, виявленню, припиненню та розкриттю злочинів проти миру і безпеки, людства, тероризму та інших дій, що створюють загрозу життєво важливим інтересам України (ч. 2 ст. 2 Закону України «Про Службу безпеки України»). Державна прикордонна служба України приймає участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом, припинення діяльності незаконних, воєнізованих або збройних формувань (груп), організованих груп, злочинних організацій, що порушили порядок перетинання державного кордону України (ст. 2 Закону України «Про Державну прикордонну службу України»). У заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом беруть участь також Збройні Сили України, оскільки на них покладається оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканості (ст. 1 Закону України «Про Збройні Сили України»).

Таким чином, завдання шкоди вчиненням терористичного акта є наслідком неналежного виконання вищезгаданими органами покладених на них обов'язків, спрямованих на попередження, виявлення, припинення тероризму, тобто на боротьбу з тероризмом, що має наслідком неналежне виконання державою обов'язку щодо за-

безпечення прав і свобод людей. Тому для цивільно-правової відповідальності держави повинна застосовуватися неоспорювана презумпція вини.

4. Як уже нами було встановлено, цивільно-правова відповідальність за завдану шкоду ґрунтується на засадах вини. Таким є загальне правило, передбачене у ч. 2 ст. 1166 та ч. 1 ст. 1167 ЦК України. Відповідно, якщо особа, яка завдала шкоду надасть докази відсутності своєї вини, то вона звільняється від її відшкодування. Водночас законодавець передбачає винятки із загального правила про цивільно-правову відповідальність на засадах вини. Такі винятки закріплено у главі 82 ЦК України та означають можливість покладення обов'язку відшкодувати шкоди і нести цивільно-правову відповідальність незалежно від вини.

Проаналізувавши зміст статей глави 82 ЦК України, можна зробити висновок, що **цивільно-правова відповідальність незалежно від вини** передбачена для таких суб'єктів: 1) держави, АРК, органу місцевого самоврядування, — шкода завдана їх органами або посадовою, службовою особою (ст. 1173–1175); 2) держави, — шкода завдана органом, що здійснює оперативну-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду (ч. 1 ст. 1167 та ст. 1176); 3) володільця джерела підвищеної небезпеки (ч. 2 ст. 1167 та ст. 1187–1188 ЦК України).

Вищезазначені правила про можливість цивільно-правової відповідально-

сті незалежно від вини свідчать про те, що вони не застосовуються до випадку відповідальності за шкоду, завдану терористичним актом. Навпаки, відповідальність у цьому випадку будується лише на засадах вини без жодних винятків. Таку конструкцію можна пояснити тим, що шкода завдається не будь-якою діяльністю, а лише терористичним актом. А визначальною ознакою терористичного акта є умисна вина особи, яка його вчинила. Тому без встановлення вини особи, яка завдала шкоди не можна кваліфікувати дію як терористичний акт.

Вищезазначене дозволяє визначити поняття вини як умови цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану терористичним актом таким чином. Це усвідомлення особою, яка завдала шкоди, суспільно небезпечного характеру своєї дії, яка передбачала небезпечні наслідки та бажала або свідомо припускала їх настання, а також невжиття державою усіх залежних від неї заходів щодо належного виконання обов'язку по забезпеченню прав і свобод людини та запобіганню шкоди.

Вина характеризується таким чином: 1) має значення лише умисна форма вини особи, яка завдала шкоду, а також факт наявності вини держави, як суб'єкта відповідальності; 2) для особи, яка завдала шкоди застосовується оспорювана презумпція вини, а для держави, як суб'єкта відповідальності, — неоспорювана презумпція вини.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Мамушкіна А. І. До питання про умови виникнення цивільно-правової відповідальності за заподіяння шкоди терористичним актом // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». — 2018. — № 50. — С. 83–88.
2. Цивільний кодекс України : Науково-практичний коментар / Є. О. Харитонов, І. М. Кучеренко, О. І. Харитонова та ін. ; [за ред. Є. О. Харитонова]. — Х. : ТОВ «Одіссей», 2006. — 1200 с.
3. Гринько С. Д. Рецепція деліктних зобов'язань римського приватного права в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. — К., 2013. — 381 с.
4. Иоффе О. С. Ответственность по советскому гражданскому праву // Избранные труды : [в 4 т.]. Т. 1. Правоотношение по советскому гражданскому праву. Ответственность по советскому гражданскому праву. — СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. — С. 194–572.

5. Советское гражданское право : [учебник] : [в 2 т.] Т. 1 / Т. И. Илларионова, М. Я. Кириллова, О. А. Красавчиков и др. ; [под ред. О. А. Красавчикова]. — М. : Высш. шк., 1985. — 544 с.
6. Заверуха С. В. Цивільно-правова відповідальність за договором купівлі-продажу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. — К., 2015. — 217 с.
7. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: [в 2 т.] Т. 2 / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. — К. : Юрінком Інтер, 2013. — 1120 с.
8. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій України, науковців, фахівців) / за ред. І. В. Спасибо-Фатесвої. — Х. : ФО-П Лясяк, 2012. — Т. 7: Загальні положення про зобов'язання та договір. — 736 с.
9. Ткачук А. А. Значення вини у відносинах відповідальності за порушення договірних зобов'язань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. — К., 2002. — 236 с.
10. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар : пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій України, науковців, фахівців / за ред. І. В. Спасибо-Фатесвої. — Х. : Право, 2014. — Т. 11: Недоговірні зобов'язання. — 416 с.
11. Гринько С. Д. Ноксальна відповідальність за законодавством Франції, Німеччини та України: порівняльно-правовий аспект // Форум права. — 2009. — № 1. — С. 117–122.
12. Советское гражданское право : [учебник] : [в 2 т.] Т. 2 / Т. И. Илларионова, М. Я. Кириллова, О. А. Красавчиков и др. ; [под ред. О. А. Красавчикова]. — М. : Высш. шк., 1985. — 544 с.
13. Гражданское право: [учебник] : [в 3 ч.] Ч. 1 / Н. Д. Егоров, И. В. Елисеєв, А. А. Иванов и др. ; [под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого]. — М.: ПРОСПЕКТ, 1997. — 600 с.
14. Кузнецова О. А. Презумпции в гражданском праве. — СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. — 349 с.
15. Бабаєв В. К. Презумпции в советском праве. — Горький : Изд-во ГВШ МВД СССР, 1974. — 124 с.
16. Каминская В. И. Учение о правовых презумпциях в уголовном процессе. — М.; Л. : Изд-во и 2-я тип. Изд-ва Акад. наук СССР (Москва), 1948. — 132 с.
17. Мейер Д. И. О юридических вымыслах и предположениях, о скрытых и притворных действиях. — Казань, 1854. — 127 с.
18. Ойгензихт В. А. Презумпции в советском гражданском праве. — Душанбе : Ирфон, 1976. — 190 с.
19. Либус И. Презумпция невиновности в советском уголовном процессе. — Ташкент : Узбекистан, 1981. — 232 с.

#### REFERENCES:

1. Mamushkina A. I. (2018). *Do pytannia pro umovu vynyknennia tsyvilno-pravovoi vidpovidalnosti za zaporodiannia sbkody terorystychnym aktom*. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya «Pravo». 50. P. 83–88. [in Ukrainian].
2. Kharytonov Ye. O., Kucherenko I. M., Kharytonova O. I. ta in. (2006). *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy : Naukovo-praktychnyi komentar*. Kh. TOV «Odisseï». 1200 p. [in Ukrainian].
3. Hrynyk S. D. (2013). *Retseptsiia deliktnykh zobov'iazan rymyskoho pryvatnoho prava v Ukraini* : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.03. K. 381 p. [in Ukrainian].
4. Ioffe O. S. (2003). *Otvettvennost po sovetskomu grazhdanskomu pravu. Izbrannyye trudy*: [v 4 t.]. T. 1. Pravootnosheniye po sovetskomu grazhdanskomu pravu. Otvettvennost po sovetskomu grazhdanskomu pravu. SPb. Izd-vo «Yuridicheskiy tsentr Press». P. 194–572. [in Russian].
5. Illarionova. T. I., Kirillova M. Ya., Krasavchikov O. A. i dr. (1985). *Sovetskoye grazhdanskoye pravo*: [uchebnik] : [v 2 t.]. T. I. M. Vyssh. shk. 544 p. [in Russian].
6. Zaverukha S. V. (2015). *Tsyvilno-pravova vidpovidalnist za dohovorom kupivli-prodazhu* : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.03. K. 217 p. [in Ukrainian].
7. Dzera O. V., Kuznietsova N. S., Luts' V. V. (Eds.) (2013). *Naukovo-praktychnyi komentar Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy* : [v 2 t.] T. 2. K. Yurinkom Inter. 1120 p. [in Ukrainian].
8. Spasybo-Fatieieva I. V. (Ed.) (2012). *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy : naukovo-praktychnyi komentar (poiasnennia, tлумачення, rekomendatsii z vykorystanniam pozytsii vysbchykh sudovykh instantsii Ukrainy, naukovtsin, fakhivtsin)*. Tom 7 : Zahalni polozhennia pro zoboviazannia ta dohovir. Kh. FO-P Lysiak. 736 p. [in Ukrainian].
9. Tkachuk A. L. (2002). *Znachennia vyny u vidnosynakh vidpovidalnosti za porushennia dohovirnykh zobov'iazan* : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.03. K. 236 p. [in Ukrainian].
10. Spasybo-Fatieieva I. V. (Ed.) (2014). *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy : naukovo-praktychnyi*

- komentar : poiasnennia, tлумachennia, rekomendatsii z vykorystanniam pozysii vysbchlykh sudovykh instantsii Ukrainy, naukovtsiv, fakhivtsiv. Tom 11: Nedohovirni zoboviazannia. Kh. Pravo. 416 p. [in Ukrainian].*
11. Hryenko S. D. (2009). *Noksalna vidpovidalnist za zakonodavstvom Frantsii, Nimechchyny ta Ukrainy: porivnialno-pravovyi aspekt. Forum prava 1. P. 117–122. [in Ukrainian].*
12. Illarionova T. I., Kirillova M. Ya, Krasavchikov O. A. i dr. (1985). *Sovetskoye grazhdanskoye pravo : [uchebnik] : [v 2 t.]. T. 2. M. Vyssh. shk. 544 p. [in Russian].*
13. Egorov N. D., Eliseyev I. V., Ivanov A. A. i dr. (1997). *Grazhdanskoye pravo: [uchebnik] : [u 3 ch.]. Ch. 1. M. PROSPEKT. 600 p. [in Russian].*
14. Kuznetsova O. A. (2004). *Prezumptsii v grazhdanskom prave. SPb. Izd-vo «Yuridicheskiy tsentr Press». 349 p. [in Russian].*
15. Babayev V. K. (1974). *Prezumptsii v sovetskom prave. Gorkiy. Izd-vo GVSh MVD SSSR. 124 p. [in Russian].*
16. Kaminskaya V. I. (1948). *Ucheniye o pravovykh prezumptsiyakh v ugolovnom protsesse. M.; L. Izd-vo i 2-ya tip. Izd-va Akad. nauk SSSR. (Moskva). 132 p. [in Russian].*
17. Meyer D. I. (1854). *O yuridicheskikh vymyslakh i predpolozheniyakh. o skrytykh i pritivornykh deystviyakh. Kazan. 127 p. [in Russian].*
18. Oygenzikht V. A. (1976). *Prezumptsii v sovetskom grazhdanskom prave. Dushanbe. Irfon. 190 p. [in Russian].*
19. Libus I. (1981). *Prezumptsiya nevinovnosti v sovetskom ugolovnom protsesse. Tashkent. Uzbekistan. 232 p. [in Russian].*





**Мироненко Ігор Віталійович**

*Доцент кафедри цивільного права  
навчально-наукового юридичного інституту  
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет  
ім. В. Стефаника»,  
кандидат юридичних наук*

## ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОПОСЕРЕДКОВАНИХ СУСІДСЬКИХ ВПЛИВІВ: СУЧАСНІ ПІДХОДИ

### Muronenko I. V. Legal Regulation of Mediated Neighboring Influences: Modern Approaches

**Abstract.** The given article is about legal adjusting of proprietors relations of neighboring objects of immobile property. The most complicated items concerns regulation of the immaterial neighborly influencing (caused by noise, smoke, dust or something like that). This influencing is not connected with the lines violation of lot lands. Regulation of such relations is a special display of the general legal principle of impermissibility of right abuse. The legislations of foreign countries have different positions on this question. The foreign legislation can forbid too effect to much a neighboring real estate or prevent neighbors legal influencing. However all legislations forbid such actions of proprietors real estate, which are unfair and violate balance of interests. The Ukrainian legislation of concerning adjusting of neighborly influencing is not perfect and needs changes according foreign experience.

**Key words:** *neighborhood rights, neighborliness, neighborly relations, neighborly influencing, abuse of right.*

**Актуальність теми.** Положення глави 17 ЗК України складають основу правового врегулювання сусідських відносин, тобто відносин володільців (власників та користувачів) сусідніх об'єктів нерухомого майна, насамперед — земельних ділянок. На сьогодні такі відносини регламентуються цивільними кодексами (уложеннями) більшості країн Європи, а відповідний правовий інститут відомий під найменуваннями «добросусідство», «право сусідства», «сусідське право», «право участія частного», «nachbarrecht» та ін. [1, с. 402].

При використанні земельних ділянок чи іншого нерухомого майна завжди об'єктивно виникають певні впливи на сусідні володіння, що можуть мати різні форми. Вони можуть бути як пов'язаними з безпосереднім порушен-

ням меж земельних ділянок (вторгнення на сусідню ділянку при здійсненні забудови, знищення межових знаків, переростання рослин через межу тощо), так і здійснюватися без такого порушення меж через вплив димом, шумом чи кіптявою, затіненням ділянки чи обмеженням огляду внаслідок забудови, підтопленням внаслідок порушення природного стоку вод та ін.

В останньому випадку йдеться про т. з. «опосередковані сусідські впливи», яким неможливо запобігти при нормальній експлуатації сусідньої земельної ділянки (шум, запах, кіптява, шум і т. п.) [2, с. 138]. У літературі вони ще можуть позначатися як впливи «нематеріальні» [1, с. 402] чи «субстанційно незначущі» [2, с. 138]. В цілому подібний вплив з сусідньої земельної ділянки не

пов'язаний з посяганням на межі володіння; йому неможливо запобігти встановленням огороження як засобу обмеження доступу на ділянку, також його неможливо усунути шляхом відновлення меж ділянки.

**Стан дослідження.** На сьогодні в українській літературі питання правового регулювання сусідських відносин висвітлено достатньо обмежено. Так, окремі аспекти інституту права сусідства розглянуто в працях П. Ф. Кулинич, М. В. Шульги, А. М. Мірошніченка, Д. В. Бусуйок, О. А. Лобова та ін. Також слід згадати більш ранні дослідження «права участія частного» в працях К. П. Побєдоносцева, Г. Ф. Шершеневича, Й. О. Покровського, В. І. Синайського, В. І. Курдиновського та деяких інших авторів того часу, а також публікації І. Б. Новицького радянського періоду. Деяко більша увага даним питанням приділяється в зарубіжній літературі, зокрема слід згадати дослідження з даного питання У. Маттеї, О. О. Поротикової, Ю. В. Винниченка, О. А. Халабуденка та ін.

**Метою статті** є розгляд теоретичних аспектів правового регулювання т. з. «опосередкованих сусідських впливів».

**Основний виклад.** Сусідські впливи, пов'язані з безпосереднім порушенням меж володіння, внаслідок своєї достатньої очевидності, віддавна отримали свою правову регламентацію. Так, вже в пам'ятках римського приватного права, зокрема в Законах XII таблиць, було вміщено положення з даного питання [3, с. 147]. Однак, як вказується в літературі, проблеми сусідського права проявляються, перш за все, у зв'язку з експлуатацією об'єктів, яка не завжди може здійснюватися суто в рамках фізичних меж об'єкту нерухомості, а тому ніхто не може виключити розповсюдження ефекту експлуатації — на якийсь проміжок часу, з тією чи іншою періодичністю, в тому чи іншому обсязі — на простір (об'єкт нерухомості),

який знаходиться під охороною суб'єктивного права іншої особи [4, с. 223]. Положення щодо врегулювання опосередкованих сусідських впливів не були відомі римському приватному праву, а своє законодавче закріплення та визнання в правовій доктрині отримали лише в середині XIX ст., ставши справжньою квінтесенцією правового регулювання сусідських відносин.

Як вказується у літературі, в зарубіжній цивілістичній науці існують різні теорії щодо меж допустимого впливу на сусідні володіння, проте на сучасне правове регулювання найбільший вплив здійснили теорії звичайної толерантності та нормального користування. Згідно першої, забороняються впливи на сусідню земельну власність (шум, вібрація і т. п.), що заподіюють шкоду і порушують критерії нормальної терпимості. Схожий характер має теорія нормального використання, яка виникла ще в часи римського права: кожний з сусідів повинен терпіти проникнення на своє володіння різного роду *immissiones* (дим, пара, кіптява і т. д.) з сусідньої ділянки, якщо такий вплив обумовлений звичайним її використанням [5, с. 42–43].

Оскільки вказані теорії в тій чи іншій мірі знайшли своє відображення в законодавствах різних країн, то, як наслідок, можемо спостерігати деяко різні формулювання відповідних положень. Так, в одних нормах йдеться про заборону здійснення впливу на сусіднє володіння, який перевищує допустимі межі, а в інших — про заборону перешкоджати допустимому сусідському впливу або обов'язок терпіти такий вплив. Як приклад, можна вказати відмінність положень ч. 1 ст. 684 Швейцарського цивільного кодексу (кожен власник зобов'язаний при використанні своєї власності, зокрема при спорудженні на ній промислових об'єктів, утримуватися від надмірного впливу на власність свого сусіда [6]), ст. 844

ЦК Італійської республіки (власник земельної ділянки не може заборонити вплив димом, теплом, кіптявою шумом, струсом або спричинення подібних незручностей з сусідньої ділянки, якщо вони не виходять за рамки нормально прийнятних з урахуванням місцевих умов [7; 8, с. 229]) та ст. 976 ЦК Квебеку (сусіди повинні терпіти звичайні заподіювані сусідами незручності, які не перевищують належних меж терпіння, виходячи з природи і розташування їх земельних ділянок або з місцевих звичаїв [2, с. 139]).

В контексті вказаного вище можна відзначити своєрідність азербайджанського законодавства, оскільки тут вміщено як положення, що забороняють надмірний вплив на сусідні володіння (ч. 2 ст. 170 ЦК Азербайджанської республіки), так і положення, які забороняють перешкоджати допустимому впливу з боку сусідніх володінь (ст. 171 ЦК Азербайджанської Республіки) [9].

Однак можливість дещо по-іншому поглянути на дане питання та звернутися до суті проблеми регламентації сусідських впливів надають положення ст. 37 книги 5 ЦК Нідерландів: власник земельної ділянки не може спричинити незручностей власникам інших земельних ділянок створюючи шум, здійснюючи коливання, випускаючи запах, дим або газу, а також шляхом створення перешкоди для доступу світла або повітря, або позбавлення опори в тій мірі або таким чином, що це вважається деліктом відповідно до ст. 162 книги 6 [10, с. 253]<sup>1</sup>.

Італійський правознавець У. Маттеї з цього приводу вказав, що західною правовою доктриною подібне спричинення незручностей розглядається в речово-правовому контексті шкідливого впливу, а конфлікт вирішується через певний гібрид, що об'єднує теорію речового і деліктного права [8, с. 220–225].

<sup>1</sup> Згідно ч. 2 ст. 162 книги 6 ЦК Нідерландів, деліктом вважається порушення, дія або бездіяльність, що суперечить вимогам закону або неписаного права в загальноприйнятому розумінні, якщо не існує причин, які виправдовують порушення.

Іншими словами, для вирішення питання про межі допустимого сусідського впливу пропонується перейти в сферу деліктного права з тим, щоб встановити, де ж «закінчується» правомірне здійснення речового права.

Однак більш обґрунтованою слід вважати висловлювану в літературі точку зору, згідно якої врегулювання опосередкованих сусідських впливів — це частина більш фундаментальної проблеми щодо визначення меж правомірного здійснення суб'єктивного права та недопущення зловживання ним [11, с. 172–173, 193–196]. Підтвердження даної точки зору можна вважати те, що у літературі при дослідженні загальнотеоретичних аспектів зловживання правом достатньо часто посилаються на положення щодо регулювання *imissiones* на сусідні володіння у римському приватному права, норми § 906 Німецького цивільного уложення, ст. 2 Швейцарського цивільного кодексу та ін. Як відзначив М. О. Стефанчук, загалом можливо зловживати будь-якими суб'єктивними правами, однак спершу подібні обмеження поведінки стосувалися лише сфери речових прав і, насамперед, здійснення права власності [12, с. 94]. З джерел римського права випливає, зловживання правом («шпикана») найчастіше проявлялося в сусідських відносинах, оскільки там найбільш часто стикалися права власників земельних ділянок і будов [13, с. 68–69].

Також слід враховувати, що зловживання правом шляхом здійснення опосередкованих сусідських впливів далеко не завжди можна розглядати у якості делікту у звичному його розумінні. Адже в більшості випадків такі впливи спричиняють не шкоду, а т.з. «сусідські незручності», які перешкоджають виконанню майна (здійсненню тих чи інших прав на майно). За висловом У. Маттеї, подібні впливи обмежують отримання повного задоволення від во-

лодіння нерухомим майном [8, с. 218]. Тому позов про усунення сусідського впливу — це, насамперед, негативний позов про припинення неправомірної поведінки, а не позов про відшкодування шкоди. В зв'язку із цим висловлюються міркування, що зміст регламентації сусідських відносин полягає у врегулюванні конфліктів між власниками двох сусідніх земельних ділянок [14, с. 169]. Крім того, необхідно брати до уваги, що в науковій літературі залишається відкритим питання про правову природу зловживання правом та можливість його визнання правопорушенням [15, с. 121–132].

Зведення правового регулювання опосередкованих сусідських впливів до необхідності дотримання загального правового принципу неприпустимості зловживання правом недостатньо відповідає практиці правового регулювання. Звичайно, принципи можуть застосовуватися в якості засобу регулювання, однак подібне їх використання часто малоефективне, оскільки норми-принципи неконкретні. Як результат, норма-принцип вимагає від суб'єкта правозастосування розширювального тлумачення. При високому рівні правової культури такого суб'єкта це може бути оцінено як позитивне явище, а при недостатності в нього досвіду і знань — перетворюється на сваволю [11, с. 29–30]. Крім того, самим учасникам сусідських відносин необхідно більш наочно (детально) вказувати на допустимі та недопустимі форми реалізації права.

Тому на практиці законодавства різних країн щодо регулювання сусідських відносин містять спеціальні правила стосовно регламентації опосередкованих сусідських впливів (до слова, іноді їх розглядають в якості спеціальних принципів (правових засад) відповідного правового регулювання [16, с. 27]). При цьому можна спостерігати достатньо як достатньо широкі, такі і достатньо стислі формулювання відповідних законодавчих положень.

Так, чи не найбільш розширеним є формулювання § 906 Німецького цивільного уложення: «Власник земельної ділянки не може заборонити проникнення з іншої ділянки газів, пари, запахів, диму, кіптяви, тепла, шуму, струсів та інших подібних впливів, якщо вони не впливають або незначною мірою впливають на використання ділянки; те ж правило діє, якщо істотний вплив обумовлений звичайним для даної місцевості використанням земельної ділянки і не може бути припинений економічно обґрунтованими заходами, вжиття яких можна вимагати від користувачів земельної ділянки» [17, с. 258]. За словами О. А. Халабуденка, подібний підхід передбачає розгорнуте і описове визначення допустимого і недопустимого опосередкованого впливу [2, с. 139–140]. На сьогодні подібні формулювання, слідуючи традиціям німецького права, знайшли відображення в ст. 378 ЦК Молдови, 346 ЦК Португалії, ст. 143 Закону Естонії «Про речове право», ст. 171 ЦК Азербайджанської республіки, ст. 175 ЦК Грузії, ст. 197 ЦК Туркменістану та ін.

Більш стислим, проте, за визначенням І. Б. Новицького, водночас і більш еластичним [18, с. 17], є визначення опосередкованого впливу в ст. 684 Швейцарського цивільного кодексу, оскільки тут зобов'язується утримуватися під час користування власністю від надмірного впливу на власність свого сусіда та забороняються різного роду шкідливі і невинуваті розташуванням та властивостями нерухомості, або місцевими звичаями впливи димом чи сажею, неприємним запахом, шумом чи вібрацією [6]. Деяко подібними, з точки зору деталізації опису правомірного опосередкованого впливу на сусідні володіння, є положення ст. 976 ЦК Квебеку, ст. 844 ЦК Італії.

І. Б. Новицький, узагальнюючи правове регулювання даних відносин в різних країнах, вказав, що подібний

вплив за загальним правилом вважається допустимим, якщо він не створює істотних та тривалих незручностей або якщо він невідворотний в результаті нормального використання сусідніх земельних ділянок [18, с. 20], а в якості критеріїв враховується, з одного боку надмірність, значний характер, істотність впливу, а з іншого — його необхідність, невідворотність [18, с. 17]. За визначенням У. Маттеї, у сфері сусідських підлягають забороні впливи, які виходять за рамки терпимого або розумного [8, с. 225].

Тим не менше, відкритим залишається питання, що слід розуміти під «допустимим», з точки зору того чи іншого законодавства, незручностями, спричиненими сусідським впливом, та згідно яких критеріїв слід кваліфікувати «нормальне (звичайне, розумне та ін.) користування» нерухомими майном. Не знімає гостроти питання і переніс акцентів з «нормального користування майном» на «належні межі терпіння» сусідського впливу, оскільки, по-суті, йдеться про різні підходи щодо вирішення однієї і тієї ж практичної проблеми. Відповідно, в будь-якому випадку існує потреба в певних критеріях для оцінки правомірності чи неправомірності опосередкованого впливу на сусідні володіння. Практичне застосування принципу неприпустимості зловживання правом в сфері сусідських відносин вимагає його конкретизації шляхом встановлення додаткових критеріїв, які б служили орієнтиром при правовій кваліфікації дій особи. В такий спосіб можна істотно звузити межі суддівського розсуду і подолати чи не найбільшу проблему щодо застосування принципу недопустимості зловживання правом для здійснення правового регулювання конкретних відносин.

Безперечно, питання про критерії допустимості чи недопустимості опосередкованого сусідського впливу потребує окремого детального розгляду.

Однак вивчення законодавчих положень різних країн та наукової літератури дає змогу запропонувати використовувати для оцінки правомірності сусідського впливу такі критерії, як: *існуючі нормативи, місцеві звичаї, місцеві умови, призначення майна, а також необхідність забезпечення врівноважування (балансу) сусідських інтересів*.

З цих позицій можна депо критично оцінити саме формулювання положення ст. 103 ЗК України щодо регулювання опосередкованих впливів на сусідні земельні ділянки, які зобов'язують власників та землекористувачів земельних ділянок заподіювати якомога менше незручностей своїм сусідам, не ставлячи при цьому питання, наскільки нормальною (чи розумною) є їх діяльність. І справа не лише в тому, що воно концептуально відрізняється від положень, вміщених в законодавствах інших країн. Найбільшою вадою подібного формулювання можна вважати неконкретність та багатозначність такого критерію як «завдання найменших незручностей» щодо оцінки правомірності обрання того чи іншого способу використання земельних ділянок. Адже «найменше незручностей» буде завдаватися у випадку невикористання земельної ділянки взагалі або ж використання її таким чином, як цього хочуть володільці сусідніх ділянок. Тому вважаємо, що положення ст. 103 ЗК України потребують вдосконалення відповідно до існуючого іноземного досвіду.

**Висновки.** Найбільш складним аспектом правового регулювання сусідських відносин (відносин власників та користувачів сусідніх об'єктів нерухомості) є врегулювання т.з. «опосередкованих сусідських впливів». Мова йде про вплив з сусіднього володіння (земельної ділянки), що не пов'язаний з посяганням на межі володіння; йому неможливо запобігти встановленням огороження або ж усунути відновлення меж ділянки.

В законодавчих актах зарубіжних країн відповідне регулювання вміщено у вигляді достатньо різноманітних положень, які за своїм змістом: 1) забороняють здійснення впливу на сусіднє володіння, який перевищує допустимі межі; 2) заборону перешкоджати допустимому сусідському впливу; 3) зобов'язують терпіти допустимий сусідський вплив.

Вказані положення слід розглядати як прояв в сфері сусідських відносин загального принципу недопустимості зловживання правом з метою визначення меж здійснення суб'єктивних прав на нерухоме майно. Відповідно до специфіки сусідських відносин, ці положення отримують свою деталізацію з тим, щоб відображати міру допустимості

(правомірності) опосередкованого сусідського впливу.

При цьому найбільш проблемним залишається питання про критерії оцінки допустимості (правомірності) такого впливу. Адже переважно в їх якості використовуються такі оціночні поняття як «нормальне (звичайне, розумне тощо) користування», «належні межі терпіння» та ін. Вивчення законодавства зарубіжних країн та наукових досліджень літератури дають змогу виділити в якості критеріїв правомірності сусідського впливу існуючі нормативи, місцеві звичаї, місцеві умови, призначення майна, а також необхідність забезпечення врівноважування (балансу) сусідських інтересів.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Емелькина И. А. Проблемы формирования института соседского права в российском гражданском праве // Учен. зап. Казан. ун-та. Сер. Гуманит. науки. — 2016. — № 2. — С. 399–414.
2. Халабуденко О. А. Имущественные права. Книга 1: Вещное право. — Кишинев: Междунар. независимый ун-т Молдовы, 2011. — 305 с.
3. Римское частное право: учебник / под ред. И. Б. Новицкого, И. С. Перетерского. — М.: Юриспруденция, 2000. — 448 с.
4. Право собственности: актуальные проблемы / отв. ред. В. Н. Литовкин, Е. А. Суханов, В. В. Чубаров. — М.: Статут, 2008. — 731 с.
5. Шевцов С. Г. Усмотрение в соседском праве // Нотариус. — 2012. — № 4. — С. 40–43.
6. Swiss Civil Code of 10 December 1907 (Status as of 1 January 2018) [Electronic source]. — Access mode: <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19070042/index.html>; Швейцарское гражданское уложение. Часть четвертая: Вещное право // Журнал министерства юстиции. — 1908. — № 8. — С. 201–236.
7. Гражданский кодекс Италии (Codice civile Italiano): Королевский указ от 16.03.1942 года № 262 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://wipo.lex.wipo.int/ru/legislation/details/2508>.
8. Маттеи У., Суханов Е. А. Основные положения права собственности. — М.: Юристъ, 1999. — 384 с.
9. Гражданский кодекс Азербайджанской Республики: Закон Азербайджанской Республики от 28.12.1999 года № 779-IQ [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [http://online.zakon.kz/Document/?doc\\_id=30420111#sub\\_id=1780000](http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420111#sub_id=1780000).
10. Гражданский кодекс Нидерландов: книги 2, 3, 5, 6 и 7 / пер. М. Фертшман, отв. редактор Ф. Й. М. Фельдбрюгге. — Изд. 2-е. — Лейден, 2000. — 372 с.
11. Поротикова О. А. Проблема злоупотребления субъективным гражданским правом. — М.: Волтерс Клаувер, 2007. — 256 с.
12. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2006. — 202 с.
13. Шубин Ю. П. Соседские земельные споры: способы защиты прав и принципы разрешения // Вестник Санкт-Петербургской юридической академии. — 2014. — № 2 (23). — С. 63–70.
14. Анисимов А. П. Классификация этапов развития соседского права: дискуссионные вопросы // Вестник ТвГУ. Серия: Право. — 2016. — № 2. — С. 160–171.
15. Кот О. О. Проблеми здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Нац. акад. правових наук України, Н.-д. ін-т приват. права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака. — К., 2017. — 550 с.
16. Кулинич П. Ф. Право добросусідства за земельним законодавством України // Земельне

право України. — 2006. — № 1. — С. 25–33.  
 17. Гражданское уложение Германии: введённый закон к Гражданскому уложению. Кн. 1 / Науч. ред.: Маковский А. Л.; Введ.: Бергманн В. — 2-е изд., доп. — М.: Волтерс Клувер, 2006. — 816 с.

18. Новицкий И. Б. Общие пределы пользования смежными участками (Вторжение в соседскую сферу) // Право и жизнь. — 1924. — Кн. 7/8. — С. 10–21.

## REFERENCES:

1. Emel'kina I. A. (2016). *Problemy formirovaniya instituta sosedskogo prava v rossijskom grazhdanskom prave* [Problems of forming an institute of neighborly right in the Russian civil law]. Uchenye zapiski Kazanskogo universiteta. Seriya: Gumanitarnye nauki [Scientific messages of the Kazan's university. Series: Liberal art]. 2. 3. 399–414. [in Russian].
2. Halabudenko O. A. (2011). *Imushchestvennye prava. Kniga 1: Veshnoe pravo* [Property rights. Book 1: Law of estate]. Kishinev. Mezhdunar. nezavisimyj un-t Moldovy. P. 305. [in Russian].
3. Novitskiy I. B., Pereterskiy I. S. (Eds.) (2000). *Rimskoe chastnoe pravo: uchebnik* [Roman private law: textbook]. M. Jurisprudencija. P. 448. [in Russian].
4. Litovkin V. N., Suhanov E. A., Chubarov V. V. (Eds.) (2008). *Pravo sobstvennosti: aktualnye problemy* [Right of ownership: actually problems]. M. Statut. P. 731. [in Russian].
5. Shevtsov S. G. (2012). *Usmotreniya v sosedskom prave* [Discretion in the neighbourly right]. Notarius [Notary]. 4. P. 40–43. [in Russian].
6. Swiss Civil Code of 10 December 1907. URL: <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19070042/index.html>.
7. Codice civile Italiano of 16 March 1942. URL: <https://wipolex.wipo.int/ru/legislation/details/2508>. [in Italian].
8. Mattei U., Sukhanov E. A. (1999). *Osnovnye polozheniya prava sobstvennosti* [Basic principles of Property Law]. M. Jurist. P. 384. [in Russian].
9. [Civil code of Azerbaidzhan Respublic of 28 December 1999]. URL: [http://online.zakon.kz/Document/?doc\\_id=30420111#sub\\_id=1780000](http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420111#sub_id=1780000). [in Russian].
10. Fe'dbrjgge F. J. M. (2000). *Grazhdanskiy kodeks Niderlandov: knigi 2, 3, 5, 6 i 7* [Civil code of Netherlands: books 2, 3, 5, 6 and 7]. Leiden. P. 372. [in Russian].
11. Porotikova O. A. (2007). *Problema zloupotrebleniya subjektivnym grazhdanskim pravom* [Problem of abuse by the equitable civil law]. M. Volters Kluver. P. 256. [in Russian].
12. Stefanchuk M. O. (2006). *Mezhi zdjysnennya subjektivnykh civilnykh prav* [Boundaries of subjective civil rights]: Dys. ... kand. yuryd. nauk [Dis. ... cand. lawyer sciences]. 12.00.03. Kyiv. 202 p. [in Ukrainian].
13. Shubin Y. P. (2014). *Sosedskie zemelnye spory: sposoby zaschity prav i principy razresheniya* [Neighboring land disputes: ways to protect rights and principles of permission]. Vestnik Sankt-Peteburgskoy juridicheskoy akademii [The Bulletin of the St. Peteburg Law Academy]. 2 (23). P. 63–70. [in Russian].
14. Anisimov A. P. (2016). *Klasifitsiia etapov razvitiya sosedskogo prava: diskusionnye voprosy* [Classification of the stages of the development of neighboring law: discussion questions]. Vestnik Tverskogo gosudarstvennogo universiteta [Bulletin of the Tver State University]. Seriya Pravo. 2. P. 160–171. [in Russian].
15. Kot O. O. (2017). *Problemy zdjysnennya ta zakhystu subjektivnykh tsyvilnykh prav* [Problems of implementation and protection of subjective civil rights]: Dys. ... d-ra yuryd. nauk [Dis. ... Dr. Lawrence sciences] 12.00.03. Kyiv. p. 550. [in Ukrainian].
16. Kulynych P. F. (2006). *Pravo dobrosusidstva za zemel'nym zakonodavstvom Ukrayiny* [Right of good neighborliness according to the land legislation of Ukraine]. Zemel'ne pravo Ukrayiny [Land law of Ukraine]. 1. P. 25–33. [in Ukrainian].
17. Makovskij A. L. (Ed.) (2006). *Germanskoe grazhdanskoe ulozhenie. Kniga 1* [Civil Decree of Germany. Book. 1]. M. Volters Kluver. 816 p. [in Russian].
18. Novitskiy I. B. (1924). *Obschie predely polzovaniya zemelnimi uchastkami (Vtorzhenie v sosedskuyu sferu)* [General limits of use of adjacent plots (invasion of neighboring sphere)]. Pravo i zhizn'. Kniga 7/8 [Right and life. Book 7/8]. P. 10–21. [in Russian].



**Соловйова Аліна Миколаївна**

*Головний спеціаліст Міністерства юстиції України,  
кандидат юридичних наук, доцент*

## **КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ВЛАСНОСТІ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ КРАЇН БАЛТІЇ**

### **Soloviova A. Criminal Legal Protection of Property under the Legislation of the Baltic Countries**

**Abstract.** The article examines the issues of criminal law protection of property under the laws of the Baltic countries. The author focuses on the similarity of the legal systems of the Baltic countries with the legal systems of the Nordic law countries. The author analyzes the concept, types, problems of qualifying crimes against property under the laws of the Baltic countries. The article carried out the comparative analysis of the system of crimes against property and separate legal constructions of *corpus delicti* under criminal legislation of the Baltic States and Ukraine.

**Key words:** *crimes against property, legal system, criminal law protection, theft, robbery, selfish encroachment on property, qualification, general rule, special rule, competition of norms.*

Кримінально-правова охорона власності за законодавством країн Балтії являє особливий інтерес для дослідника. Нагадаємо, що за географічним критерієм, група таких країн може бути ширшою. Але ми враховуємо спільність історичного минулого, етнічну, мовну, — і тому виділяємо Естонію, Латвію, Литву як окрему групу [1]. Більшість вчених наголошують на особливостях правових систем цих трьох країн. Одні вчені звертають увагу на те, що після розпаду Радянського Союзу ці держави пройшли період глибоких політичних, економічних та соціальних змін [2]. Інші, зокрема В. П. Гавриков, звертають увагу на те, що правові системи країн Балтії розвивалися специфічно, а більшість держав пострадянського простору мають певну «спадковість» від правової системи Радянського Союзу, і більше 20 років їх законодавство формувалося під сильним впливом Парламентської Асамблеї СНД, яка розробляла для цих країн рамочні закони [3]. Ю. А. Тихомиров за-

значає, що, держави Балтії все активніше втягуються в сферу впливу скандинавського права. Наростають інтеграційні процеси в економічній і політичній галузях. З'являються загальні міждержавні структури. Правова допомога Скандинавських країн стає все більш помітною, і це знаходить своє відображення в національному законодавстві балтійських держав [4].

Традиційно, джерелом кримінального права країн Балтії є кримінальний закон. У Республіці Латвія ним є Кримінальний закон Латвійської Республіки, який був прийнятий 8 липня 1998 року і набув чинності з 1 квітня 1999 року [5]. У Литовській Республіці це Кримінальний кодекс Литовської Республіки, який затверджений Законом № VIII-1968 від 26 вересня 2000 р. (чинний з 1 травня 2003 р.) [6]. У КК Литви відповідальність за злочини та кримінальні проступки проти власності передбачена в главі XXVIII, яка має назву — «Злочини та кримінальні проступки проти власності, майнових прав і майнових



інтересів». У Естонії кримінальним законом є Пенітенціарний кодекс (далі — ПК Естонії), прийнятий 6 червня 2001 р., який набув чинності з 1 березня 2002 р. [7]. Основні тенденції розвитку кримінального права країн Балтії початку 90-х рр. збігаються з тенденціями розвитку кримінального права на всьому пострадянському просторі. У зв'язку зі зміною політичного та соціально-економічного ладу декриміналізовано велику кількість діянь. З іншого боку, з'явилося чимало нових складів злочинів, що відображають нові суспільні відносини та реалії.

У ПК Естонії серед країн Балтії слід перш за все, звернути увагу на законодавчу класифікацію злочинів проти власності. Естоніє є єдиною країною серед країн Балтії, у кримінальному законі якої міститься глибока, детальна класифікація кримінально-караних посягань на власність. Усі такі посягання названі злочинами проти майна і поділені на дві основні групи: 1) винні діяння проти власності; 2) винні діяння проти майна в цілому. Така позиція естонського законодавця знімає чимало запитань на кшталт кримінально-правового розуміння власності, вживання терміну «викрадення» щодо нематеріального предмету та ін. За Кримінальним кодексом України (далі — КК України) до злочинів проти власності віднесено також викрадення води, електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання, відповідальність за яке передбачена ст. 188-1.

Естонський законодавець, на наш погляд, цілком логічно виходить з того, що відповідно до цивілістичної науки поняття майно ширше ніж поняття річ, а тому загальна назва саме така — злочини проти майна. І звернемо увагу, що проблема кримінально-правового розуміння понять «власність», «майно», «майнові права» є актуальною і для світової кримінально-правової доктрини. Так, аргентинський вчений М. Масagno,

підчас дослідження простої крадіжки (Hurto Simple) зазначає, що не дивлячись на досить вдачу на перший погляд, назву розділу Розділі VI Кримінального кодексу Аргентини — «Злочини проти власності» (Delitos Contra La Propiedad), на практиці виникає чимало проблем, пов'язаних із розумінням понять «власність», «майно», «майнові права». Він також, звертає увагу на те, що Верховний суд Аргентини ототожнює поняття «майно» і «сукупність майнових прав» [8, с. 6].

Разом з тим, у Кримінальному кодексі Данії (далі — КК Данії) законодавець, щоб пояснити криміналізацію викрадення нематеріального предмету, у змісті § 276, яким передбачено відповідальність за крадіжку, що знаходиться у Главі 28 «Злочини проти власності» прямо зазначає, що для цілей цієї і наступних статей будь-яку кількість енергії, яка вироблена, збережена або використана для виробництва світла, тепла, потужності або руху або для будь-якої іншої економічної мети, необхідно розглядатися як еквівалент матеріальному предмету [9].

Отже, естонський законодавець знімає питання про правову природу електроенергії, природного газу, теплової енергії, розміщуючи в окремому розділі 2 «Винні діяння проти майна в цілому» окрему групу злочинів, пов'язаних з незаконним використанням і склад злочину — незаконне користування електроенергією, природним газом і тепловою енергією (аналогічні підходи і у КЗ Латвії — ст. 182 «Самоправне споживання електроенергії, теплової енергії і газу, самоправне використання послуг електронного зв'язку»; у КК Литви — ст. 179 «Незаконне використання енергії та послуг зв'язку»). І це цілком виправдано, бо у такому випадку вчені-криміналісти не виходять за межі предмету дослідження науки кримінального права і не дискутують на тему правової природи електроенергії на-

приклад, оскільки такі питання є не простими і для цивілістів. Так, цивілісти до майна, насамперед, відносять річ, сукупність речей, а також електроенергію та газ, інші види енергії й сировини, що виходять за межі традиційного розуміння речей. Коло об'єктів речових прав розширюється за рахунок розробленої в зарубіжній доктрині концепції «безтілесного майна», під яким розуміють так званий ідеальний майновий об'єкт, що має вартість і грошову оцінку, але не є матеріальним [10, с. 71; 11, с. 7].

За ПК Естонії винні діяння проти власності, у свою чергу, поділено на такі види: 1) незаконне привласнення речі (крадіжка (ст. 199), розбій (ст. 200), привласнення (ст. 201); придбання, зберігання та збут майна, здобутого шляхом вчинення винного діяння (ст. 202)); 2) заподіяння шкоди (пошкодження та знищення речі — ст. 203, втручання у комп'ютерні данні — ст. 206, незаконне видалення та зміна засобів ідентифікації термінальних пристроїв — ст. 206-1, перешкоджання функціонуванню комп'ютерної системи — ст. 207, розповсюдження програм-шпигунів, шкідливих програм та комп'ютерних вірусів — ст. 208).

На відміну від законодавців Латвії, Литви, України, естонський законодавець обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складів таких злочинів як крадіжка та розбій називає мету вчинення злочину. І якщо українська кримінально-правова доктрина традиційно підчас характеристики суб'єктивної сторони таких злочинів виділяє корисливий мотив та мету, то тут мета — привласнення. Саме вчинення заволодіння чужою рухомою річчю з метою її незаконного привласнення є кримінально каранюю крадіжкою за ст. 199 ПК Естонії. Цікавий підхід і до конструювання кваліфікованих складів. Кваліфікованою (особливо кваліфікованою) буде крадіжка: 1) вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин; 2) джере-

ла радіоактивного випромінювання; 3) наркотичного засобу або психотропної речовини або їх прекурсорів; 4) предмету, який має велику наукову, культурну або історичну цінність. За КЗ Латвії викрадення таких предметів теж є крадіжкою (особливо кваліфікованою — ч. 4 ст. 175). Аналогічно в КЗ Латвії вирішено питання у випадку розбою, пов'язаного з викраденням перерахованих предметів, шахрайства, пов'язаного з їх отриманням, а також привласнення таких предметів. У всіх таких випадках мова йде про особливо кваліфіковані види таких злочинів.

С. М. Кочої також звертає увагу, що до предметів крадіжки за КЗ Латвії віднесені, зокрема, наркотичні, психотропні, сильнодіючі, отруйні, радіоактивні та вибухові речовини, а також вогнепальна зброя та боєприпаси [12, с. 59]. Відповідно до Кримінального кодексу України (далі — КК України) викрадення таких предметів криміналізовано на рівні двох окремих статей: ст. 262 (Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем), яка знаходиться у Розділі IX «Злочини проти громадської безпеки» та ст. 308 (Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем), яка знаходиться у Розділі XIII «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення».

Іншими обтяжуючими (особливо обтяжуючими) обставинами крадіжки естонський законодавець називає: 1) вчинення крадіжки особою, яка раніше вчиняла крадіжку, розбій, привласнення, а також придбання, зберігання або збут майна, здобутого в ре-

зультаті винного діяння, умисне пошкодження або знищення речі, шахрайство або вимагання; 2) вчинення крадіжки відкрито, але без застосування насильства; 3) у великих розмірах; 4) групою осіб; 5) з проникненням; 6) систематично. Окремо згадане діяння, вчинене юридичною особою.

У свою чергу, за ПК Естонії винні діяння проти майна в цілому, поділено на такі види: 1) шахрайство (шахрайство — ст. 209, шахрайство, підчас отримання пільг — ст. 210, інвестиційне шахрайство — ст. 211, страхове шахрайство — ст. 212, комп'ютерне шахрайство — ст. ст. 213); 2) вимагання (вимагання — ст. 214); 3) незаконне використання (самовільне користування річчю — ст. 215, незаконне користування електроенергією, природнім газом і тепловою енергією — ст. 216, підготовка комп'ютерного злочину — ст. 216-2, незаконне отримання доступу до комп'ютерної системи — ст. 217, користування термінальними пристроями з незаконно видаленими або зміненими засобами ідентифікації — ст. 217-1); 4) зловживання довірою (зловживання довірою — ст. 217-2); 5) менш небезпечні винні діяння проти майна (майнове винне діяння, яке направлено проти малоцінних речей і майнових прав — ст. 218).

Дискусійним є, на наш погляд, виділення у ПК Естонії такої кількості спеціальних норм, якими передбачено кримінальну відповідальність за шахрайство. За ПК Естонії загальна норма, якою передбачена кримінальна відповідальність за шахрайство, міститься у ст. 209, і чотири спеціальні норми, передбачені відповідно статтями 210 (шахрайство, підчас отримання пільг), 211 (інвестиційне шахрайство), 212 (страхове шахрайство), 213 (комп'ютерне шахрайство). Тим більше, що санкції за комп'ютерне шахрайство не відрізняються від таких за загальною нормою, отже, спосіб вчинення злочину фак-

тично не впливає на ступінь суспільної небезпечності діяння.

Два види шахрайства, передбачені ст. 210 і 211 ПК Естонії, не мають аналогів у кримінальних законах Латвії та Литви. Стаття 177\_1 ЛЗ Латвії (Шахрайство в автоматизованій системі обробки даних) та ст. 213 ПК Естонії (Комп'ютерне шахрайство) передбачають відповідальність за комп'ютерне шахрайство, під яким розуміється шахрайство, вчинене шляхом свідомого введення в систему автоматизованої обробки даних, неправдивих відомостей (незаконне втручання в процес обробки даних).

Страховим шахрайством вважається умисне знищення, пошкодження або приховування свого майна з метою отримання страхової суми (ст. 178 КК Латвії) чи сприяння настання страхового випадку або створення помилкового уявлення про настання страхового випадку з метою отримання від страховика страхового відшкодування (ст. 212 ПК Естонії). Таким чином, страхове шахрайство — це обман щодо страхового випадку. Однак розуміння страхового шахрайства за ПК Естонії дещо ширше, ніж за КК Латвії [13].

Під розбосом за ст. 176 КК Латвії розуміють викрадення чужого рухомого майна, посядане з насильством або погрозою насильства (розбій). Кваліфікуючими та особливо кваліфікуючими ознаками розбою є: 1) вчинення розбою групою осіб за попередньою змовою; 2) з проникненням в квартиру або інше приміщення, або зі сховища, пристрої, що з'єднує сховища, або з транспортно-го засобу (ч. 2 ст. 176 КК Латвії); 3) вчинення розбою у великих розмірах; 4) особою, яка раніше вчинила розбій або вимагання або займалася бандитизмом, або вчинила захоплення повітряного або водного транспортного засобу; 5) розбій, пов'язаний з викраденням наркотичних, психотропних, сильнодіючих, отруйних або радіоактивних речовин, вибухових речовин, вогнепаль-

ної зброї або боєприпасів (ч. 3 ст. 176 КК Латвії); 6) застосування під час розбою вогнепальної зброї або вибухових речовин; 7) посягання розбою із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень потерпілому; 8) інші тяжкі наслідки.

Під шахрайством розуміється придбання чужого майна або прав на таке майно шляхом зловживання довірою або обману (ст. 177 КК Латвії, 182 КК Литви), ухилення від майнового зобов'язання або його скасування (ст. 182 КК Литви), отримання майнової вигоди шляхом створення завідомо неправдивого подання про фактичні обставини (ст. 209 ПК Естонії). Очевидно, що підхід балтійських законодавців принципово відрізняється від існуючого в Україні. Кваліфікуючими та особливо кваліфікуючими ознаками простого шахрайства за КК Латвії та ПК Естонії виступають: вчинення діяння групою осіб (за попередньою змовою) або організованою групою (Злочинним співтовариством), великий розмір (Велика цінність) є обтяжуючою обставиною у всіх трьох країнах Балтії. Відмінною рисою ст. 182 КК Литви виступає те, що в цій нормі містяться привілейований, основний і кваліфікований склади шахрайства. При цьому відмінною ознакою таких складів шахрайства є виключно розмір: в привілейованому складі — невелика цінність, у кваліфікованому, відповідно, більша цінність.

Особливістю ст. 177 КК Латвії виступає виділення в якості особливо кваліфікуючої ознаки мети вчинення злочину — придбання наркотичних, пси-

хотропних, сильнодіючих, отруйних або радіоактивних речовин, вибухових речовин, вогнепальної зброї або боєприпасів.

Таким чином, дослідження питань кримінально-правової охорони власності за законодавством країн Балтії дозволяє прийти до висновку, що в цих країнах є спільний підхід як до побудови у кримінальних законах самої системи злочинів проти власності, так і до побудови окремо взятих юридичних конструкцій конкретних складів злочинів. Навіть виходячи із самої назви розділів, у яких розміщено аналізовану категорію злочинів можна зазначити, що КЗ Латвії, як і КК України більш традиційно підходять до назви розділів. ПК Естонії вибудовує цілу систему із поділом глави «Злочини проти майна» на розділи та підрозділи. Підхід естонського законодавця нам здається, найбільш логічним. Оскільки максимально враховано родовий, видові та безпосередні об'єкти злочинів під час поділу злочинів такої категорії на групи. Також помітною є спроба естонського законодавця максимально наблизити кримінально-правові норми до реалій ринкових відносин, появи нових об'єктів цивільних прав. Відкрите викрадення чужого рухомого майна кваліфікується як крадіжка (кваліфікована крадіжка), якщо під час його вчинення насильство не застосовується. Застосування будь-якого насильства охоплюється поняттям «розбій». Очевидно, що підхід балтійських законодавців принципово відрізняється від існуючого в Україні.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Соловйова А. М. Деякі аспекти кримінально-правової охорони власності в країнах Балтії (Латвія, Литва і Естонія) [Електронний ресурс] / А. М. Соловйова // Юридична наука. — 2016. — № 7. — С. 86–91. — Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn\\_2016\\_7\\_9](http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2016_7_9).
2. Ceccato V. Expressive Crimes in Post-Socialist States of Estonia, Latvia and Lithuania / V. Ceccato // Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention. — 2008. — Vol. 9. P. 2–30.
3. Гавриков В. П. Теория государства и права: смена парадигмы : Монография [Электронный ресурс] / В. П. Гавриков. — М.: Изд-во «Проспект», 2017. — 534 с. — Режим доступа: [https://litgid.com/read/teoriya\\_gosudarstva\\_i\\_prava\\_smena\\_paradigmy\\_monografiya/page-24.php](https://litgid.com/read/teoriya_gosudarstva_i_prava_smena_paradigmy_monografiya/page-24.php).
4. Тихомиров Ю. А. Курс сравнительного

- правоведения / Ю. А. Тихомиров. — М.: Издательство «НОРМА», 1996. — 432 с.
5. УГОЛОВНЫЙ КОДЕКС Латвийской Республики / Науч ред и вступ статья канд. юрид. наук А. И. Лукашова и канд. юрид. наук Э. А. Саркпсовой ; Пер. с лит. канд. юрид. наук А. И. Лукашова. — СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. — 313 с.
6. УК Литовской Республики — УГОЛОВНЫЙ КОДЕКС Литовской Республики / науч. ред. В. Павлониса; предисл. Н. И. Мацнева; вступ. статья В. Павлониса, А. Абрамвичюса, А. Дракшене; пер. с лит. В. П. Казанскене. — СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. — 470 с.
7. Правовые системы стран мира: Энциклопедический справочник [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [http://kommentarii.org/strani\\_mira\\_eciklopediy/index.html](http://kommentarii.org/strani_mira_eciklopediy/index.html).
8. Macagno M. Hurto Simple [Electronic source]. — Access mode: [http://www.pensamientopenal.com.ar/system/files/162\\_con\\_pie.pdf](http://www.pensamientopenal.com.ar/system/files/162_con_pie.pdf).
9. The Danish Penal Code /Translated by: Anette Nørgaard Jappe and Karen Wolf-Frederiksen. Legal advisor: Lars Lindencrone Petersen [Electronic source]. — Access mode: [https://www.unodc.org/res/cld/document/criminal-code\\_html/Straffeloven-ENG.pdf](https://www.unodc.org/res/cld/document/criminal-code_html/Straffeloven-ENG.pdf).
10. Нікітіна З. В. Публічно-правові елементи правового статусу речей, на які поширено режим нерухомої речі [Електронний ресурс] / З. В. Нікітіна // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. — 2014. — № 1. — С. 71–74. — Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau\\_2014\\_1\\_16](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2014_1_16).
11. Криворучко В. О. Цивільно-правове регулювання договорів енергопостачання : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Вікторія Олегівна Криворучко. — Харків, 2017. — 217 с.
12. Кочои С. М. Преступления против собственности в законодательстве Латвии, Белоруссии, Азербайджана / С. М. Кочои // Законодательство. — 2001. — № 2. — С. 59–62.
13. Бойко Сергей Яковлевич Мошенничество в уголовном законодательстве стран ближнего зарубежья // Общество и право. — 2016. — № 4 (58).

## REFERENCES:

1. Soloviova A. M. (2016). *Deyaki aspekty kriminal'no-pravovoyi oхorony vlasnosti v krayinax Baltiyi (Latviya, Ly'va i Estoniya)*. Yurydychna nauka. 7. P. 86–91. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn\\_2016\\_7\\_9](http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2016_7_9). [in Ukrainian].
2. Ceccato V. (2008). Expressive Crimes in Post-Socialist States of Estonia, Latvia and Lithuania. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*. 9. P. 2–30.
3. Gavrikov V. P. (2017). *Teoriya gosudarstva i prava: smena paradigmy*. M. Izd-vo «Prospekt». 534 p. URL: [https://litgid.com/read/teoriya\\_gosudarstva\\_i\\_prava\\_smena\\_paradigmy\\_monografiya/page-24.php](https://litgid.com/read/teoriya_gosudarstva_i_prava_smena_paradigmy_monografiya/page-24.php). [in Russian].
4. Tihomirov Yu. A. (1996). *Kurs sravnitel'nogo pravovedeniya*. M. Izdatelstvo «NORMA», 1996. — 432 s. [in Russian].
5. Lukashov A. I., Sarkpsova E. A. (Eds.) (2001). *Ugolovnyy kodeks Latviyskoy Respubliki*. SPb. Izdatelstvo «Yuridicheskiy tsentr Press». 313 p. [in Russian].
6. Pavilonis V. (Ed.) (2003). *UK Litovskoy Respubliki — Ugolovnyy kodeks Litovskoy Respubliki*. SPb. Yuridicheskiy tsentr Press. 470 p. [in Russian].
7. *Pravorye sistemy stran mira: Entsiklopedicheskiy spravochnik* URL: [http://kommentarii.org/strani\\_mira\\_eciklopediy/index.html](http://kommentarii.org/strani_mira_eciklopediy/index.html). [in Russian].
8. Macagno M. Hurto Simple. URL: [http://www.pensamientopenal.com.ar/system/files/162\\_con\\_pie.pdf](http://www.pensamientopenal.com.ar/system/files/162_con_pie.pdf). [in Italian].
9. The Danish Penal Code. Translated by: Anette Nørgaard Jappe and Karen Wolf-Frederiksen. Legal advisor: Lars Lindencrone Petersen. URL: [https://www.unodc.org/res/cld/document/criminal-code\\_html/Straffeloven-ENG.pdf](https://www.unodc.org/res/cld/document/criminal-code_html/Straffeloven-ENG.pdf).
10. Nikitina Z. V. (2014). *Publichno-pravovi elementy pravovogo statusu rechej, na yakij poshyreno rezhyom nerухомої речі*. Yurydychnyj visnyk. Povitryane i kosmichne pravo. 1. P. 71–74. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau\\_2014\\_1\\_16](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2014_1_16). [in Ukrainian].
11. Kryvoruchko V. O. (2017). *Tsyvilno-pravove rebulivuvannya dohovoriv enerhopostachannia : dys ... kand. yuryd. nauk: 12.00.03*. Kharkiv. 217 p. [in Ukrainian].
12. Kochoi S. M. (2001). *Prestupleniya protiv sobstvennosti v zakonodatelstve Latvi, Belorussii, Azerbaydzhana*. Zakonodatelstvo. 2. P. 59–62. [in Russian].
13. Boyko S. Ya. (2016). *Moshennichestvo v ugolonom zakonodatelstve stran blizhnego zarubezhya*. Obshchestvo i pravo. 4 (58). [in Russian].



UDC 351.77:351.86

**Klantsa Andrii Ivanovych**

*Master of Social Development,  
doctoral student of the chair of public governance and administration  
of the Ukrainian State Employment Service Training Institute,  
Candidate of Medical Sciences*

## **THE MAIN INDICATORS OF MAINTAINING PUBLIC HEALTH AS A CONDITION OF NATIONAL SECURITY OF THE STATE**

**Klantsa A. I. The Main Indicators of Maintaining Public Health as a Condition of National Security of the State**

**Abstract.** Within the framework of this article a theoretical and methodological analysis of the main indicators of public health quality has been made, the content of indicators of public health quality has been identified and their main structural elements have been identified, the ways of testing them within the different national health systems are shown, their challenges, Which restrain the dynamic methodology of public health development in the modern postmodern world, and thus challenge the national security of the modern state.

**Key words:** *health, health, public health, national security, national interests, national health systems, social security in public health, medical and demographic indicators, public health index, Resource and infrastructure potential of the society, health care organizations, medical services, public health efficiency, human development index, indicators of national prosperity.*

*Problem setting in general and its connection with important scientific or practical tasks.* Public health of the nation, being a definite integral system of forms, and methods of psychological and physical security of citizens, does not allow identifying clear cut-backs in the quality of life of citizens, excluding the relevant parameters of public safety and social development of society. This is possible only through the application of the main indicators of public health as a condition of national security of the state. In order to unify the modular method of assessing the public health of the nation it is expedient to have objective indicators that reveal its internal content, which determines the appropriate level of social and national security of the state.

*Selection of previously unsettled parts of the general problem which this article is dedicated to.*

In order to unify the modular method of assessing the public health of the nation it is advisable to have objective indicators that reveal its internal content. These indi-

cators traditionally include: 1) medical and demographic; 2) morbidity; 3) disability; 4) physical health [1, p. 237]. The methodology for analyzing such indicators should include identification and ranking of them according to the criteria of extensiveness, intensity, correlation and factual evidence. It is these indicators and criteria for their identification and ranking that allow the elaboration of a corresponding index of public health and its functional impact on the system of national security of the state. Such indicators play a strategic role in the process of adopting effective government-management decisions in the field of health care, which is manifested through appropriate organizational and legal forms, which include: drafting legal acts of legislative and executive bodies; preparation of projects, orders, methodical recommendations, instructions; elaboration of comprehensive or targeted medical and social programs; conducting optimization of the network of health facilities; improvement of the system

of training and retraining of medical personnel [2, p. 74].

*An analysis of recent researches and publications, which initiated the solution of this problem and which the author relies on.* In the XXI century there are new approaches to the identification of public health indicators, first and foremost, the emergence of «fundamentally new technologies, medicines, medical devices, instruments and tools that relate to its endpoints, in particular mortality, morbidity, disability» [3].

*Formulating purposes of the article (the task setting).*

The purpose of this article is to carry out a theoretical and methodological analysis of the main indicators of the quality of public health. The achievement of this goal leads to solving the following research tasks, namely: to identify the content of the indicators and to reveal their main structural elements, to show the ways of their testing within the various national health systems, to identify their challenges, which restrain the dynamic methodology of public health development in the modern postmodern world, and thus challenge the national security of the modern state.

*Presentation of the main research material with the full justification of the obtained scientific results.*

Within the framework of this research, particular attention should be paid to the main indicators that allow a clear traceability of the impact of public health on certain strategic and technological factors.

1. *Dependence of the quality of public health on the principles and approaches to its financing.*

Since the end of the twentieth century, most developed countries from year to year increase public spending on health care, which thereby serves to improve the quality and availability of medical services. The expediency of increasing financing for health care is due to a number of objective factors, among them:

a) demographic transition to the modern way of reproduction of the population, which is accompanied by the restruc-

turing of pathologies, declining fertility and aging population [4];

b) growth of nosological forms, which is characterized by an increase in the rates of chronic diseases;

c) high inflation, which blocks high-level scientific research in the field of medicine and application of high innovative technologies;

d) growth of the volume of medical services and application of high-cost means of preservation and development of public health;

e) empowerment of patients, increasing public attention to maintaining their own health [5];

f) increasing the bureaucracy in the healthcare system, in particular in its managerial and service sector, and the use of funds for other purposes.

It is these factors that determine the growth of health care expenditures, which is reflected in the increase of 1 % of GDP during each century on health care. So for example «if in the 20 years of the twentieth century, the civilized world spent on the health needs of 0.7–1.2 GDP, which increased the indicators of public health, then at present in the developed countries of Europe, these costs are already — 9 % of GDP, and in the USA — almost 15 %» [6]. According to D. Glews, most of the countries that are in high need of increasing health care costs, but their development indicators do not give them such an opportunity, they do not have a healthy population, as always «sick economy is a sick population» [7]. That is why, in order to ensure normal public health, the World Health Organization is recommended to allocate in the developed countries a minimum of 6–8 % of GDP and 5 % of GDP in developing countries [7]. Experts unanimously base their position on the fact that \$ 80 health care expenditure as it is in the US, with a GDP of \$ 2,500 per citizen, fully provides his medical and sanitary needs. Following that, «an increase in the share of the gross national product by

1000 dollars increases the average life expectancy by 0.5 years, and an increase in the individual income of citizens by \$ 1000 increases this figure by one year» [8].

It is also important to note the rather contradictory tendency that is becoming characteristic for some states, namely, increasing the cost of health care does not always guarantee its effectiveness, and in some countries, even there are dynamic indicators of falling quality of medical services. That is why, in the 21st century, most states choose the policy of reducing public health indicators to GDP, arguing that spending growth does not guarantee the desired effect of public health, the more so that «spending more than 12 % of GDP does not give at all concrete results on health indicators at the population level» [9]. Moreover, the position of certain scholars is sufficiently substantiated, which proves that with an increase in the amount of money, 12 % of GDP, which is invested in health care the effect of saturation on its effectiveness comes — that is, «the effectiveness of health as a system no longer increases, despite to increase the financial resources allocated to it» [9].

Hence, the increase in health care expenditures, which is not accompanied by an improvement in the quality of health of the population, indicates a certain declarativeness of the existing health care systems of the modern world and appropriateness of their radical reformation. That is why, according to experts from the World Health Organization, if the level of financing health care is higher than 12 % of GDP, does not provide a desirable increase in public health indicators, this indicates that the existing health care system is not able to control the level of public health and does not guarantee the possibility of healing a significant number of people from the not complex diseases. At the same time, «the real significance for financing health care is not the percentage of GDP, which is uneven in each country, but the real amount al-

located to health care, which is for each resident» [10].

In majority of the transitional states, citizens are protected by the average of \$ 500 per citizen on the average, depending on their purchasing power, and in the developed countries of Eastern and Central Europe, in particular, England, Spain, Italy, Canada, Israel, these costs range from 1,000 to 2000 From 2000 to 4000 dollars are allocated in Germany, Denmark, the Netherlands, France, Japan [11]. In Ukraine, the main source of financing health care in Ukraine in 2017 is the state budget (62 %), which expenditure structure is dominated by wage costs of 45.2 %, medicines (21.0 %), food (7.5 %), utilities (5 %), procurement and servicing of medical equipment (2.8 %), major repairs (1.7 %), soft supplies (0.2 %) and other expenses (16.6 %) [12]. In general, most expert researches prove that the «high level of GDP from the state budget is enough to allocate only 5 % to ensure a sufficiently high level of health care and organization of the national health system» [11].

It is also worthwhile to determine that each state, depending on resource provision of the health system, has its innovative technological potential «with its optimum of efficiency per one percent of GDP, which is invested in health care, which averages from 5 % to 8 % of GDP» [13]. This indicates that, for the most part, only sufficiently wealthy states allocate more than 8–10 % of GDP to public health, which, on average, is equivalent to \$ 1,000 per citizen, have a sufficiently powerful system of guarantees of social security of citizens. Proceeding from socio-geographical and historical conditions, the health care system of each state has a clear mental regulation, which determines the resource efficiency of its effectiveness. So, for example, the high potential of socio-economic and political development of the state allows the widespread use of the latest innovative technologies, and therefore the level of investment of their financial resources is



rather high in comparison with the countries that are under transitional conditions of development. Proceeding from that, in certain states of the modern world, the minimum standards for the provision of medical services on a free basis are legitimized, thus revealing anthropocentric principles of state policy.

2. *Dependence of the effectiveness of health services on the infrastructural provision of public health efficiency.* A traditional state characterized by a high level of its responsibility to society in its sphere of competence includes «the creation of an adequate health system for a given country, including infrastructure, a system of training and advanced training of health workers, development of medical science, provision of medical safety, safety of the sphere of existence of people, food security, creation of safe and healthy working conditions, life and rest of citizens, ensuring a sufficient level of welfare of citizens, financing health and implementation of environmental measures». [14] Within the framework of systematization of gnostic indicators of public health as a condition of national security of the state, in addition to increasing the level of financing of health care, which is traditionally formalized through the ratio of GDP expenditure and infrastructure provision of health care, special attention should be paid to the indicators of the welfare of citizens and the index of development of human the potential that determines parameters for increasing the duration of healthy life and reducing mortality.

3. *The indicator of national welfare and welfare of citizens* indicates the direct dependence of health care on the welfare of the nation and citizens and is expressed through the total GDP per capita. In view of this, «states with GDP of over \$ 2,000 per capita, from this sum more than \$ 1,000 are allocated to health care, have high enough public health indicators» [15].

Particular attention in this regard should be paid to the indicators of public health in

Japan, which serve as a peculiar benchmark for most states, who seek to synchronize the biological features of the human body with indicators of the expected duration of his life. Unlike Japan in Western Europe, life expectancy is lower by 3–5 %, in Central and Eastern European countries by 8–10 % lower, and by 8–10 % lower in post-Soviet countries. This indicates an objective need to increase public health financing by approximatively 30–40 % (in particular, raising the GDP by 80 % per capita on average by an average of \$ 2,000) and resources health care, welfare of the population in order to achieve the expected life expectancy. According to experts from the World Bank, «most states in Western Europe, North America and Japan have already practically reached the highest levels of public health for the biological capabilities of the human body, with an average life expectancy of 85 years» [16].

Moreover, it is worth noting that it is personal well-being that is to a large extent a determining factor in the level of public health. An analysis of gnostic indicators of public health can identify the appropriate parameters of life expectancy among different social strata, in particular, that poor forms of suffering are the most affected by various forms of disease, in contrast to those who are wealthy, despite the fact that they consume almost 50 % of their resources, which are spent on the health care system. Due to this, gnostic indicators of public health in developed countries symbolize almost ten times the gap in per capita income, because of this, wealthy people are less ill and have lower mortality rates, and therefore declare greater need for medical services.

4. *The gender indicators of public health* indicate the difference in physical life expectancy between women and men. In the modern world there is a tendency to shorten the life expectancy of men in contrast to the life of women «almost seven times, due to injuries, diseases of the blood circulation, respiratory and digestive or-

gans [17]. This is despite the fact that the request for medical care among women is significantly higher than that of men in the world, which according to I. Raiden is due to higher biological endurance of the body of women and the instinct of self-preservation of the mother. At the same time, the diametrical fall in the life expectancy of men is explained by the «implementation of their role functions, increased responsibility for the family in the period of complex socio-economic transformations, the more frequent break of marital relations, work in more difficult conditions than women, attempts to resolve certain social and economic disadvantages by increasing the use of alcohol, increasing suicide rates and other traumatic situations» [17].

5. *Educational indicators of public health* indicate the deterministic dependence of public health on the level of education of citizens. In this respect, the educational indicator is an aggregate indicator, which includes «the profile of occupations, citizens, their material wealth, general and hygienic culture, the ability to perceive recommendations for obtaining the necessary medical care» [18]. According to experts from the World Bank, public health and mortality rates among the population, who performs physical labor 2.5 times more than those of intellectual one. At the same time, in the modern world there is a rather interesting trend, which shows that in «countries where more than 90 % of educated women, the mortality rate of infants is three times lower than in those countries where the level of education of women is less than 35 %» [18].

6. *Human Development Index, as a Gnostic Indicator of Public Health*. According to the index of human development, countries are divided into three groups: countries with a high level of human development (Index from 1.0 to 0.80), with a life expectancy of 75 years, with an average level (from 0.799 to 0.500) of 68, and with a low level (from 0.499 and below) 52.9 years [19]. The statistics also demonstrate that in countries with a high level of human development, which is accompanied by a high level of well-being, the expected life expectancy is 18.5 years higher than in countries with low human development and, therefore, low income levels.

*Conclusions from this research and prospects for further exploration in this direction*. Thus, our analysis of the basic indicators of public health quality allowed us to propose an author's conception of identifying their content and systematizing the main structural elements, according to it ways of their testing in different national health systems are presented, and their challenges are restrained dynamic methodology of public health development in modern postmodern society, where a person loses his resource status turning into a means of functioning of certain institutions forms of life. This approach raises the issue of identifying key indicators of public health, which serve as a condition for national security of the state. It is this conceptual section that provides the prerequisites for further development of this problematic within the framework of various research approaches.

#### REFERENCES:

1. Shchepin O. P. (2017). Public health is the basis of health care development. National Research Institute of Public Health. Russian Academy of Medical Sciences. Moscow. Russia. 376 p. [in Russian].
2. Zobov R. A., Kelyasyev V. N. (2014). Methodological problems of research of social health in the context of socialization of the person. In: Actual problems of social health research. I. I. Experience in socio-philosophical analysis. SPb. CHIMIZDAT. P. 61–84. [in Russian].
3. Terry R. F. et al. (2015). Mapping global health research investments, time for new thinking — a Babel Fish for research data. Health Research Policy and Systems. URL: <http://dx.doi.org/10.1186/1478-4505-10-28> PMID:22938160.
4. World Health Organization (2015). Research priorities for zoonoses and marginalized infections. Geneva. 459 p.
5. Costa C. H. et al. (2015). Vaccines for the leishmaniases: proposals for a research agenda, PLoS Neglected Tropical Diseases. URL:

- <http://dx.doi.org/10.1371/journal.pntd.0000943> PMID:21468307.
6. European Health Policy Conference: Opportunities for the Future (2016). Vol. 1–5. WHO. Copenhagen. 711 p.
  7. Health People 2000 (2016). National Health Promotion and Disease Prevention Objectives (U. S. Department of Health and Human Services). Washington.
  8. McDowell M. A. et al. (2011). Leishmaniasis. Middle East and North Africa research and development priorities. PLoS Neglected Tropical Diseases. URL: <http://dx.doi.org/10.1371/journal.pntd.0001219> PMID:21814585.
  9. The malERA Consultative Group on Health Systems and Operational Research (2011). A research agenda for malaria eradication: health systems and operational research. PLoS Medicine. URL: <http://dx.doi.org/10.1371/journal.pmed.1000397> PMID:21311588.
  10. Lienhardt C. et al. (2016). What research Is needed to stop TB? Introducing the TB research movement. URL: <http://dx.doi.org/10.1371/journal.pmed.1001135> PMID:22140369.
  11. Tol W. A. et al. (2011). Research priorities for mental health and psychosocial support in humanitarian settings. PLoS Medicine. URL: <http://dx.doi.org/10.1371/journal.pmed.1001096> PMID:21949644.
  12. The Law of Ukraine «On the State Budget for 2017». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1801-19>. [in Ukrainian].
  13. Tomlinson M. (2017). Setting priorities in child health research investments for South Africa. PLoS Medicine, available at:<http://dx.doi.org/10.1371/journal.pmed.0040259> PMID:17760497
  14. Nicolau, I et al. (2015), Research questions and priorities for tuberculosis: a survey of published systematic reviews and meta-analyses. PLoS ONE. URL: <http://dx.doi.org/10.1371/journal.pone.0042479> PMID:22848764.
  15. Fontaine O. et al. (2015). Setting research priorities to reduce global mortality from childhood diarrhoea by 2015. PLoS Medicine. URL: <http://dx.doi.org/10.1371/journal.pmed.1000041> PMID:19278.
  16. Sharan P. et al. (2009). Mental health research priorities in low- and middle-income countries of Africa, Asia, Latin America and the Caribbean. The British Journal of Psychiatry. URL: <http://dx.doi.org/10.1192/bjp.bp.108.050187> PMID:19794206.
  17. Rudan I et al. (2011). Setting research priorities to reduce global mortality from childhood pneumonia by 2015. PLoS Medicine. URL: <http://dx.doi.org/10.1371/journal.pmed.1001099> PMID:21980266.
  18. Lawn J. E. et al. (2011). Setting research priorities to reduce almost one million deaths from birth asphyxia by 2015. PLoS Medicine. URL: <http://dx.doi.org/10.1371/journal.pmed.1000389> PMID:21305038
  19. Health technology assessment programme (2016). National Institute for Health Research. London. URL: [www.hta.ac.uk/funding/HTAremits.shtml](http://www.hta.ac.uk/funding/HTAremits.shtml).



УДК 351.74

**Довгань Валерій Іванович**

*Головний науковий співробітник науково-дослідного відділу  
Національної академії Державної прикордонної служби України  
імені Богдана Хмельницького,  
доктор наук з державного управління, професор*



**Харченко Сергій Олександрович**

*Здобувач Національної академії  
Державної прикордонної служби України  
імені Богдана Хмельницького*

**ПРОБЛЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ  
ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В ДІЯЛЬНОСТІ  
ОРГАНІВ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ  
ПРИ ВЗАЄМОДІЇ З ОКРЕМИМИ  
ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ**

**Dovhan V. I., Kharchenko S. A. The Problem of Ensuring Information Security in the Activities of the Security Service of Ukraine in the Interaction with Certain Government Bodies**

**Abstract.** The paper considers the problems of ensuring the information security of the activities of the Security Service of Ukraine whilst interacting with certain government bodies, in particular with the State Border Service of Ukraine and the State Fiscal Service of Ukraine. It has been established that the system «Arkan» acts as a means of analytical support for the bodies of the Security Service of Ukraine on issues of national security of Ukraine. Its interdepartmental nature provides additional opportunities for coordinating the activities of law enforcement and other state authorities, but it requires the creation of additional elements to protect the information from unauthorized interference. The necessity of providing the Security Service of Ukraine (as the leading state body in ensuring national security of Ukraine) with the function of protection of the integrated interdepartmental network «Arkan» from unauthorized exposure has been grounded.

**Key words:** *security, information security, unified protection system, telecommunication systems, information and telecommunication systems.*

**Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.** Динамізм сучасного інформаційного простору вимагає від органів влади своєчасного реагування на ризики, з якими вони стикаються у своїй інформаційній діяльності. Особливо актуальним це є у сучасний період формування інтегрованих інформаційних баз даних. Серед різних органів держав-

ної влади першість у цій сфері належить ДПСУ та ДФС України. Причина цього полягає у частковій спорідненості завдань з забезпечення елементів національної безпеки які покладено на ці органи. Відповідно виникає необхідність наукового аналізу проблеми забезпечення інформаційної безпеки діяльності органів Служби безпеки України при взаємодії з окремими органами державної влади.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття.** Проблема забезпечення інформаційної безпеки органів державної влади, турбує багатьох дослідників сучасного суспільства, їй присвячений значний обсяг дослідницької літератури. Зокрема, вагомий внесок у розкриття цієї проблематики зробили такі науковці як: В. М. Абакумов, В. С. Безрученко, І. Р. Березовська, Л. О. Євдоченко, Г. М. Линник, А. В. Логінов, Д. О. Мороз, О. В. Стоцький, А. В. Шапка та інші.

У той же час, аналіз наукової літератури показує, що методологічні аспекти дослідження інформаційної безпеки діяльності органів Служби безпеки України опрацьовані недостатньо. На сьогодні переважає вибірковий підхід до окремих аспектів цієї проблеми, переважно, технічний. Крім того, недослідженими залишаються питання забезпечення інформаційної безпеки діяльності органів Служби безпеки України при взаємодії з окремими органами державної влади.

**Формулювання цілей дослідження (постановка завдання).** Враховуючи вищезазначене, метою цього дослідження є окремі аспекти забезпечення інформаційної безпеки діяльності органів Служби безпеки України при взаємодії з окремими органами державної влади (зокрема ДПСУ та ДФС України).

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Конституція України (ст. 17) визначає, що захист суверенітету і територіальної цілісності України є найважливішою функцією держави. Основним правоохоронним органом спеціального призначення, що забезпечує недоторканість державного кордону та охорону суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні, є Служба безпеки України, Державна

прикордонна служба України, Державна фіскальна служба та Національна поліція. Проте, остання діє лише в межах території України, а по периметру кордонів взаємодіють перші три служби та розвідувальні органи України.

Найбільше інформаційних потоків зосереджено у межах ДПСУ. Вона здійснює охорону державного кордону України на суші, морі, річках, озерах та інших водоймах, охорону суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні, бере участь у боротьбі з організованою злочинністю та протидіє незаконній міграції на державному кордоні України в межах контрольованих прикордонних районів. Однією з основних функцій даної служби є контрольна діяльність, а також пропуск через державний кордон України осіб, транспортних засобів, вантажів, виявлення і припинення випадків незаконного їх переміщення. Завершення біполярної конфронтації серйозно змінило порядок денний досліджень прикордонного контролю. Гострота військової загрози у глобальному масштабі знизилася. Набрали обертів процеси глобалізації, що виразилися в різкій інтенсифікації транскордонного співробітництва. Швидкість і щільність транскордонних потоків стали виміром процвітання економіки, а їх зниження створювало, як вважалося, загрозу величезних фінансових та інших втрат, призвело до загострення соціальної ситуації у прикордонній та до кризи транскордонних транспортних мереж.

У 1990-ті роки представники митної служби США заявляли про те, що ретельна перевірка кожної вантажівки на наркотики за два тижні призвела б до утворення 2000-кілометрової черги від Мехіко до американо-мексиканського кордону [5]. На сьогодні територія України залишається основним шляхом транзиту нелегальних мігрантів і є частиною Центральноєвропейського маршруту — одного з п'яти транскор-

донних маршрутів нелегальної міграції, що ведуть з усього світу до країн Європейського Союзу. Питання про роль кордонів опинилося в центрі уваги політичних географів і міжнародників-постмодерністів. Вони висунули тезу про те, що в умовах глобалізації кордони втрачають значення маркерів територіальних меж легітимності держав і регуляторів транскордонних потоків. Ці симптоми в зарубіжній літературі позначаються термінами «deterritorialisation» і «debordernisation», і є не цілком придатними для українського слововжитку [2]. Вищеперераховані негативні явища стали можливими у зв'язку з недосконалістю організаційно-правових заходів при здійсненні взаємодії між окремими органами державної влади та СБУ, дублюванням функцій органів, що здійснюють контроль, відсутністю чіткого механізму взаємодії публічних органів управління, на які покладено функції здійснення охорони державного кордону.

Сучасний стан та динаміка розвитку інформаційного середовища зумовлюють ідентифікацію інформації як одного з найважливіших ресурсів функціонування соціуму. Інформацію широко використовують у всіх сферах суспільного життя, що пояснюється її різноманітністю та диференційованою прикладною значимістю. Так, Т. В. Субіна стверджує, що основною сферою використання інформації є в тому числі і органи державної влади [4, с. 22]. До таких органів належить і Служба безпеки України, яка є основним фігурантом дослідження.

Процеси управління будь-якою державою здійснюються на основі прийняття управлінських рішень, для обґрунтування яких і використовується значний масив інформації. Її збір, обробка та систематизація дозволяють чітко визначити цілі та засоби досягнення поставленої мети. Тому робота з інформацією передбачає її збір, збереження та захист від несанкціонованого

втручання. Практичним засобом реалізації цього стала інформаційна система «Аркан». Наголосимо, що «Аркан» це інтегрована міжвідомча автоматизована система обміну інформацією з питань контролю осіб, транспортних засобів та вантажів, які перетинають державний кордон. Суб'єктами системи «Аркан» є Адміністрація Державної прикордонної служби України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Міністерство внутрішніх справ України, Державна фіскальна служба, Міністерство закордонних справ України, Міністерство праці та соціальної політики України [3]. При цьому розпорядником системи «Аркан» є Адміністрація Державної прикордонної служби України.

Система «Аркан» створюється з метою своєчасного, достовірного та функціонально повного інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності суб'єктів системи стосовно здійснення ними заходів із запобігання і недопущення в'їзду в Україну або виїзду з України осіб, яким згідно із законодавством не дозволяється в'їзд в Україну або яких тимчасово обмежено в праві виїзду з України, у тому числі згідно з дорученнями правоохоронних органів, розшуку в пунктах пропуску через державний кордон осіб, які переховуються від органів слідства та суду, ухиляються від відбуття кримінальних покарань, припинення протиправної діяльності фізичних і юридичних осіб, які незаконно переправляють мігрантів в Україну або транзитом переміщують їх через територію України, посилення контролю за додержанням правил в'їзду, виїзду, перебування в Україні іноземців та осіб без громадянства, а також виконання інших завдань у правоохоронній сфері згідно із законодавством.

Таким чином система «Аркан» є не лише інформаційним масивом даних, вона виступає засобом аналітичного супроводу органів СБУ, діяльність яких

спрямована на забезпечення національної безпеки України. Її міжвідомча природа відкриває не лише додаткові можливості координування діяльності правоохоронних та інших державних органів влади, але й вимагає створення додаткових елементів захисту такої інформації від несанкціонованого втручання. З організаційно-тактичного погляду такий захист має бути покладено саме на СБУ.

Іншим вагомим елементом забезпечення інформаційної безпеки виступає система «Інспектор-2006» розроблена ДМСУ та використовується ДФС України. Переважна більшість функцій і завдань, покладених на органи митного контролю під час здійснення митного контролю, мають організаційно-контролюючий характер. Митні органи наділені виключними повноваженнями щодо здійснення державної митної справи, зокрема, в частині проведення митного контролю як основної форми реалізації владних повноважень, що знаходять своє зовнішнє вираження у забезпеченні правильного застосування, неухильного дотримання та запобігання невиконанню вимог законодавства з питань державної митної справи та створення сприятливих умов для полегшення торгівлі.

При цьому, форми та обсяги контролю, достатнього для забезпечення додержання законодавства з питань державної митної справи та міжнародних договорів України при митному оформленні, обираються на підставі результатів застосування системи управління ризиками. Використання новітніх інформаційних технологій, та модернізація митної системи у напрямку спрощення її оптимізації — один із небагатьох шляхів вирішення даного питання.

Зараз в українській митниці як основний використовується програмно-інформаційний комплекс (далі — ПІК) «Інспектор-2006». В ньому застосована автоматизована система — аналіз та управління ризиками. Зазначений

ПІК вже давно не отримував значних оновлень, що робить його досить вразливим для несанкціонованого впливу. Водночас інформаційно-аналітичні можливості ПІК «Інспектор-2006» ефективно доповнюють змістові сегменти згаданої нами вище системи «Аркан», а відповідно вимагатимуть додаткового захисту від зовнішнього впливу.

В умовах сьогодення, ДФС України застосовує у межах відомчої інформаційної системи новітні інформаційні технології, та започатковує розробку більш сучасного програмного забезпечення для митних органів. Прикладом для цього може бути створення модульної системи автоматизованого митного контролю — АСАУР (Автоматизована система аналізу та управління ризиками) [1]. В даному випадку нас цікавить саме єдина система, тому що нагромадження великої кількості складних та дорогартісних програмних забезпечень — це шлях до зайвих витрат та низької дієздатності.

Загальне уявлення про підходи до застосування та інструменти системи управління ризиками в митній службі України можна отримати з аналізу нормативно-правових актів, що регулюють це питання, зокрема, Порядку здійснення аналізу та оцінки ризиків, розроблення і реалізації заходів з управління ризиками в митній службі України, затвердженого наказом Міністерства фінансів від 31.07.2015 № 684 «Про затвердження Порядку здійснення аналізу та оцінки ризиків, розроблення і реалізації заходів з управління ризиками для визначення форм та обсягів митного контролю».

Серед проблемних питань застосування автоматизованої системи аналізу та управління ризиками можна відзначити складність її використання, яке потребує високого рівня фахової та спеціальної підготовки як посадових осіб, які здійснюють розроблення профілю ризику, так і тих, які імплементують його

до системи. Виходячи з цього, необхідні порівняно більші затрати часу на підготовку проекту профілю ризику та його програмну імплементацію. Дана проблема стосується не тільки схеми оцінки ризику за МД, а й структури профілю ризику (яка значною мірою і обумовлює цю проблему), однак, по-перше, вона може бути зменшена за рахунок використання так званих рамкових профілів ризику (такі профілі містять визначений при затвердженні профілю перелік індикаторів, які доповнюються новими значеннями в робочому порядку, по мірі потреби в їх актуалізації), по-друге, переваги підходу, що використовується, очевидні, оскільки структура профілю ризику і схема оцінки ризику за митними деклараціями дозволяють, зокрема, підвищити точність профілів ризику, застосовувати складні і нестандартні алгоритми перевірки з використанням визначених індикаторів ризику.

Також необхідно відзначити, що використання автоматизованих систем значно спрощує оцінювання ефективності будь-яких параметрів самої системи, оскільки оброблена й сортована інформація, усі аспекти певних процесів у системі фіксуються та можуть бути надані користувачу у необхідному вигляді згідно заданих параметрів пошуку та аналізу.

У діяльності АСАУРа знаходить своє втілення позитивний досвід який може бути запозичено СБУ у процесі забезпечення інформаційної безпеки при взаємодії СБУ з окремими органами державної влади. Справа у тім, що до згаданого «Аркану» входять такі бази даних як дані:

1. Служба безпеки України: відомості про осіб, яким СБУ заборонено в'їзд в Україну; відомості про осіб, стосовно яких є доручення СБУ; відомості про транспортні засоби, стосовно яких є доручення СБУ;

2. Служба зовнішньої розвідки України: відомості про осіб, стосовно яких є доручення СЗРУ.

3. Міністерство внутрішніх справ України: відомості про осіб, яким МВС заборонено в'їзд в Україну; відомості про осіб, стосовно яких є доручення МВС; відомості про втрачені, викрадені та оголошені недійсними документи, що дають право на виїзд з України та в'їзд в Україну; відомості про транспортні засоби, що перебувають у розшуку; відомості про фізичних осіб, які перебувають у розшуку; відомості про транспортні засоби, зареєстровані в Україні, у тому числі на підставі виданих митними органами посвідчень на право реєстрації та вантажних митних декларацій; відомості про викрадені предмети культурної спадщини; відомості про транспортні засоби, стосовно яких є доручення МВС.

4. Державна прикордонна служба України: відомості про осіб, яким органами охорони державного кордону заборонено в'їзд в Україну; відомості про осіб, стосовно яких виконано доручення правоохоронних органів, у тому числі СБУ і МВС ; відомості про вилучені, утрачені, викрадені та оголошені недійсними документи, що дають право на виїзд/в'їзд в Україну; відомості про затримані транспортні засоби, які перебувають у розшуку; відомості про документи, видані установами МЗС і МВС, у яких виявлено несправності під час здійснення паспортного контролю; відомості про візи, видані установами МЗС, у яких виявлено несправності під час здійснення паспортного контролю; відомості про осіб, які перетнули державний кордон; відомості про осіб, яким органами охорони державного кордону відмовлено у перетинанні державного кордону; відомості про осіб, яких затримано за організацію незаконного переміщення через державний кордон; відомості про осіб, стосовно яких органами дізнання Держприкордонслужби порушено кримінальні справи; відомості про іноземців та осіб без громадянства, які не виїхали з України по закінченні строку перебуван-



ня в Україні; відомості про транспортні засоби, стосовно яких виконано доручення СБУ і МВС.

5. ДФСУ: інформація про митне оформлення транспортних засобів, які перетинають митний кордон; інформація про перетинання вантажами митного кордону; відомості про порушників митного законодавства; Відомості про юридичних та фізичних осіб-підприємців, які перебувають на податковому обліку (з метою перевірки правових підстав в'їзду і реєстрації іноземців та осіб без громадянства); відомості про осіб, стосовно яких є доручення ДПА.

Діюча та перспективна модель забезпечення інформаційної безпеки міжвідомчої інформаційної мережі відображена на рис. 1 та 2.

Водночас, ці бази даних не обладнані елементом подібним до Автоматизо-

ваної систем аналізу та управління ризиками ДФС України. Цей модуль допомагає у найбільш важливому для оцінки та передбачення вірогідних загроз національній безпеці — формуванню профілів ризику. Сьогодні у системі відсутній модуль обробки даних вміщених у цих базах даних.

Відповідно, постає необхідність розробки подібної частини інформаційної системи з метою створення на базі СБУ Інтегрованої системи аналізу та управління ризиками в інформаційній сфері. Вже найближчим часом подібна система може використовувати інструментарій засновані на технології штучного інтелекту як європейська розробка iBorderCtrl (це проект, який використовує систему штучного інтелекту (AI) і буде реалізований за допомогою віртуальної системи охорони, голов-

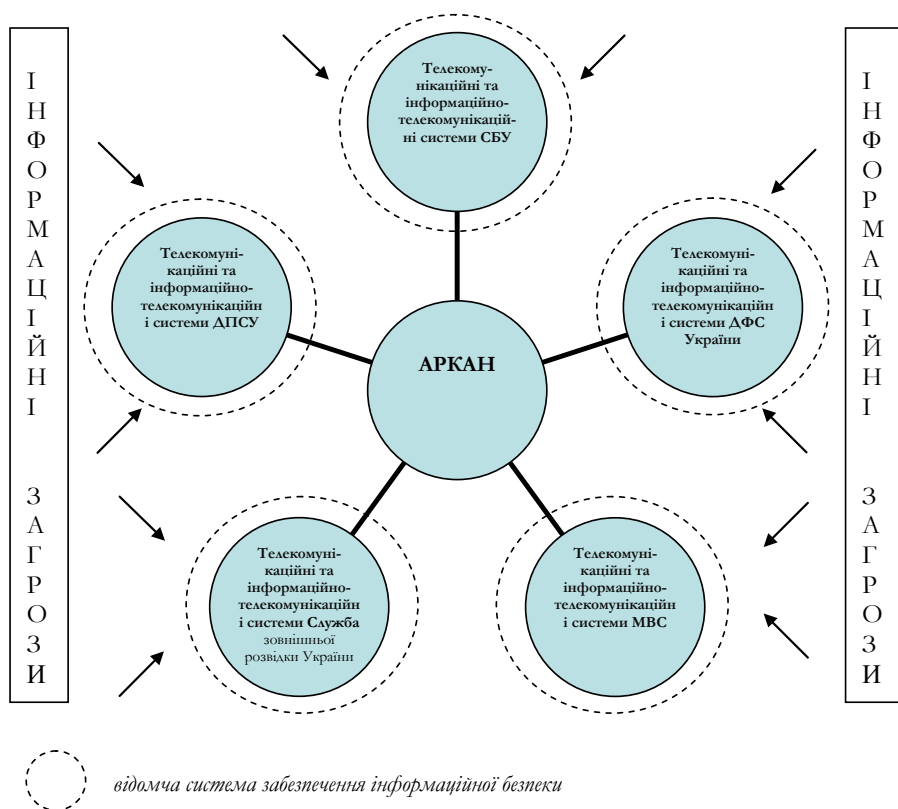


Рис. 1. Діюча модель забезпечення інформаційної безпеки міжвідомчої інформаційної мережі.  
Примітка. Запропоновано автором

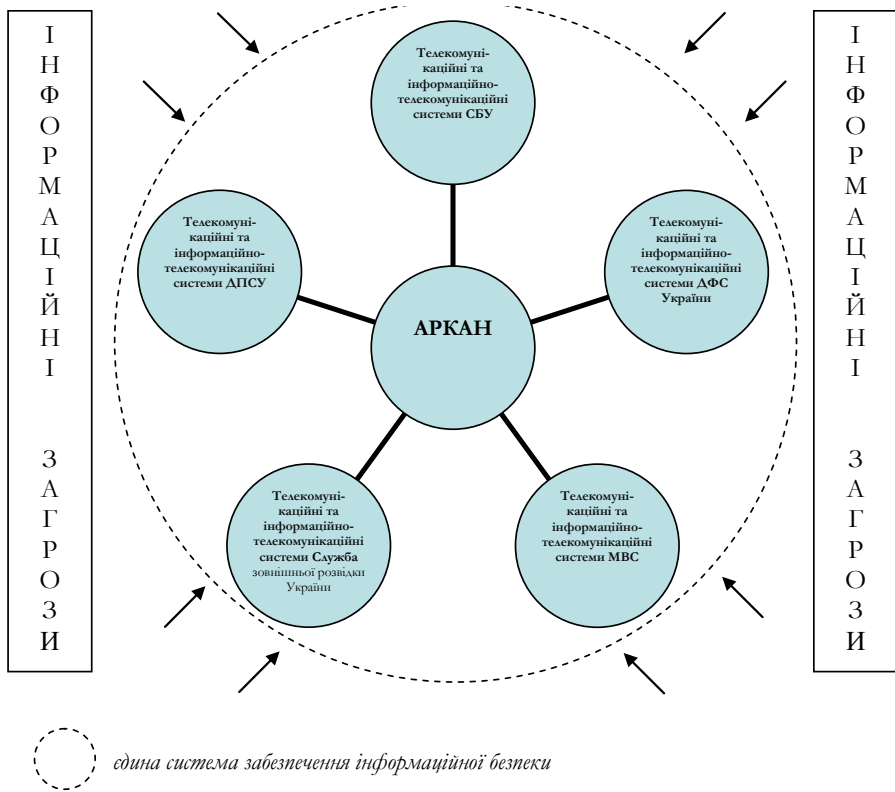


Рис. 2. Перспективна модель забезпечення інформаційної безпеки міжвідомчої інформаційної мережі.  
Примітка. Запропоновано автором

ною метою якої є виявлення будь-яких ознак неправдивих свідчень при перетині кордону).

**Висновки та перспективи подальших досліджень.** Удосконалення забезпечення інформаційної безпеки діяльності органів Служби безпеки України при взаємодії з окремими органами державної влади має відбуватися у двох площинах. По-перше, на СБУ має бути покладено функцію забезпечення від несанкціонованого впливу інтегрованої міжвідомчої мережі «Аркан». Це пов'язано з тим, що дотепер кожне відомство маючи свою власну базу даних вибудовувало і власну схему захисту інформаційних систем від зовнішніх загроз. З одного боку це знижує комуніка-

ційні можливості координації діяльності, а з іншого ускладнює захист від негативного впливу від ймовірних загроз. Функціонування інтегрованої інформаційної мережі робить її більш уразливою перед зовнішніми загрозами, а тому вимагатиме нових підходів до захисту. По-друге, інтегрована система набуде своєї ефективності лише після включення до неї аналітичного модуля, який дозволить ефективно обробляти інформаційні потоки на основі системи аналізу ризиків та пропонувати варіанти реагування на виявленні загрози. Такий захист за нашим задумом має бути покладено саме на СБУ як провідний державний орган у забезпеченні національної безпеки України.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Автоматизована система аналізу та управління ризиками // Мігма енциклопедія :

у 3 т. / І. Г. Бережнюк (відп. ред.) та ін. — Хмельницький : ПП Мельник А. А, 2014.

— Т. 1: А–З. — 592 с

2. Голунов С. В. Безопасность пограничных пространств / С. В. Голунов // Международные процессы: конфликт и право. — 2010. — Т. 8. — № 2(23).

3. Про затвердження Положення про інтегровану міжвідомчу інформаційно-телекомунікаційну систему щодо контролю осіб, транспортних засобів та вантажів, які перетинають державний кордон: Наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України, Державної митної служби України, Державної податкової адміністрації України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства закордонних справ України, Міністерства праці та соціальної політики України, Служби безпеки України, Служби

зовнішньої розвідки України від 3 квітня 2008 року № 284/287/214/150/64/175/266/75 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0396-08>.

4. Субіна Т.В. Адміністративно-правове забезпечення інформаційної безпеки в органах державної податкової служби України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Субіна Тетяна Володимирівна. — Ірпінь, 2010. — 219 с.

5. Smart Border Declaration. Building a Smart Border for the 21st Century on the Foundation of a North American Zone of Confidence [Electronic source] // Foreign Affairs and International Trade Canada. — 2001. — Access mode: [http://geo.international.gc.ca/can-am/main/border/smart\\_border\\_declarationen.asp](http://geo.international.gc.ca/can-am/main/border/smart_border_declarationen.asp).

#### REFERENCES:

1. Berezniuk I. H. (Ed.) (2014). *Automatyzovana sistema analizu ta upravlinnia ryzykamy* [Automated system of analysis and risk management]. Mytna entsyklopediia : u 3 t. [Customs Encyclopedia: in 3 vols.]. Khmelnytskyi. PP A. A. Melnyk. T. 1: A–Z. 592 p. [in Ukrainian].

2. Holunov S. V. (2010). *Bezopasnost pogranichnykh prostranstv* [International processes: conflict and law]. T. 8. № 2(23). [in Russian].

3. *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro intebrovanu mizhvidomchu informatsiino-telekomunikatsiinu systemu shehodo kontroliu osib, transportnykh zasobiv ta vantazhiv, yaki peretynaiut derzhavnyi kordon* [On Approval of the Regulation on an Integrated Interagency Information and Telecommunication System for the Control of Persons, Vehicles and Cargo Crossing the State Border]: Nakaz Administratsii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy, Derzhavnoi mytnoi sluzhby Ukrainy, Derzhavnoi podatkovoi administratsii Ukrainy, Ministerstva vnutrishnikh sprav

Ukrainy, Ministerstva zakordonnykh sprav Ukrainy, Ministerstva pratsi ta sotsialnoi polityky Ukrainy, Sluzhby bezpeky Ukrainy, Sluzhby zovnishnoi rozvidky Ukrainy vid 3 kvitnia 2008 roku № 284/287/214/150/64/175/266/75. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0396-08>. [in Ukrainian].

4. Subina T. V. *Administratyvno-pravove zabezpechennia informatsiinoi bezpeky v orbanakh derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy* [Administrative legal providing of informative safety in the organs of STS of Ukraine]: avtoref. dis. ... kand. yuryd. nauk. 12.00.07. Irpin, 2010. 219 p. [in Ukrainian].

5. Smart Border Declaration. Building a Smart Border for the 21st Century on the Foundation of a North American Zone of Confidence (2001). Foreign Affairs and International Trade Canada. URL: [http://geo.international.gc.ca/can-am/main/border/smart\\_border\\_declarationen.asp](http://geo.international.gc.ca/can-am/main/border/smart_border_declarationen.asp).



УДК 347.73(477)

Томчук Оксана Валентинівна

Аспірант Інституту законодавства Верховної Ради України

## ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ КАТЕГОРІЇ «ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ»

Tomchuk O. V. Theoretical and legal analysis of the category «financial security»

**Abstract.** The article investigates the nature and essence of the category «financial security». In this study, the author suggests his own definition of this category, which he forms because of analysis of works of Russian theorists. The questions of philosophical understanding of «security» category, which allowed to determine conditions for the existence of the category «financial security» in the framework of objective reality. Special attention is paid to investigation of financial security in the structure of national security and analysis principles of financial security, which the author divides into separate blocks.

**Key words:** *financial security of the state, national security, external and internal threats, the financial interests of the state, the state of security.*

**Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями.** На сучасному етапі розвитку людства, проблема безпеки стає дедалі актуальнішою, адже ця категорія асоціюється з можливістю повноцінно жити та розвиватися. Особливо гостро, питання безпеки для України постало на початку 2014 року, коли відбувалася анексія Криму та почалася антитерористична операція на Сході країни. Дійсно, зовнішня військова агресія змусила владу замислитися над питанням національної безпеки та її окремими складовими. У таких умовах фінансова безпека, як складова національної безпеки держави має достатньо принципове значення для України.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор.** В сучасній науці аналізом категорії «фінансова безпека» займались Ю. В. Вашай, В. П. Горбулін, Є. В. Караніна, А. В. Лазарева, О. В. Литвиненко та інші вчені. Однак, спеціаль-

ного дослідження теоретико-правових засад категорії «фінансова безпека» не проводилося, що також підтверджує актуальність теми даного дослідження.

**Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.** Останні роки вітчизняні вчені-юристи здебільшого досліджують питання національної безпеки, залишаючи поза увагою зміст її окремих складових, зокрема і фінансової безпеки, що безперечно є неприпустимим. Недостатня наукова обґрунтованість та розробленість природи фінансової безпеки, суттєво гальмує процес розвитку відповідної сфери законодавчого регулювання. У таких умовах, нагальною потребою є теоретико-правовий аналіз сутності категорії «фінансова безпека держави».

**Формулювання цілей статті.** Мета статті полягає у комплексному аналізі правової природи та сутності категорії «фінансова безпека держави», узагальненні уяви про її місце у структурі національної безпеки та визначенні функцій і принципів.

**Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.** У своїй роботі В. Д. Пивоваров та С. М. Драчук зазначають, що «безпека у філософському розумінні має соціальний зміст і у своїх проявах несе риси соціальності й історичності, виступає сутнісною частиною практичної людської діяльності, яка не може існувати поза суспільством, і зміст її залежить від тих змін, що відбуваються в організації життєдіяльності суспільства» [1, с. 77]. Ця теза наводить на думку, що безпека фактично виступає формою і способом існування суспільства, які мають сенс виключно в його межах та позиціонуються як окремий специфічний стан відносин.

На підтвердження цього, Г. П. Ситник зазначає, що «безпека це певний стан системи, за якого вона зберігає свою цілісність, стійкість (стабільність), здатність до ефективного функціонування і прогресивного розвитку, а відтак — можливість надійного захисту усіх її елементів (підсистем) від будь-яких деструктивних внутрішніх і зовнішніх дій» [2, с. 29]. З огляду на це можна говорити, що безпека є умовою суспільного буття, основою його розвитку та концептуальним чинником існування. Утім не зрозумілим є сенс існування цього стану, тобто його природа, що не дозволяє повністю усвідомити зміст категорії «безпека».

Відповідь на це питання у своїй роботі дає О. О. Вовк підкреслюючи, що цей стан базується на «діяльності людей, суспільства, держави, світового співтовариства щодо вивчення, виявлення, ідентифікації та аутентифікації, попередження й усунення небезпек та загроз, мінімізації дії негативних наслідків, здатних загрожувати небезпекою фундаментальним цінностям антропо-соціокультурного середовища, зашкочити стійкому розвитку системи безпеки» [3, с. 43]. Отже очевидно, що

безпека напряму пов'язана з категорією «небезпека», а значить стан безпеки є противагою стану небезпеки. Тобто слід припустити, що безпека, як стан суспільства, існує доти, доки є певні загрози існування останнього.

Таким чином філософське розуміння категорії «безпека» будується на теорії буття суспільства, в рамках якого повинен бути забезпечений такий стан відносин, який сприятиме розвитку цього суспільства та гарантуватиме нормальні умови життєдіяльності його представників. Системність і цілеспрямованість безпеки, як самостійної категорії, у філософському вимірі пов'язується з діалектичністю розвитку самого суспільства, яка і обумовлює її поліфункціональність.

Провівши власне дослідження Ю. В. Вапай зазначає, що «зарубіжні дослідники визначають фінансову безпеку як здатність країни управляти різними видами зовнішніх і внутрішніх ризиків у процесі фінансового розвитку з метою гарантування того, що її фінансовому суверенітету нічого не загрожує, фінансова система не порушена, фінансове багатство не втрачено і фінансова система функціонує нормально» [4, с. 138]. У свою чергу, А. П. Лазарева надає наступне визначення: «фінансова безпека держави — це ступінь захищеності фінансових інтересів держави, стан фінансової, грошово-кредитної, бюджетної, податкової, валютної, банківської, інвестиційної, митно-тарифної, розрахункової та фондової систем, що характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, спроможністю держави ефективно формувати та раціонально використовувати фінансові ресурси, достатні для задоволення її потреб, шляхом виконання зобов'язань і забезпечення соціально-економічного розвитку» [5, с. 90]. На наш погляд, це визначення є достатньо вдалим з позиції окреслення скла-

дових фінансової безпеки, які до речі відображають її зміст та природу.

Достатньо змістовне визначення поняття «фінансова безпека» надає у своїй роботі Є. В. Караніна, яка наголошує, що «фінансова безпека — це захищеність фінансових інтересів держави на всіх рівнях фінансових відносин; певний рівень незалежності, стабільності та стійкості фінансової системи держави в умовах впливу на неї зовнішніх та внутрішніх дестабілізуючих чинників, які створюють загрозу; здатність фінансової системи держави забезпечувати ефективне функціонування національної економічної системи та постійне економічне зростання» [6, с. 11]. Варто зазначити, що у цьому визначенні досить чітко окреслені напрями фінансової безпеки, які дозволяють сформувати уяву про сутність цього правового явища. Утім як ми бачимо, усі наведені визначення сформовані виключно з позиції економічної теорії, що в контексті теми дослідження не зовсім коректно. З метою створення авторської дефініції зазначеної категорії, пропонуємо звернути увагу на чинне законодавство.

Вищевикладене дозволяє автору висловити наступні міркування:

1) по-перше, відбувається ототожнення економічної та фінансової сфери, що безумовно є некоректним, оскільки це достатньо різні за змістом сфери суспільного життя;

2) по-друге, на фоні такого ототожнення, до економічної сфери включені окремі аспекти бюджетної, банківської та митної політики, які поставлені поряд із продовольчою безпекою, анти-монопольною та інвестиційною діяльністю, що також не коректно;

3) по-третє, наведений перелік напрямів є не повним, адже він не охоплює усі аспекти фінансової діяльності, що у свою чергу призводить до суперечок відносно змісту категорії «фінансова безпека».

Передумовою визначення авторської дефініції поняття «фінансова безпека», є з'ясування її місця у структурі національної безпеки держави, що надасть можливість визначити її природу та суспільне призначення. На підставі проведених наукових досліджень, В. П. Горбулін та О. В. Литвиненко стверджують, що «у сучасній світовій політичній думці існує два основні підходи до розуміння поняття «національна безпека». В межах першого, реалістичного, національна безпека визначається як недоторканність (integrity) території та інститутів держави.

В рамках цього підходу робиться наголос на воєнній і політичній безпеці, які складають традиційне розуміння предмета національної безпеки. Другий підхід — Human Security — розвивався насамперед у межах ідеалістичної теорії міжнародних відносин. Він відзначався розглядом не лише воєнних і політичних, а й економічних, соціальних, гуманітарних, екологічних проблем. Саме другий підхід і став домінуючим в Україні після набуття незалежності» [7, с. 8]. Напевно, саме останній підхід став фундаментом у формуванні думки вітчизняних теоретиків права щодо сутності та природи категорії «національна безпека», що відобразилося у їх наукових працях.

Так, М. М. Пендіюра під національною безпекою пропонує розуміти «певний рівень захищеності життєво важливих інтересів окремих громадян, соціальних груп, всього суспільства і держави, а також національних цінностей і способу життя від широкого спектру реальних зовнішніх і внутрішніх загроз» [8, с. 30].

Доволі цікавою, з позиції визначення рівнів національної безпеки, є думка, яку висловлює І. Ф. Корж розподіляючи національну безпеку на зовнішню та внутрішню. Під внутрішньою безпекою він розуміє «збалансований стан функціонування людини, суспільства і

держави, за якого існуючі суспільні правовідносини спрямовані на прогнозування, запобігання, своєчасне виявлення та мінімізацію впливу існуючих та потенційних викликів, ризиків, небезпек і загроз всередині держави або уникнення їх, що дає змогу зберегти систему суспільних та державних цінностей і забезпечити подальший їх розвиток». В свою чергу, зміст зовнішньої безпеки науковець розкриває аналогічно, однак з урахуванням загроз, які знаходяться за межами держави [9, с. 80]. Цінність цієї думки полягає у тому, що вона розкриває характер загроз, попередження та подолання яких, і є завданням держави.

Віднесення фінансової безпеки до системи національної безпеки України відбувається і на нормативно-правовому рівні. Так, відповідно до Концепції забезпечення національної безпеки України у фінансовій сфері, «стан національної безпеки у фінансовій сфері залежить від явищ і чинників як внутрішньої, так і зовнішньої фінансово-кредитної політики держави, політичної ситуації, що склалася у державі, досконалості законодавчого забезпечення функціонування фінансової системи, а також міжнародних зобов'язань держави» [10]. Висловлюючи власну думку з приводу означеного питання, необхідно зазначити наступне:

1) фінансова безпека безперечно входить до системи національної безпеки України на рівні самостійної складової, адже фінансові інтереси держави пов'язані з питаннями, що мають принципове значення для суверенітету та незалежності країни;

2) у структурі національної безпеки України фінансова безпека має певний інтегруючий характер, оскільки питання фінансування інших напрямів державної політики у цій сфері так чи інакше вирішуються у процесі фінансової діяльності, а отже ці напрями безпосередньо залежать від неї;

3) фінансові інструменти досить активно використовуються у політичній та зовнішньополітичній діяльності у вигляді певних стимулюючих чи обмежуючих чинників, преференцій та засобів впливу, що вказує на пріоритетність сфери фінансової діяльності у вирішенні окремих питань національної безпеки держави.

Достатньо важливим завданням на даному етапі дослідження є визначення принципів, на яких ґрунтується фінансова безпека держави. На нашу думку, усі принципи фінансової безпеки доречно поділити на окремі блоки в залежності від характеру. У такому випадку, їхня структура виглядатиме наступним чином:

1. Загальні принципи. Фактично, це найбільш значимі засади забезпечення фінансової безпеки, зафіксовані в Основному законі держави. Вони характеризуються специфічністю джерела формалізації та фундаментальністю, яка обумовлює їх пріоритетне значення у системі принципів фінансової безпеки. Аналіз Конституції України дозволяє до числа таких принципів віднести: цілісність та недоторканість території України; захищеність суверенітету та територіальної цілісності України; спрямування внутрішньої та зовнішньої політики держави на захист її інтересів [11].

2. Організаційні принципи. Їхня деталізація відбувається на рівні чинного законодавства, а сутність полягає у тому, щоб окреслити пріоритети та механізм забезпечення фінансової безпеки держави. Іншими словами, вони визначають та конкретизують напрями забезпечення фінансової безпеки держави, тобто візуалізують окремі сфери державної політики. До числа таких принципів слід віднести: своєчасність і адекватність заходів захисту національних інтересів у фінансовій сфері реальним і потенційним загрозам; чітке розмежування повноважень та взаємодія органів державної влади у забезпеченні

фінансової безпеки; використання в інтересах України міждержавних систем та механізмів міжнародної колективної безпеки; чітке визначення національних інтересів у фінансовій сфері на державному рівні; регламентація статусу суб'єктів забезпечення фінансової безпеки держави.

3. Спеціальні принципи. Мова йде про засади, які обумовлені специфікою національних інтересів держави у фінансовій сфері. Ці принципи є достатньо важливими, оскільки вказують на індивідуальність окремої складової національної безпеки держави. Зокрема, такими принципами слід вважати: структурованість фінансової безпеки держави; правова регламентація окремих аспектів фінансової безпеки; чітке визначення критеріїв та індикаторів фінансової безпеки, а також її загроз; ефективність механізму державного управління ризиками у фінансовій сфері [10].

Враховуючи усе вищеведене, пропонуємо під фінансовою безпекою держави розуміти складову національної безпеки, яка характеризує стан

захищеності фінансових інтересів держави від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз на усіх рівнях фінансової діяльності.

**Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.** Теоретико-правовий аналіз категорії «фінансова безпека держави» показав, що проблема фінансової безпеки — це поєднання економічних та правових питань, комплексне вирішення яких неможливе, адже кожна складова зазначеної проблеми вимагає окремої уваги та ретельного опрацювання. Аналіз наукової літератури показав, що правовий аспект фінансової безпеки держави досі залишається не достатньо визначеним, що у свою чергу, ускладнює формування уяви про правову природу цього явища та механізм його забезпечення. При цьому перспективним напрямом подальшого наукового пошуку у цій сфері залишається питання співвідношення фінансової безпеки з іншими складовими національної безпеки України.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Пивоваров В. Д., Драчук С. М. Філософські проблеми безпеки як методологічна основа забезпечення безпеки фондового ринку // *Правова інформатика*. — 2007. — № 2 (14). — С. 77–83.
2. Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки: концептуальні та організаційно-правові засади: підручник. — К.: НАДУ, 2011. — 793 с.
3. Вовк О. О. Теоретико-правовий аналіз поняття державної та зовнішньої безпеки // *Часопис Київського університету права*. — 2015. — № 2. — С. 43–48.
4. Вашай Ю. В. Шляхи підвищення рівня фінансової безпеки України на сучасному етапі // *Галицький економічний вісник*. — 2012. — № 6 (39). — С. 137–144.
5. Лазарева А. П. Фінансова безпека України: загрози та основні напрями зміцнення // *Вісник Приазовського державного університету*. — 2014. — № 27. — С. 88–95.
6. Каранина Е. В. Финансовая безопасность (на уровне государства, региона, организации и личности): монография. — Киров: ФГБОУ ВО «ВятГУ», 2015. — 239 с.
7. Горбулін В. П., Литвиненко О. В. Національна безпека: український вимір. — К.: ПП «Інтертехнологія», 2008. — 104 с.
8. Пендюра М. М. Національна безпека України в контексті сучасних європейських геополітичних трансформацій: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. — К., 2006. — 211 с.
9. Корж І. Ф. Адміністративно-правові засади регулювання відносин у сфері державної безпеки України: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.07. — К., 2014. — 433 с.
10. Про схвалення Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2012 р. № 569 // *Урядовий кур'єр України*. — 2012. — № 16.
11. Конституція України від 28 червня 1996 р. // *Відомості Верховної Ради України*. — 1996. — № 30. — Ст. 141.



REFERENCES:

1. Pyvovarov V. D., Drachuk S. M. (2007). *Filosofski problemi bezpeky yak metodolohichna osnova zabezpechennia bezpeky fondovoho rynku*. Pravova informatyka. 2 (14). P. 77–83. [in Ukrainian].
2. Sytnyk H. P. (2011). *Derzhavne upravlinnia u sferi natsionalnoi bezpeky: kontseptualni ta orbanizatsiino-pravovi zasady: pidruchnyk*. Kyiv. NADU. 793 p. [in Ukrainian].
3. Vovk O. O. (2015). *Teoretyko-pravovi analiz poniattia derzhavnoi ta zovnishnoi bezpeky*. Chasopys Kyivskoho universytetu prava. 2. P. 43–48. [in Ukrainian].
4. Vashai Yu. V. (2012). *Sbliakhy pidvyschennia rinvia finansovoi bezpeky Ukrainy na suchasnomu etapi*. Halytskyi ekonomichnyi visnyk. 6 (39). P. 137–144. [in Ukrainian].
5. Lazareva A. P. (2014). *Finansova bezpeka Ukrainy: zabrozy ta osnovni napriamy zmitsnennia*. Visnyk Pryazovskoho derzhavnogo universytetu. 27. P. 88–95. [in Ukrainian].
6. Karanyna E. V. (2015). *Fynansovai bezopasnost (na urovne bosudarstva, rehyona, orbanyzatsyy y hchnosti): monohrafiya*. Kyrov. FHBOU VO «Viat HU». 239 p. [in Russian].
7. Horbulin V. P., Lytvynenko O. V. (2008). *Natsionalna bezpeka: ukrainskyi vymir*. Kyiv: PII «Intertekhnolohiia». 104 p. [in Ukrainian].
8. Pendiura M. M. (2006). *Natsionalna bezpeka Ukrainy v konteksti suchasnykh yevropeyskykh heopolitychnykh transformatsii: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01*. Kyiv. 211 p. [in Ukrainian].
9. Korzh I. F. (2014). *Administratyvno-pravovi zasady rebuliuvannia vidnosyn u sferi derzhavnoi bezpeky Ukrainy: dys. ... d-ra. yuryd. nauk: 12.00.07*. Kyiv. 433 p. [in Ukrainian].
10. *Pro skhvalennia Kontseptsii zabezpechennia natsionalnoi bezpeky u finansovii sferi: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15 serpnia 2012 r. № 569* (2012). Uriadovyi kurier Ukrainy. 16. [in Ukrainian].
11. *Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r.* (1996). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 30. Art. 141. [in Ukrainian].



УДК 347.122

**Чиж Поліна Олександрівна**

*Аспірант кафедри цивільного права,  
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

## **ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ СМЕРТІ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВА НА ЖИТТЯ**

**Chyzh P. O. The Right to a Fair Investigation of Death as an Element of Civil Protection of the Right to Life**

**Abstract.** In this article author examines the right to a fair investigation into a death as an element of civil law protection of the right to life. Based on an analysis of the views of scholars and the practice of the European Court of Human Rights, it is concluded that it is expedient to stipulate the right to a fair investigation into death in the civil law. The author proposes to amend the legislation in order to prescribe the right to a fair investigation into the circumstances of death.

**Key words:** *the right to life, the right to a fair trial, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the European Court of Human Rights, ECHR.*

**Постановка проблеми.** Система захисту права на життя складається з конкретних організаційних або правових елементів, кожен з яких відіграє важливу роль у забезпеченні відповідного права. Так як право на життя розглядається не лише з точки зору суто декларативного аспекту, але й має цілком конкретний регулятивний зміст, доцільно є приділити увагу пошуку проблем та шляхів оптимізації його забезпечення у цивільному законодавстві з метою підвищення функції його регулятивного впливу на суспільні відносини.

Оскільки механізми захисту права на життя передбачені і у цивільному законодавстві і у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (надалі — «Конвенція»), доцільно звернути увагу на рішення Європейського суду з прав людини (надалі — «ЄСПЛ»), що прийняті проти України та виконати правові й організаційні заходи для виправлення встановлених порушень Конвенції.

У цій публікації хочемо звернути увагу на такий край важливий елемент за-

хисту права людини на життя як право на ефективне розслідування смерті. Саме у цьому контексті ЄСПЛ у своїх рішеннях найбільш часто встановлював порушення Україною своїх зобов'язань.

Завданням цієї статті є окреслення необхідності та пошук шляхів оптимізації захисту права на життя шляхом нормативного закріплення права на справедливе розслідування.

### **Виклад основного матеріалу.**

Зміст права на життя складають ті чи інші правомочності, які наявні у людини як носія цього невід'ємного права. Таким чином розглядати право на ефективне розслідування смерті слід розглядати як правомочність, що включається до змісту права на життя.

С. В. Буцела зазначає, що у змісті права на життя, понятійно-категоріальному апараті і окремих елементах правового регулювання вбачається ряд прогалин та недоліків, виправлення яких дозволить вдосконалити захист відповідних прав [1, с. 2–4]. Тому у повній мірі слід враховувати кореляцію між якістю правового регулювання та ефек-

тивністю захищеності тих чи інших особистих немайнових прав у суспільних відносинах.

Слушно підкреслює Т. О. Подковенко, що право на життя передбачає ряд позитивних обов'язків держави, тобто не лише протиправно не позбавляти особи життя державою за участі представників силових відомств, але й створювати умови, у межах яких таке право буде захищеним. Серед обов'язків держави, науковець наводить дві ключові позиції: по-перше, обов'язок здійснення ефективного розслідування, по-друге, обов'язок створення органів — силових та рятувальних, які б здійснювали забезпечення фактичного втілення права на життя. Вчений зазначає, що до обов'язків держави слід віднести проведення навчань для підготовки високопрофесійних кадрів у системі судових та правоохоронних органів. Науковець вказує, що працівники поліції та інших силових структур повинні бути обізнані щодо правомірності застосування силових методів у різних ситуаціях для того, щоб своїми діями не лише не створити загрози для життя та здоров'я людини, а повинні володіти високою правовою свідомістю, правовою культурою, а також докладати усіх зусиль для захисту прав людини, зокрема і невід'ємного права на життя [2, с. 37].

Доцільно продовжити виклад тези науковця, що другим напрямом діяльності держави із захисту права на життя є прийняття державою відповідних законів та інших нормативно-правових актів. На думку вченого, надзвичайно важливо не лише закріпити у національному законодавстві норми щодо захисту права людини на життя, але ще й проконтролювати їх дотримання та виконання [2, с. 37]. З цим повністю погоджуємось, адже саме по собі декларування захисту та охорони права на життя у законодавстві ще не гарантує ефективного захисту життя як найвищої суспільної цінності. Отже, відповідне законодавство повинно бути забезпечене подальшою ефек-

тивною правозастосовною системою та організаційними заходами.

Можемо констатувати, що право на життя та удосконалення його правового регулювання лежить у двох площинах діяльності держави: організаційно-виконавчій та правотворчій. При цьому, правотворча діяльність повинна бути забезпеченою достатньою деталізацією, в тому числі на рівні підзаконного правового регулювання, так щоб система правового захисту права на життя була ефективною.

Автор науково-практичного посібника для суддів Т. І. Фулей виділяє наступні сфери практичного застосування статті 2 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод: усі випадки насильницької смерті чи зникнення особи, розслідування обставин смерті та зберігання матеріалів такого розслідування, планування та проведення операцій із застосуванням сили, виключно необхідне застосування сили, застосування зброї та спецзасобів, смерть під час військової служби, надзвичайні ситуації, бойові дії, військові навчання, загроза для життя у разі вислання (депортації, екстрадиції), безпечність спорудження та експлуатації об'єктів, компенсація у зв'язку зі смертю (зникненням) [3; с. 89]. Визначені сфери застосування положень Конвенції є тими обставинами, при яких на рівні національного законодавства доволі часто відбуваються порушення права на життя у розумінні практики ЄСПЛ. Це зумовлює прийняття ЄСПЛ рішень проти України, оскільки та чи інша особа не змогла знайти захисту у межах засобів, що надає національна правова система. Внаслідок цього необхідний пошук можливих змін законодавства, які повинні зробити положення цивільного законодавства щодо визнання та захисту права на життя не лише декларативними нормами, але й діємим механізмом регулювання суспільних відносин.

ЄСПЛ у багатьох справах проти України констатував неналежність здійснення судового розслідування обставин смерті особи та, як наслідок, неналежного виконання Державою свого позитивного обов'язку за статтею 2 Конвенції. Так, факти неналежного розслідування обставин смерті були встановлені зокрема у таких справах як: «Михалкова та інші проти України» [4], «Федіна проти України» [5], «Меркулова проти України» [6], «Качурка проти України» [7], «Гонгадзе проти України» [8] та багато інших. З наведеного можемо зробити висновок, що факти неналежного розслідування свідчать не лише про те, що не було забезпечено організаційно-правового захисту права на життя, але й про можливі проблеми на рівні правового регулювання, що не дають захисту у межах національної правової системи. Це зумовлює необхідність звернути увагу, що цивільно-правове регулювання може мати певні прогалини та недоліки, що знижує його вплив на захист права на життя у суспільних відносинах.

Вимоги ефективного розслідування смерті особи є безумовно визнаним у Європі стандартом права на життя та його правового захисту. Науковці України на підставі аналізу практики ЄСПЛ виділяють такі ключові вимоги, дорозслідування смерті: ефективність, збереження доказів, незалежність [3; с. 89; 9, с. 34–39]. Безумовно забезпечення таких вимог — прерогатива кримінального процесуального законодавства та адміністративно-правового регулювання. В основному положення відповідних галузей права встановлюють належні засоби, які слід використовувати під час розслідування. Тим не менше, не можна не звернути увагу, що неможливість належного захисту прав особи, може бути пов'язана із ключовими недоліками базового цивільно-правового регулювання права на життя.

Особи, у справах яких було встановлено порушення статті 2 Конвенції про

захист прав людини та основоположних свобод, використовували як засоби захисту у кримінальному процесі та/або додатково засоби цивільно-правового захисту, як наприклад, відшкодування шкоди. Тому неможливість отримання задоволення захисту своїх прав пов'язаних із інститутом права на життя, та, відповідно, невиконання державою своїх зобов'язань за Конвенцією, очевидно зумовлено відсутністю чіткого регулювання права на ефективне розслідування обставин смерті як елементу та правомочності права на життя у цивільному законодавстві України.

Ми розуміємо, що само по собі, декларування відповідної правомочності як елементу права на життя, не виправить ключових проблем, які існують у функціонуванні правоохоронної системи і повинні вирішуватися організаційно-правовими засобами. Тим не менше, вважаємо, що її встановлення у цивільному законодавстві як базовій галузі, що регулює особисті немайнові права людини, відкріє напрями для більш ефективного цивільно-правового захисту права на життя. По-перше, у такому разі будуть встановлені конкретні кореспондуючі зв'язки прав та обов'язків, при яких родичам загинлого належатиме право на ефективне розслідування обставин смерті, а у держави буде наявний обов'язок ефективного розслідування таких обставин. Порушені ж права будуть підставою для застосування конкретного механізму захисту цивільних прав, серед яких і відшкодування шкоди.

Л. С. Криворучко вважає, що саме законодавчий механізм захисту немайнових прав фізичної особи не повною мірою відповідає потребам сьогодення. З огляду на це, науковець пропонує наступні заходи для виправлення відповідного становища: по-перше, детальне вивчення та імплементація правових норм країн європейської спільноти в національне законодавство України з подальшим процесом ратифікації, по-друге,

вдосконалення дійових правових механізмів захисту й контролю за дотриманням з боку державних органів та посадових осіб особистих немайнових прав фізичних осіб, по-третє, розроблення інституту (правового механізму) відповідальності посадових осіб за нехтування чи порушення захисту особистих немайнових прав фізичних осіб. Це, на думку науковця, дасть змогу не лише забезпечити й гарантувати дотримання законних прав і свобод людини як внутрішньодержавної функції, а й підвищить загальний статус України як правового гаранта на міжнародному рівні [10, с. 32]. З цього приводу можемо підтвердити, що надзвичайно важливим є питання забезпечення відповідності захисту права на життя ключовим міжнародним стандартам у цій сфері. Тому для цього повинні бути встановлені конкретні механізми, які б надавали правову можливість особі отримати належний захист права на життя, якщо воно бути порушене (не забезпечено) зі сторони держави.

І одним з перших кроків до такого покращення механізмів захисту права

особи на життя є встановлення обов'язку держави і відповідного права інших осіб на ефективне розслідування обставин смерті. Саме ця конкретизація дозволить розпочати встановлювати конкретний ефективний механізм цивільно-правового захисту особами, щодо загиблих родичів яких розслідування державою ведеться неефективно.

**Висновок.** Враховуючи все вищенаведене, пропонуємо статтю 281 Цивільного кодексу України доповнити новою частиною (9) наступного змісту: «9. Близькі родичі померлої особи мають право на ефективне розслідування обставин смерті. Держава гарантує здійснення ефективного розслідування усіх випадків смерті при підозрілих обставинах, що відбулися в межах її юрисдикції». При цьому, реалізація відповідної норми безумовно взаємопов'язана із ефективністю правоохоронної системи та її регулюванні кримінальним процесуальним та адміністративним законодавством. Тим не менше, вважаємо, що ця норма є необхідною для комплексної системи правового захисту права на життя.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Буцела С. Б. Право фізичної особи на життя та здоров'я як об'єкт цивільно-правової регламентації: порівняльно-правовий аналіз регулювання в Україні, Угорській, Словацькій та Чеській республіках [Текст] : дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Буцела С. Б. ; Одеська національна юридична академія. — О., 2005. — 230 с. — С. 190–219.
2. Подковенко Т. О. Право на життя як найвища цінність / Т. О. Подковенко, С. Ю. Бобер // Порівняльно-аналітичне право. — 2016. — № 3. — С. 34–39.
3. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. — 2-ге вид., випр., допов. — К., 2015. — 208 с.
4. Рішення Європейського суду з прав людини у справі у справі «Михалкова та інші проти України» // Офіційний вісник України. — 2011. — № 82. — Стор. 78. — Ст. 3012.
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Федіна проти України» // Офіційний вісник України. — 2012. — № 75. — Стор. 207. — Ст. 3064.
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Меркулова проти України» // Офіційний вісник України. — 2013. — № 45. — Стор. 115. — Ст. 1628.
7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Качурка проти України» // Офіційний вісник України. — 2012. — № 35. — Стор. 90. — Ст. 1318.
8. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Гонгадзе проти України» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/file/430.docx>.
9. Принципи ефективного розслідування відповідно до практики Європейського суду з прав людини [Текст]: наук-метод. рек. / К. Л. Бугайчук, Є. О. Гладкова, Т. М. Малиновська, І. О. Святокум, О. В. Федосова. — Харків: Харк. Нац. ун-т. внутр. справ. — 2017. — 81 с.
10. Криворучко А. С. Захист особистих немайнових прав фізичної особи за міжнародно-правовими стандартами / А. С. Криворучко // Правничий вісник Університету «КРОК». — 2011. — Вип. 9. — С. 32–41.

REFERENCES:

1. Butsela S. B. (2005). *Pravo fizychnoi osoby na zhyttia ta zdorovia yak ob'iekt tsyvilno-pravovoi reblamentatsii: porivnialno-pravovyi analiz rebuliuвання в Україні, Угорській, Словатській та Чеській республікках [Текст] : dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.03*. Odeska natsionalna yurydychna akademiia. O., 230 p. [in Ukrainian].
2. Podkovenko T. O. (2016). *Pravo na zhyttia yak nainysba tsinnist*. Porivnialno-analitychne pravo. 3. P. 34–39. [in Ukrainian].
3. Fulei T. I. (2015). *Zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny pry zdiisnenni pravosuddia: Naukovo-metodychni posibnyk dlia suddin*. 2-he. vyd., vypr., dopov. K., 208 p. [in Ukrainian].
4. *Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi u spravi «Mykhalkova ta inshi proty Ukrainy»* (2011). Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. 82. P. 78. Art. 3012. [in Ukrainian].
5. *Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Fedina proty Ukrainy»* (2012). Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. 75. P. 207. Art. 3064. [in Ukrainian].
6. *Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Merkulova proty Ukrainy»* (2013). Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. 45. P. 115. Art. 1628. [in Ukrainian].
7. *Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Kachurka proty Ukrainy»* (2012). Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. 35. P. 90. Art. 1318. [in Ukrainian].
8. *Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Honbadze proty Ukrainy»*. URL: <http://old.minjust.gov.ua/file/430.docx>. [in Ukrainian].
9. Buhaichuk K. L., Hladkova Ye. O., Malynovska T. M., Sviatokum I. O., Fedosova O. V. (2017). *Pryntsyipy efektyvoho rozsliduvannia vidpovidno do praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [Tekst]: nauk-metod. rek.* Kharkiv. Khark. Nats. un-t. vnutr. sprav. 81 p. [in Ukrainian].
10. Kryvoruchko L. S. (2011). *Zakhyt osobystykh nemainovykh prav fizychnoi osoby za mizhnarodno-pravovymy standartamy*. Pravnychi visnyk Universytetu «KROK». 9. P. 32–41. [in Ukrainian].



**Польний Денис Анатолійович**

*Здобувач Науково-дослідного інституту  
приватного права і підприємництва  
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПІрН України*

## ОКРЕМІ АСПЕКТИ СУТНОСТІ ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ПРАВА НА ЗАХИСТ

**Polnyi D. Specific Aspects of the Content of Protection of Subjective Civil Rights and the Protection Law**

**Abstract.** The article is devoted to the study of the essence of rights protection. It is established that the concept of «protection of rights» is ambiguous and every doctrinal understanding of the content load of this concept has its theoretical justification and points to its individual manifestations as a legal phenomenon. The author's definition of the concept of «protection of rights» is offered on the basis of integration of scientific approaches to the understanding of the essence of this legal phenomenon.

The scientific approaches to finding out the place of the right to protection in the system of subjective civil rights are considered. In addition, it is justified to consider the protection of law as a component of subjective civil law and it is justified that the right to protection is one form of exercise of the right to claim.

**Key words:** *subjective civil law, protection of rights, the content of subjective civil law, the right to protection, regulatory legal relations, protection of legal relations.*

Суб'єктивне право, надане особі, але не забезпечене від його порушення необхідними засобами захисту, є лише декларативним правом [1, с. 96]. Ця неспростовна істина є основою буття правової матерії, про яку говорили юристи різних історичних епох [2, с. 34].

Основоположно у правовому механізмі захисту прав і свобод людини є стаття 55 Конституції України, яка проголошує за кожним право захищати свої права і свободи всіма засобами, які не заборонені законом (ч. 5 ст. 55). Змістовним продовженням цієї конституційної норми в сфері захисту особистих немайнових та майнових прав є положення Глави 3 Розділу 1 ЦК України, які на рівні із можливістю захисту цивільних прав визначають правовий захист інтересів учасників цивільних правовідносин, що не суперечить загальним засадам цивільного законодавства.

Моделюючи зміст положень вказаної глави законодавець говорить, що «кожна особа має право на захист цивільного права ...». Втім, ми свідомі того, що носіями права на захист цивільних прав є всі учасник цивільних правовідносин, які визначені у ст. 2 ЦК України.

Сьогодні у вітчизняній цивілістиці захист прав розглядають:

1) як діяльність («дії уповноваженої особи, а також діяльність юрисдикційних органів та осіб, які у передбаченому законом порядку зобов'язані вжити заходів, до поновлення порушеного, оспорюваного чи невизнаного цивільного права» [3, с. 27]; «... захист прав може бути визначений як юридична діяльність, спрямована на усунення перешкод на шляху здійснення суб'єктами своїх прав та припинення правопорушення, відновлення положення, що існувало до правопорушення» [4, с. 16];

«правозастосовча діяльність, що здійснюється компетентним органом або безпосередньо управомоченою особою у випадках, визначених законом, з метою відновлення порушеного, невизнаного чи оспорюваного суб'єктивного права та інтересу» [5, с. 10]);

2) як систему заходів, («комплекс правових засобів реагування на випадок порушення права ...») [6], «обраних самою особою чи встановлених договором або актами цивільного законодавства» [7, с. 114; 8, с. 172–173; 9, с. 33]. О. О. Кот, аналізуючи концептуальні підходи до розуміння поняття захисту цивільних прав у науці цивільного права України та інших держав пострадянського простору, схиляється до думки, що «Найбільш точно явище захисту цивільних прав розкривається через категорію заходів. Водночас і характеристику захисту через вказівку на дієвий елемент не можна вважати зайвою чи навіть помилковою» [10, с. 10]).

3) як процес («що має свій початок (подання позову, заяви) та кінець (виконання рішення») [11, с. 481]. Отож, «правовий захист, зауважує З. В. Ромовська, — завжди акт, що уже відбувся, оскільки він є безпосередньою реалізацією міри державного примусу, що визначена у рішенні суду чи іншого органу, уповноважено на здійснення правового захисту» [11, с. 480]. Безумовно, що захист цивільних прав — це явище динамічне і припиняється досягненням мети, якою є усунення утиску суб'єктивного права учасників цивільних правовідносин та відновлення правового положення, яке існувало до моменту такого утиску.

Розглянуті наукові підходи до розуміння суті захисту прав дозволяють стверджувати, що поняття «захист прав» є полісемним, а кожне доктринальне розуміння змістовного навантаження цього поняття має своє теоретичне обґрунтування та вказує на окремі його прояви як юридичного явища.

Відсутність заперечень одним науковим підходом іншого допускають можливість інтегровано підійти до визначення поняття «захист цивільних прав», в тому числі і прав сторін договору найму (оренди) як дій управомоченої особи або діяльність органів, уповноважених здійснювати правовий захист, які опосередковуються застосуванням заходів, що передбачені договором або актами цивільного законодавства, і скеровані на забезпечення недоторканості суб'єктивного цивільного права, припинення правопорушення та відновлення правового положення шляхом застосування заходів юридичного захисту.

Відсутність заперечень одним науковим підходом іншого допускають можливість інтегровано підійти до визначення поняття «захист цивільних прав» як дій управомоченої особи та діяльності органів, уповноважених здійснювати правовий захист, які опосередковуються застосуванням заходів, що передбачені договором або актами цивільного законодавства, і скеровані на забезпечення недоторканості суб'єктивного цивільного права, припинення правопорушення та відновлення правового положення шляхом застосування заходів юридичного захисту.

Дещо по іншому складається ситуація з приводу іншого поняття — «право на захист». Як і попередня правова категорія, цей юридичний феномен має багатоаспектне значення, а його сутність та зміст не отримали одностайного розуміння у науці цивільного права.

Насамперед необхідно зауважити, що право на захист — складна матеріально-процесуальна категорія. Незважаючи на те, що право на захист на практиці найчастіше реалізується через процесуальні норми, не викликає сумніву, що за своєю сутністю воно є передусім матеріально-правовою, а не процесуальною категорією, хоча тісно пов'язана з процесуальними нормами [12, с. 114]. Саме як правовий інсти-



тут цивільного та цивільного процесуального права у юридичній літературі розглядають право на захист в його об'єктивному розумінні [13]. Норми цього інституту гарантують недоторканність суб'єктивного цивільного права та визначають міру свободи поведінки учасника цивільних правовідносин при здійсненні ним суб'єктивного права на захист.

Суб'єктивне право на захист або право на захист у суб'єктивному розумінні — це юридично закріплена можливість уповноваженої особи здійснювати захист цивільних прав. Сьогодні у вітчизняній доктрині цивільного права продовжує тривати дискусія з приводу правової природи цього права, яку розпочали і намагалися розв'язати правознавці попередніх поколінь. Розбіжності наукових поглядів у юридичній літературі спричинені неоднаковим баченням місця права на захист у системі цивільних прав.

Однак, з часу, коли у юридичній науці виникла ця проблема, жодна із теорій так і не віднайшла переконливих аргументів, завдяки яким котрусь із концепцій можна було би в'язати за основу у вирішенні питання правової природи права на захист.

Зокрема, одні дослідники тематики захисту цивільних прав вважають, що найбільш адекватно демонструє природу цього права його бачення як секундарної правомочності (при цьому секундарне право бачиться як правомочність, а не як суб'єктивне цивільне право) [14, с. 168; 15, с. 29–32]. Втім, слід підтримати наукову позицію Н. П. Бондар, що визначення права на захист через визнання його секундарною правомочністю не охоплює повною мірою всіх його складників [16, с. 23–24].

Інші дослідники розглядають право на захист як складову суб'єктивного цивільного права, яка разом із правомочністю вчиняти власні дії та правомочністю вимоги вчинення іншою особою

відповідних дій, складають його зміст [17, с. 101; 18, с. 115; 19, с. 17]. Опоненти цієї концепції, заперечуючи твердження, що право на захист є третім елементом суб'єктивного цивільного права, посилаються на такі факти: право на захист є категорією значно ширшою за правомочність; воно має свій власний об'єкт; зміст; крім того, різні підстави виникнення (оскільки, різні юридичні факти породжують виникнення) регулятивного права та права на захист; різна мета; невизначеність змісту права на захист в момент виникнення регулятивного права; можливість застосування примусу лише у захисних правовідносинах [16, с. 20]. На їх переконання право на захист є самостійним суб'єктивним правом, яке перебуває у логічному зв'язку з регулятивним цивільним правом. Воно з'являється у суб'єкта регулятивного права в момент порушення чи оспорення останнього і реалізується в межах охоронного правовідношення [20, с. 16].

У більшості випадків прихильники цієї наукової позиції в основу її аргументації покладають теорію правовідносин, зокрема їх поділ на регулятивні та захисні, і як наслідок такого поділу — диференціацію правомочностей, що складають зміст суб'єктивного права, на «власні» і «захисні».

Однак, такий поділ юридичних можливостей особи не можна визнати ні доцільним, ні обґрунтованим [21, с. 58]. Адже «... відокремленість права на захист від «основного» суб'єктивного права, яке захищається, — зауважує О. О. Кот, — ставить багато запитань, відповіді на які навряд чи будуть підтверджувати цю теорію. Зокрема, за такого підходу, право на захист повинне мати власний окремий об'єкт, тоді як в більшості випадків воно має на меті відновлення порушеного права, тому об'єкт у нього спільний з «основним» правом. Відокремленість права на захист породжує проблему підстав його

виникнення, адже висунута науковцями позиція про те, що право на захист виникає внаслідок правопорушення, видається небезспірною. Після правопорушення право на захист може бути реалізоване, але це зовсім не означає, що до правопорушення цього права не існує. Постають також численні запитання про характер права на захист (майновий чи немайновий), його оборотоздатність, можливість належати іншій особі, порівняно з «основним правом» і т. ін.» [18, с. 115]. Поділяючи таку наукову позицію, С. М. Іванова зауважує, що можливість захисту суб'єктивного цивільного права належить уповноваженій особі ще до того, як це право буде порушене; що можливість захисту суб'єктивного права виникає одночасно з ним із однієї правової підстави; що початок перебігу позовної давності визначається моментом виникнення суб'єктивного права, тощо [22, с. 11]

Підсилюють теорію права на захист, як складову змісту суб'єктивного цивільного права, доводи, зроблені А. В. Янчуком. Такими, зокрема, є існування альтернативних способів захисту, від обрання одного з яких залежить зміст обов'язку, що кореспондується праву на захист та відсутність конкретного кореспондуючого такому праву обов'язку в момент виникнення цього права, адже до обрання уповноваженою особою форми і способу захисту, до моменту здійснення права на захист та пред'явлення відповідної вимоги праву на захист не кореспондує жоден обов'язок іншої особи [23, с. 13].

Загалом, дослідник вважає, що категорія права на захист у цивільному праві об'єднує: правомочність захисту в складі суб'єктивного цивільного права, призначену для відновлення можливості здійснення порушеного, проте існуючого суб'єктивного права, а також право на захист інтересу, яке не є правомочністю у складі суб'єктивного права, а також не є самостійним суб'єктивним

правом, належить до правосуб'єктності особи та полягає у можливості вчинення дій, що призводять до виникнення суб'єктивного права [23, с. 115].

Прикладом другого прояву є той випадок, коли річ знищена і відповідно припиняється суб'єктивне право на цю річ. Відтак, захисту підлягає інтерес особи, яка була носієм припиненого права. Інтерес також є самостійним об'єктом захисту та правової охорони, про що безпосередньо зазначає законодавець у главі 3 ЦК України.

Безперечно, що механізм захисту суб'єктивного цивільного права приводиться в дію порушенням цього права. З метою його захисту носій суб'єктивного права звертається з вимогою до особи-порушника, зміст якої залежить від виду суб'єктивного права та характеру його порушення. Якщо захисту підлягатиме абсолютне цивільне право, носій такого права вимагатиме від особи, з якою він перебуває в абсолютних правовідносинах, яка і порушила обов'язок утримуватись від дій, що перешкоджають здійсненню цього права, припинення активної поведінки. Коли ж порушено право, яке є елементом змісту зобов'язальних правовідносинах, кредитор, зазвичай, вимагатиме активної поведінки від боржника, оскільки у зобов'язальних правовідносинах здійснення права уповноваженою особою опосередковується виконанням її контрагентом кореспондуючого обов'язку. Втім, можливі вимоги іншого змісту, як, наприклад, змінити умови договірної правовідносини чи припинити його загалом.

У кожному із цих випадків вимога може бути звернена або безпосередньо до особи-порушника, або опосередковано через державні інституції, котрі наділені повноваженнями застосовувати примусові заходи, що передбачено договором або законом. Юридично визначена можливість здійснити право вимоги шляхом застосування держав-

ними органами заходів примусу визначає сутність права на захист. Таким чином, можна стверджувати, що можли-

вість захисту є способом здійснення права вимоги, яке складає зміст суб'єктивного цивільного права.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Грибанов В. П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав. — М., 1992. — 207 с.
2. Ярема А. Г. Система способів захисту цивільних прав судом // Вісник Верховного Суду України. — 2009. — № 12(112). — С. 34–39.
3. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2 ч. / За заг. ред. Я. М. Шевченко. — К.: Ч. 1. — 692 с.
4. Притика Ю. Д. Поняття і диференціація способів захисту цивільних прав та інтересів // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. — 2004. — Вип. 60–62. — С.16–19.
5. Підлубна Т. М. Право на захист цивільних прав та інтересів : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. — К., 2009. — 209 с.
6. Дзера І. О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 [Електронний ресурс]. — К., 2001. — 21 с. — Режим доступу: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis\\_nbuv/cgiirbis\\_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullweb&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%94%D0%B7%D0%B5%D1%80%D0%B0%20%D0%86%D0%9E](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullweb&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%94%D0%B7%D0%B5%D1%80%D0%B0%20%D0%86%D0%9E).
7. Боднар Т. В. Деякі проблеми захисту цивільних прав у договірних зобов'язаннях // Університетські наукові записки. — 2007. — № 2(22). — С. 113–118.
8. Боднар Т. В. Деякі аспекти захисту цивільних прав при зміні і припиненні договірних зобов'язань // Право України. — 2014. — № 2. — С. 171–179.
9. Моїсеєнко Ю. М. Захист суб'єктивних цивільних прав сторін договору банківського вкладу (депозиту) : дис. ... канд. наук: 12.00.03. — Харків, 2018. — 190 с.
10. Кот. О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики. — К.: Алерта, 2017. — 494 с.
11. Ромовська З. Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс. Підручник. — К.: Атіка, 2005. — 560 с.
12. Боднар Т. В. Деякі проблеми захисту цивільних прав у договірних зобов'язаннях // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. — 2007. — Вип. 41. Том 1. — С. 114–116.
13. Підлубна Т. М. Право на захист цивільних прав та інтересів: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 [Електронний ресурс] / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — К., 2009. — 20 с. — Режим доступу: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis\\_nbuv/cgiirbis\\_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullweb&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%9F%D1%96%D0%B4%D0%BB%D1%83%D0%B1%D0%BD%D0%B0%20%D0%A2%D0%9C](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullweb&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%9F%D1%96%D0%B4%D0%BB%D1%83%D0%B1%D0%BD%D0%B0%20%D0%A2%D0%9C).
14. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців) / За ред. проф. І. В. Спасиво-Фатесвої. — Х.: ФО-П Колісник А. А., 2010. — Т. 1: Загальні положення. — 320 с. — Серія «Коментарі та аналітика».
15. П'янова Я. В. Судовий захист майнових цивільних прав: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. — Х., 2009. — 224 с.
16. Боднар Н. П. Превентивний захист цивільних прав: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Нац. юридич. університет ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2015. — 210 с.
17. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : [монографія] / відп. ред. Я. М. Шевченко. — К.: КНТ, 2008. — 626 с.
18. Кот О. О. Правова природа права на захист цивільних прав // Науковий вісник ужгородського національного університету. — 2016. — Серія ПРАВО. — Вип. 41. — Т. 1. — С. 114–116.
19. Моїсеєнко Ю. М. Захист суб'єктивних цивільних прав сторонами договору банківського вкладу (депозиту): дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Нац. юридич. університет ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2018. — 190 с.
20. Ромовская З. В. Проблемы защиты в советском семейном праве : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03 / Харьковский гор. ин-т. им. Ф. Э. Дзержинского. Х., 1987. — 16 с.

21. Янчук А. Право (правомочність) на захист: поняття та правова природа // Підприємство, господарство і право. — 2009. — № 3. — С. 56–59.

22. Іванова С. М. Визнання правочину недійсним як спосіб захисту цивільних прав та інтересів за законодавством України : монографія. — Тернопіль: Підручники і посіб-

ники, 2018. — 240 с.

23. Янчук А. В. Відшкодування збитків як спосіб захисту цивільних прав та інтересів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 [Електронний ресурс] / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2011. — 20 с. — Режим доступу: [https://otherreferats.allbest.ru/law/00587084\\_0.html#text](https://otherreferats.allbest.ru/law/00587084_0.html#text).

#### REFERENCES:

1. Gribanov, V. P. (1992). *Predely osushchestvleniya i zashchity grazhdanskikh prav* [Limits of the implementation and protection of civil rights]. Moscow. 207 p. [in Russian].

2. Yarema A. H. (2009). *Systema sposobiv zakhystu tsyvilnykh prav sudom* [The system of ways to protect civil rights by the court]. Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy [Herald of the Supreme Court of Ukraine]. 12 (112). P. 34–39, [in Ukrainian].

3. Shevchenko Ya. M. (Ed.). (2004). *Tsyvilny kodeks Ukrainy: Naukovo-praktychnyy komentar* [The Civil Code of Ukraine: scientific and practical comment]. (2 part). Kyiv. Concern «Publishing House» In Yure». 692 p. [in Ukrainian].

4. Prytyka Yu. D. (2004). *Ponyattya i dyferentsiatsiya sposobiv zakhystu tsyvilnykh prav ta interesiv* [The concept and differentiation of methods of protection of civil rights and interests]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka [The Bulletin of the Kyiv National University named by Taras Shevchenko]. 60–61. P. 16–19. [in Ukrainian].

5. Pidlubna T. M. (2009). *Pravo na zakhyst tsyvilnykh prav ta interesiv* [The right to protection of civil rights and interests]. Candidate's thesis. K. 209 p. [in Ukrainian].

6. Dzera I. O. (2001). *Tsyvilno-pravovi zasoby zakhystu prava vlasnosti v Ukraini* [Civil law remedies of property rights in Ukraine]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv. 21 p. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis\\_nbuv/cgiirbis\\_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullweb&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%9F%D1%96%D0%B4%D0%BB%D1%83%D0%B1%D0%BD%D0%B0%20%D0%A2.%D0%9C](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullweb&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%9F%D1%96%D0%B4%D0%BB%D1%83%D0%B1%D0%BD%D0%B0%20%D0%A2.%D0%9C). [in Ukrainian]

7. Bodnar T. V. (2007). *Deyaki problemy zakhystu tsyvilnykh prav u dohovirnykh zobov'язannyakh* [Some problems of protection of civil rights in contractual obligations]. Universytetski naukovy zapysky [University scientific notes]. 2 (22). P. 113–118. [in Ukrainian].

8. Bodnar T. V. (2014). *Deyaki aspekty zakhystu*

*tsyvilnykh prav pry zmini i prypynenni dohovirnykh zobov'язan* [Some aspects of protection of civil rights when changing and termination of contractual obligations]. Pravo Ukrainy [Law of Ukraine]. 2. P. 171–179. [in Ukrainian].

9. Moiseyenko Yu. M. (2018). *Zakhyst sub'yektyvnykh tsyvilnykh prav storin dohovoru bankivskoho vkladu (depozytu)* [Protection of subjective civil rights of the parties to the agreement of the bank deposit (deposit)]. Candidate's thesis. Kharkiv. 190 p. [in Ukrainian].

10. Kot O. O. (2017). *Zdysnennya ta zakhyst sub'yektyvnykh tsyvilnykh prav: problemy teorii ta sudovoi praktyky* [Implementation and protection of subjective civil rights: problems of theory and jurisprudence]. Kyiv. Alerta. 494 p. [in Ukrainian].

11. Romovska Z. (2005). *Ukrayinske tsyvilne pravo: Zabalna chastyna. Akademichnyy kurs* [Ukrainian civil law: the general part. Academic course]. Kyiv. Atika. 560 p. [in Ukrainian].

12. Bodnar T. V. (2007). *Deyaki problemy zakhystu tsyvilnykh prav u dohovirnykh zobov'язannyakh* [Some Problems of Protection of Civil Rights in Contractual Obligations]. Seriya Pravo. 41. T. 1. P. 114–116. [in Ukrainian]

13. Pidlubna T. M. (2009). *Pravo na zakhyst tsyvilnykh prav ta interesiv* [The right to protect civil rights and interests: author's abstract]. Candidate's thesis. Kyiv. 20 p. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis\\_nbuv/cgiirbis\\_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullweb&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%9F%D1%96%D0%B4%D0%BB%D1%83%D0%B1%D0%BD%D0%B0%20%D0%A2.%D0%9C](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullweb&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%9F%D1%96%D0%B4%D0%BB%D1%83%D0%B1%D0%BD%D0%B0%20%D0%A2.%D0%9C). [in Ukrainian]

14. Spasybo-Fatyeyeva I. V. (Ed.). (2010). *Tsyvilny kodeks Ukrainy: Naukovo-praktychnyy komentar (poyasnennya, tлумachennya, rekomendatsiyi z vykorystanniam pozytyis vyshchykh sudovykh instantsiy, Ministerstva yustytisy, naukovtsin, fakhivtsin)* [Civil Code of Ukraine: Scientific and practical commentary (explanation, interpretation, recommendations using the positions of higher courts, the Ministry of Justice,

- scientists, specialists)]. (Vol.1general position), (ser. «Coentrari and analytics»). Kharkiv: FO-P Kolisnik A. A. 320 p. [in Ukrainian].
15. Pyanova Ya. V. (2009). *Sudovyy zakhyst maynovykh tsyvilnykh prav* [Judicial protection of property civil rights]. Candidate's thesis. Kharkiv. 224 p. [in Ukrainian].
16. Bondnar N. P. (2015). *Preventyvnyy zakhyst tsyvilnykh prav* [Preventive protection of civil rights]. Candidate's thesis. Kharkiv. 210 p. [in Ukrainian].
17. Stefanchuk R. O. (2008). *Osobysti nemaynovi prava fizychnykh osib (ponyattya, zmist, systema, osoblyvosti zdiysnennya ta zakhystu)* [Personal non-property rights of individuals (concept, content, system, peculiarities of implementation and protection)]. Kyiv. KNT. 626 p. [in Ukrainian].
18. Kot O. O. (2016). *Pravova pryroda prava na zakhyst tsyvilnykh prav* [The legal nature of the law for the protection of civil rights]. *Naukovyy visnyk uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu* [Scientific Bulletin of Uzhgorod National University (ser. Law)]. 41. Vol. 1. P. 114–116. [in Ukrainian].
19. Moiseyenko Yu. M. (2018). *Zakhyst subyektivnykh tsyvilnykh prav storonamy dobororu bankivskoho vkladu (depozytu)* [Protection of subjective civil rights by the parties to the agreement on bank deposit (deposit)]. Candidate's thesis. Kharkiv. 190 p. [in Ukrainian].
20. Romovskaya Z. V. (1987). *Problemy zashchity v sovetskom semeynom prave* [Problems of protection in soviet family law]. Extended abstract of Doctor's thesis. Kharkiv. 16 p. [in Russian].
21. Yanchuk A. (2009). *Pravo (pravomochnist) na zakhyst: ponyattya ta pravova pryroda* [Law (competence) for protection: the concept and legal nature]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo* [Entrepreneurship, economy and law]. 3. P. 56–59. [in Ukrainian].
22. Ivanova S. M. (2018). *Vyznannya pravochynny nediyssnym yak sposib zakhystu tsyvilnykh prav ta interesiv za zakonodavstvom Ukrayiny* [Recognition of the transaction as invalid as a way of protecting civil rights and interests under the legislation of Ukraine]. Ternopil. *Pidruchnyky i posibnyky*. 240 p. [in Ukrainian].
23. Yanchuk A. V. (2011). *Vidshkoduvannya zbytkiv yak sposib zakhystu tsyvilnykh prav ta interesiv* [Compensation for damages as a way of protecting civil rights and interests]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv. 20 p. URL: [https://otherreferats.allbest.ru/law/00587084\\_0.html#text](https://otherreferats.allbest.ru/law/00587084_0.html#text). [in Ukrainian].



**Міськевич Любомир Романович**

*Здобувач Науково-дослідного інституту  
приватного права і підприємництва  
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПІРН України*

## ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА ДОГОВОРУ ОРЕНДИ ЗЕМЕЛЬ ВОДНОГО ФОНДУ

**Miskevych L. Legal Nature of Water Reserve Land Rental Agreement**

**Abstract.** The scientific work is devoted to the study of the legal nature of the lease agreement for the land of the water fund and to clarify the essence of the obligations arising from this agreement. It is concluded that the lease relations of the use of the land plot of the water fund arise on the basis of an agreement that has a civil law nature. Under the contract of lease of lands of a water fund, the landlord is obliged, for payment, to transfer the land plot to the tenant for possession and use for a certain period, and the lessee is obliged to use the land plot in accordance with the terms of the contract and the requirements of nature use, defined by the land, water and environmental legislation.

**Key words:** *lease agreement, land of water fund, natural resources, possession and use of land.*

**Постановка проблеми.** Правова природа договорів у сфері природокористування є достатньо неоднозначним поняттям і зумовлює чимало дискусій як серед теоретиків, так і поміж практиків. Одним із таких договірних конструкцій є договір оренди землі водного фонду. Вирішення питання його правової природи та сутності неодмінно позначається на моделюванні змісту зобов'язань, які виникають з цього договору. Складність вирішення даного питання обумовлена щонайменше двома факторами: по-перше, природокористування було і залишається у сфері публічного інтересу; по-друге, земельна ділянка водного фонду є об'єктом майнового обороту та об'єктом природокористування.

Питання правової природи договору оренди земельної ділянки водного фонду досліджувались у роботах І. В. Барчук, Н. Р. Кобецької, М. С. Костюченко, Ф. Кулинич, Т. О. Третяк та інших.

**Метою статті** є уточнення правової природи договору оренди земель водного фонду та з'ясування сутності

зобов'язань, що виникають з цього договору.

**Виклад основного матеріалу.** У вітчизняній юридичній науці дискутується питання правової природи договору оренди земельної ділянки. Одні науковці, зважаючи на податковий аспект орендної плати за землею, вказують на адміністративно-правову природу цієї договірної моделі [1, с. 27–30]. На наше переконання така наукова позиція недостатньо обґрунтована, адже у процесі укладення договору оренди земельної ділянки розпорядник земельної ділянки діє як рівноправний суб'єкт цивільно-правових відносин. Сторони такого договору при його укладанні керуються задекларованим у цивільному законодавстві принципом свободи договору, а отже жодними владними повноваженнями один по відношенню до іншого вони не володіють. Саме згода сторін у договорі покладає основу їх рівності у взаєминах, тому умови договору, права та обов'язки сторін та інші елементи договору визначаються з врахуванням цієї рівності [2, с. 65]. Єдиною обставиною,

яка робить відносини оренди земельних ділянок дотичними до публічно-правових є прийняття адміністративного акту у формі рішення, розпорядження про передачу такого об'єкта в оренду.

Друга група дослідників обстоює земельно-правову природу договору оренди землі. Так, К. О. Дремлюга розглядаючи земельно-правову природу оренди землі, мотивує свою позицію тим, що і в Цивільному, і в Господарському кодексах України вміщено лише по одній статті (ст. 792 ЦК України, ст. 290 ГК України), спеціально призначеній для регулювання орендних відносин землі, при чому й вони бланкетного характеру [3, с. 52]. Такої ж думки дотримується С. А. Голосова, яка зауважує, що оренда майна — категорія лише цивільного права, у той час як оренда земельних ділянок стосується використання особливого об'єкта економічного обороту, що впливає на основи життя і діяльності народів, що проживають на відповідній території, тому регулюється також і спеціальними нормами земельного права [4, с. 18–26].

Втім, науковий висновок про земельно-правову природу договору оренди землі, що зроблений лише з міркувань наявності спеціального законодавчого акта, який регулює орендне користування землею, та відсутності розширеного регулювання цих відносин у Цивільному та Господарському кодексах України позбавлений глибинного доктринального аналізу сутності правового явища.

Як приклад можна назвати Закон України (далі — ЗУ) «Про оренду державного та комунального майна» [5], який регулює відносини оренди майна державних підприємств, установ та організацій, підприємств, заснованих на майні, що належить Автономній Республіці Крим або перебуває у комунальній власності, їх структурних підрозділів та іншого окремого індивідуально визначеного майна, що перебуває в

державній та комунальній власності (ст. 1 ЗУ). Проте ні в кого не виникає сумнів, що підставою виникнення відносин оренди державного чи комунального майна є цивільно-правовий договір. Тому, вважаємо, що регламентування відносин оренди землі положеннями спеціально прийнятого законодавчого акту не дає підстав говорити про земельно-правову природу договору оренди землі.

Щодо природних ресурсів як особливого об'єкта економічного обороту, необхідно зауважити, що особливості предмета договору не позначаються на правовій природі тої чи іншої договірної конструкції. Ніхто не заперечує, що користування природними ресурсами на договірних умовах повинно здійснюватися з врахуванням природних та економічних особливостей такого об'єкта. Однак такі особливості позначаються на змісті відповідних правовідносин і не переміщують їх із площини зобов'язальних (цивільних) відносин у якийсь інший правовий простір.

Повертаючись до питання співжиття положень кодифікованих актів та спеціального законодавства, що регулюють відносини оренди землі, в тому числі і земель водного фонду, важливо вказати на функціональну значимість ЦК України у правовому регулятивному полі, яку в свій час висловили його розробники, зауважуючи, що ЦК України є основним актом цивільного законодавства й надавати перевагу нормам ЦК України необхідно майже в усіх випадках [6, с. 10].

Приклад відображення цієї магистральної ідеї у сфері регулювання орендних відносин можна назвати продемонстрував І. Р. Калаур, вказуючи, що спеціальні положення щодо врегулювання окремих договорів найму (оренди) можуть встановлюватись в інших нормативно-правових актах. Однак, незважаючи на наявність у кожного з них своїх особливостей, усі вони є елементами одного

договірному типу, а тому повинні підпорядковуватися єдиній правовій основі. Її функції виконують загальні положення про найм (оренду), які мають уніфікований характер і застосовуються до всіх договорів найму (оренди), що передбачені ЦК України [7, с. 24].

На можливість регулювання одних і тих самих відносин різними галузями права звертає увагу І. В. Спасибо-Фатєєва. Вона класифікує випадки різного регулювання одних і тих самих відносин різними галузями права на такі групи: відносини, що паралельно регулюються цивільним та іншими галузями законодавства, які відокремились від нього; відносини, що субсидіарно регулюються цивільним законодавством; відносини, що регулюються публічним законодавством, що фактично передано до його сфери; приватні відносини, що корегуються публічним законодавством [8, с. 124].

На думку П. Ф. Кулиничка, під час оренди землі має місце комплексність його правового регулювання, оскільки в його структурі представлені норми принаймні двох галузей права — цивільного і земельного. Тому, Закон України «Про оренду землі» є земельно-цивільним законом, який не тільки базується на нормах Земельного і Цивільного кодексів України, а й містить як земельно-правові, так і цивільно-правові норми [9, с. 355]. Водночас, дослідник зауважує, що практика природокористування свідчить про необхідність особливого підходу до правового регулювання відносин щодо використання земель та тісно пов'язаних з нею природних ресурсів — лісових і водних.

Ця особливість полягає в необхідності застосування до правового регулювання зазначених суспільних відносин норм не однієї, а двох поресурсних галузей права — земельного і лісового та водного і водного. Такі норми мають тісно взаємодіяти, що може бути забезпечене формуванням «двогалузе-

вого правового інструментарію». Відповідно «двогалузеве правове поле» характеризується наявністю правових норм та правових понять, які мають не галузевий, а міжгалузевий характер. Зокрема, в оновлену в 2006 р. редакцію Лісового кодексу України (ст. 1) введено поняття «земельна лісова ділянка», яка являє собою ділянку лісового фонду з визначеними межами, виділену відповідно до цього кодексу для ведення лісового господарства та використання лісових ресурсів без вилучення її у землекористувача або власника землі [10]. Отже, земельна лісова ділянка являє собою єдиний об'єкт земельно-лісових правовідносин, що об'єднує два природних ресурси. Аналогічним є й правовий режим земельної ділянки, на якій розташований водний об'єкт. ... Тому уявляється доцільним введення у ВК і ЗК України правових норм, що відображали б особливості земельної водної ділянки як єдиного дворесурсного об'єкта правових відносин [11, с. 217]. Вважаємо, що така наукова позиція заслуговує на підтримку, оскільки унеможливить плутанину при визначенні предмету договору оренди земельної ділянки водного фонду.

Володіння і користування земельними ділянками водного фонду на умовах оренди базується на положеннях цивільного та інших галузей вітчизняного законодавства. З огляду на ст. 9 ЦК України, відповідно до якої норми цивільного права мають субсидіарний характер щодо регулювання земельних, водних відносин і можуть застосовуватись лише в тих випадках, коли зазначені відносини не врегульовані нормами цих галузей права, вважаємо за доцільне розмежувати сфери правового регулювання відносин оренди земель водного фонду цивільним, земельним та водним законодавством. Сферою цивільно-правового регулювання відносин оренди земель водного фонду є орендна плата, строк користування, по-



рядок передавання земельної ділянки водного фонду у користування та порядок її повернення після припинення договору інші умови, на врегулюванні яких наполягає одна із сторін цього договору, а також права і обов'язки сторін цього договору щодо володіння і користування земельною ділянкою. Земельним і водним законодавством повинні встановлюватись особливі умови надання в оренду земельних ділянок водного фонду та водні об'єкти, використання цих природних ресурсів, збереження її стану та відповідальності за порушення цих умов.

Наступним після з'ясування правової природи договору оренди земельної ділянки водного фонду важливим є питанням сутності зобов'язань, що виникають з цього договору. Втім, у жодному нормативному акті, положення якого регулюють орендні відносини, законодавець не змодельовав легальну дефініцію договору оренди землі водного фонду.

У Водному кодексі України (ч. 1 ст. 51) [12] лише зазначено, що у користування на умовах оренди для рибгосподарських потреб, культурно-оздоровчих, лікувальних, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей, проведення науково-дослідних робіт можуть надаватися водосховища (крім водосховищ комплексного призначення), ставки, озера та замкнені природні водойми. Водночас у ч. 1 ст. 93 ЗК України [13] визначено право оренди земельної ділянки, як засноване на договорі строкове платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідною орендареві для провадження підприємницької та іншої діяльності.

Дефініція договору оренди земельної ділянки, визначена у ст. 13 ЗУ «Про оренду землі» [14], відповідно до якої — це договір, за яким орендодавець зобов'язаний за плату передати орендареві земельну ділянку у володіння і користування на певний строк, а орендар зобов'язаний використовувати земельну

ділянку відповідно до умов договору та вимог земельного законодавства. Подібне визначення договору оренди земельної ділянки змодельовано у ст. 792 ЦК України, відповідно до якої за договором найму (оренди) земельної ділянки наймодавець зобов'язується передати наймачеві земельну ділянку на встановлений договором строк у володіння та користування за плату. Перша помітна відмінність у тому, що у кодифікованому акті використано два слова «найм» і «оренда» у назві § 3 Глави 58 та у самій дефініції досліджуваної нами договірної конструкції. Однак, такий законодавчий підхід має історичне підґрунтя їх застосування у вітчизняному законодавстві.

Використання то одного, то іншого терміну пов'язане не стільки з відмінностями цих договорів, скільки з практикою найменування їх у певних сферах (так, орендою традиційно називають відносини з використання державного і комунального майна) [15, с. 345]. Такою ж є практика застосування терміну «оренда» у відносинах строкового володіння і користування чужою земельною ділянкою. Для прикладу, у Законі СРСР «Основні законодавства Союзу РСР та союзних республік про оренду» [16] орендою визначалося засноване на договорі строкове платне володіння і користування землею, іншими природними ресурсами, підприємствами (об'єднаннями) та іншими майновими комплексами, а також іншим майном, необхідним орендареві для самостійного провадження господарської чи іншої діяльності.

З огляду на ч. 1 ст. 51 ВК України, земельна ділянка водного фонду передається у володіння і користування задля здійснення визначеного у цій нормі виду діяльності, що обумовлює доречність застосовувати термін «оренда».

Наступна відмінність між змістовним навантаженням дефініцій договору оренди земельної ділянки у тому, що у законодавчому визначенні (тобто у ЗУ «Про оренду землі») обумовлено ви-

моги до використання земельної ділянки, зокрема, зауважується, що використання земельної ділянки здійснюється відповідно до умов договору та вимогами земельного законодавства. На наше переконання таке уточнення є важливим з огляду на те, що земельна ділянка — це об'єктом права природокористування.

Земельне законодавство України, окрім вимоги цільового використання земельних ділянок, імперативно встановлює потребу їх раціонального використання. Подібна законодавча вимога позначилась на доктринальних підходах у визначенні договору оренди земельних ділянок. Так, М. В. Шульга, моделюючи дефініцію договору оренди земельної ділянки зауважив, що це юридично оформлена у встановленому законом порядку двостороння угода, за якою орендодавець передає орендареві земельну ділянку у тимчасове платне використання для задоволення його потреб, які визначаються цільовим призначенням орендованої ділянки і спрямовані на забезпечення відповідного виду діяльності за умови раціональності землекористування і охорони земель як з боку орендаря, так і з боку держави, та на інших погоджених умовах [17, с. 138].

Укладаючи договір оренди землі водного фонду, кожна із сторін цього договору зобов'язується виконувати не тільки його умови, але і вимоги земельного, водного та екологічного законодавства.

Так, орендар зобов'язаний, ефективно використовувати переданий йому водний об'єкт (чи його частину), не допускати спричинення шкоди іншим природним ресурсам та природокористувачам, дотримуватись екологічних нормативів, покращувати якість водних ресурсів водного об'єкта чи його частини та не допускати її забруднення, засмічення чи вичерпання, компенсувати шкоду, заподіяну іншим природо користувачам та їх майну, тощо [18, с. 147].

Отож за договором оренди земель водного фонду орендодавець зобов'язаний за плату передати орендареві земельну ділянку у володіння і користування на певний строк, а орендар зобов'язаний використовувати земельну ділянку відповідно до умов договору та вимог природокористування, яві визначені земельним, водним та екологічним законодавством.

**Висновки.** У підсумку необхідно сказати, що підставою володіння і користування чужою земельною ділянкою водного фонду на умовах оренди є цивільно-правовий договір. Особливості предмета цієї договірної конструкції не модифікують правову природу цього договору.

Володіння і користування земельною ділянкою на умовах оренди здійснюються відповідно до умов договору та вимог, які передбачені земельним, водним та екологічним законодавством.

#### ЛІТЕРАТУРА:

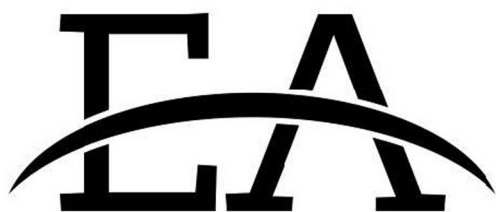
1. Хатнюк О. Дуалізм правової природи договорів оренди землі // Віче. — 2014. — № 14. — С. 27–30.
2. Соколова А. К. Договори на пользование природными ресурсами. — К., 1998. — 154 с.
3. Дремлюга К. О. Підстави набуття прав на землю громадянами України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. — К., 2010. — 211 с.
4. Голосова С. А. Правовое регулирование аренды земельных участков: соотношение норм гражданского и земельного права // Нотарнус. — 2003. — № 2. — С. 18–26.
5. Про оренду державного та комунального майна: Закон України від 10.04.1992 р. № 2269-ХІІ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/161-14>.
6. Кузнєцова Н. С., Довгерт А. С. Цивільний кодекс України: визнані здобутки кодифікації // Право України. — 2014. — № 2. — С. 9–25.
7. Калаур І. Р. Договірні зобов'язання про передавання майна у користування в цивільному праві України: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва ім. Ф. Г. Бурчака. — К., 2015. — 452 с.
8. Спасибо-Фатєєва І. В. Цивілістика: на

- шляху формування доктрини : вибр. наук. пр. — Х.: Золоті сторінки, 2012. — 696 с.
9. Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні : монографія / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. — К.: Логос, 2011. — 688 с.
10. Лісовий кодекс України від 21.01.1994 р. № 3852-XII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15>.
11. Кулинич П. Ф. Земельна ділянка як об'єкт правових відносин: поняття, ознаки, види // Часопис Київського університету права. — 2010. — № 3. — С. 215–219.
12. Водний кодекс України від 06.06.1995 р. № 213/95-ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15>.
13. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-14 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15>.
14. Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998 р. № 161-XIV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/161-14>.
15. Цивільне право України: Підручник: У 2 кн. Кн. 2. / О. В. Дзера (керівник авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.; За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. — 2-е вид., допов. і перероб. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — 640 с.
16. Основи законодавства Союзу РСР та союзних республік про оренду: Закон СРСР 23.11.1989 р. № 810-1 // Відомості Верховної Ради. — 1989. — № 25. — Ст. 481.
17. Земельне право України: підручник / М. В. Шульга, Г. В. Лнісімова, Н. О. Багай, А. П. Гетьман та ін. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — 368 с.
18. Барчук І. В. Окремі аспекти правового регулювання користування водними об'єктами місцевого значення на умовах оренди згідно національного законодавства [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://www.pju.nuoua.od.ua/v1\\_2011/2011\\_1.pdf#page=141](http://www.pju.nuoua.od.ua/v1_2011/2011_1.pdf#page=141).

## REFERENCES:

1. Khatnyuk O. (2014). *Dualizm pravovoyi pryrody dobovoriv orendy zemli* [Dualism of the legal nature of land lease agreements]. *Viche* [Veche]. 14. P. 27–30. [in Ukrainian].
2. Sokolova A. K. (1998). *Dogovory na polzovaniye prirodnyimi resursami* [Contracts for the use of natural resources]. Kyiv. 154 p. [in Russian].
3. Dremlyuha K. O. (2010). *Pidstavy nabuttya prav na zemlyu bromadyanamy Ukrayiny* [Grounds for acquiring rights to land by the citizens of Ukraine]. Candidate's thesis. Kyiv. 211 p. [in Ukrainian].
4. Golosova S. A. (2003). *Pravoye regulirovaniye arendy zemelnykh uchastkov: sootnosheniye norm grazhdanskogo i zemelnogo prava* [Legal regulation of land lease: the ratio of civil and land law]. *Notarius* [Notary]. 2. P. 18–26. [in Russian].
5. *Zakon Ukrayiny «Pro orendu derzhavnobo ta komunalnobo mayna»: vid 10.04.1992 r. № 2269-XII* [Law of Ukraine «On the lease of state and communal property»: dated April 10, 1992, № 2269-XII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/161-14>. [in Ukrainian].
6. Kuznyetsova N. S., Dohvert A. S. (2014). *Tsyvilnyy kodeks Ukrayiny: vyznani zdotbutky kodyfikatsiyi* [The Civil Code of Ukraine: recognized achievements of codification]. *Pravo Ukrayiny* [The law of Ukraine]. 2. P. 9–25. [in Ukrainian].
7. Kalaur I. R. (2015). *Dobovirni zobov'язannya pro peredannya mayna u korystuvannya v tsyvilnomu pravi Ukrayiny* [Contractual obligations on the transfer of property for use in civil law of Ukraine]. Doctor's thesis. Kyiv. 452 p. [in Ukrainian].
8. Spasybo-Fatyeyeva I. V. (2012). *Tsyvilistyka: na shlyakhu formuvannya doktryny* [Civilization: On the way of the formation of doctrine]. Kharkiv. Golden Pages. 696 p. [in Ukrainian].
9. Kulynych P. F. (2011). *Pravovi problemy okhrony i vykorystannya zemel silskohospodarskoho przyznachennya v Ukrayiny* [Legal problems of protection and use of agricultural land in Ukraine]. Kyiv. Logos. 688 p. [in Ukrainian].
10. *Lisovyy kodeks Ukrayiny vid 21.01.1994 r. № 3852-XII* [Forest Code of Ukraine dated January 21, 1994, № 3852-XII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15>, [in Ukrainian].
11. Kulynych P. F. (2010). *Zemelna diyanka yak obyekt pravovykh vidnosyn: ponyattya, oznaky, vydy* [Land plot as an object of legal relations: concept, features, types]. *Chasopys Kyuyivskoho universytetu prava* [Journal of the Kyiv University of Law]. 3. P. 215–219. [in Ukrainian].
12. *Vodnyy kodeks Ukrayiny vid 06.06.1995 r. № 213/95-VR* [The Water Code of Ukraine dated 1995, June 6, № 213/95-VR]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15>. [in Ukrainian].
13. *Zemelnyy kodeks Ukrayiny vid 25.10.2001r., № 2768-14* [Land Code of Ukraine dated 2001, October 25, № 2768-14]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15>. [in Ukrainian].

14. *Zakon Ukrainy «Pro orendu zemli»: vid 06.10.1998 r. № 161-XIV* [Law of Ukraine «About the lease of land»: dated 1998, October 6, № 161-XIV]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/161-14>. [in Ukrainian].
15. Dzera O. V., Bobrova D. V., Dohert A. S. (2005). *Tsyvylne pravo Ukrainy* [Civil law of Ukraine]. 2<sup>nd</sup> ed., rev. Kyiv: Yuricom Inter. 640 p. [in Ukrainian].
16. *Zakon of SRSR «Osnovy zakonodavstva Soyuzu RSR ta soyuznykh respublik pro orendu»: 23.11.1989 r. № 810-I* [Law of USSR «Fundamentals of the legislation of the Union of Soviet Socialist Republics and the Union republics for lease»: 23.11.1989 p. № 810-I]. Vidomosti Verkhovnoyi Rady [Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine]. 25. St. 481. [in Ukrainian].
17. Shulha M. V., Anisimova H. V., Bahay N. O., Hetman A. P. (2004). *Zemelne pravo Ukrainy* [Land law of Ukraine]. Kyiv. Yurinkom Inter. 368 p. [in Ukrainian].
18. Barchuk I. V. *Okremi aspekty pravovoho rehuluvannya korystuvannya vodnyimi ob'ektamy mistsevoho znachennya na umovakh orendy zhidno natsional'nogo zakonodavstva* [Separate aspects of the legal regulation of the use of water objects of local importance on lease terms in accordance with national legislation]. URL: [http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1\\_2011/2011\\_1.pdf#page=141](http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2011/2011_1.pdf#page=141). [in Ukrainian].



**Eurasian Academic  
Research Journal**

2018. № 12 (30)

Format 70x108/16

Type. Garamond

Paper offset. Digital printing. Conv. p. sh. 8,14.

Order. № 30. 28.12.2018. Circulation 300 copies.

Publisher: Non-governmental organization «Eurasian Social Sciences Association»

Sayat-Nova Street 8/17 Yerevan, ARMENIA, 0001

E-mail: earj.info@gmail.com

Certificate subject of publishing 03U1056429

Registered by the Central Authority of the State Register 18.04.2016

Registration number 211.171.906429

**<http://www.earj.org/>**

Yerevan 2018



**Eurasian Academic**  
**Research Journal**

- Law • Economics •
- Public administration •
- Social sciences •